

SZABADSÁG ÉS TULAJDON

Ludwig von Mises

SZABADSÁG ÉS TULAJDON
és más esszék

A fordítás alapjául szolgáló művek:

Liberty and Property (1958)
Middle of the Road Policy Leads to Socialism (1950)
On Equality and Inequality (1961)
Inequality of Wealth and Incomes (1955)
The Myth of the Failure of Capitalism (1932)
Human Action, 15. fejezet (1949)
Wages, Unemployment, and Inflation (1958)
The "Austrian" Theory of the Trade Cycle (1936)
The Trade Cycle (1951)
Inflation Must End in a Slump (1951)
Inflation (1951)
Inflation and You (1942)
Inflation: An Unworkable Fiscal Policy (1951)
Economic Teaching at the Universities (1952)
Freedom is Slavery (1953)
Economic Calculation in the Socialist Commonwealth &
Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen (1920)

Eger, 2021.

Fordította: Tábornszki Bálint (1-15. fejezet), Madlovics Bálint (17. fejezet)
A borítót és a kötetet tervezte: Tábornszki Bálint

A kötetben használt betűtípusok:

MONTERRAT, *Sorts Mill Goudy* & CINZEL

Ez az alkotás a Creative Commons Nevezd meg! 4.0

Nemzetközi licenc alá tartozik.

A licenc megtekintéséhez látogass el a

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> oldalra.

TARTALOMJEGYZÉK

Szabadság és tulajdon	9
A középút politikája szocializmushoz vezet	36
Az egyenlőségről és az egyenlőtlenségről.....	56
Vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenség	76
A kapitalizmus bukásának mítosza	86
A reklám művészete.....	98
Bérek, munkanélküliség és infláció	104
Az osztrák közgazdaságtani iskola cikluselmélete.....	117
Az üzleti ciklusok	128
Az infláció mindig válsághoz vezet	134
Infláció	138
Az infláció és te	142
Infláció: a kudarcra ítélt költségvetési politika	154
A közgazdaságtan tanítása az egyetemeken.....	164
A szabadság szolgaság	179
Interjú a budapestre látogató Mises professzorral	186
Gazdasági kalkuláció a szocialista rendszerben.....	198

I. fejezet

SZABADSÁG ÉS TULAJDON

I.

A tizennyolcadik század végén a szabadságnak két különböző felfogása uralkodott; mindkettő más, mint amit ma értünk a szabadság fogalma alatt.

Az első e felfogások közül tisztán akadémiai volt, amely semmilyen formában nem befolyásolta a politikai ügyek lebonyolítását. Ez az ősi szerzők könyveiből származtatott eszme volt, mely iratok tanulmányozása volt az akkori felsőfokú oktatás lényege. E görög és római írók szemében a szabadság nem olyasmi volt, amelyet minden ember számára biztosítani kell. Amit a görögök *demokráciának* neveznek, az – napjaink terminológiájának fényében – nem az, amit Lincoln a nép általi kormányzatnak

nevezett, hanem oligarchia, a teljes jogú polgárok szuverenitása egy olyan közösségben, melynek tömegei metókoszok vagy rabszolgák voltak.

A filozófusok, történészek és orátorok nem tekintettek erre a Krisztus előtt négy évszázaddal létező korlátozott szabadságra úgy, mint egy gyakorlati alkotmányos intézményre. Számukra a visszaszerezhetetlen, elvesztett múlt egy jellegzetessége volt. Gyászolták eme aranykor elmúltát, de nem ismertek semmiféle módszert a visszatéréshez.

A szabadság második felfogása semmivel sem volt kevésbé oligarchikus, noha nem irodalmi visszatekintések ihlették. Ez a földdel bíró arisztokrácia, valamint néhány esetben a városi nemesek törekvése volt privilégiumaik megtartására a királyi abszolutizmus előmenetelével szemben. A kontinentális Európa legtöbb területén a fjedelmek győzedelmeskedtek e konfliktusokban. Kizárólag Angliában és Hollandiában győzedelmeskedett a dzsentri és a városi nemesség a dinasztikák ellen. De amit győzelmükkel elnyertek, az nem szabadság volt *mindenki számára*, csupán szabadság egy *elit*, a nép egy kisebbsége számára.

Ne ítéljük el, ne tartsuk álszentnek azokat, akik ezekben a korokban dicsőítették a szabadságot, miközben fenntartották a tömegek jogi fogyatékosságait, beleértve a jobbágyságot és a rabszolgaságot. Olyan problémával

találták szemben magukat, amelyre nem ismertek kielégítő megoldást. Túl szűk volt a termelés hagyományos rendszere a növekvő népesség számára. Egyre növekedett azoknak a száma, akiknek – a mezőgazdaság és kézművesség prekapitalista módszerei miatt – a szó teljes értelmében *nem maradt hely*. Ezek a létszám feletti éhezők voltak. Veszélyeztették a társadalom rendjének fennmaradását, és igen hosszú ideig senki nem tudott másik rendre, más berendezkedésre gondolni, amely etethetné ezeket a szerencsétlen nyomorultakat. Szóba sem jöhetett, hogy teljes polgári jogokat adjanak nekik, mint ahogy az sem, hogy részesedést adjanak nekik az állam vezetésének irányításában. Az egyetlen megoldás, amelyet az uralkodók ismertek, a nyomorgók elhallgattatása volt erőszak használatával.

II.

A termelés prekapitalista rendszere korlátozott volt. Történelmi alapját a katonai hódítás adta. A győzedelmeskedő királyok paladinjaiknak adományozták a földet. Ezek az arisztokraták lordok voltak, szó szerinti értelemben, mivel nem függtek a vásárló vagy a vásárlástól tartózkodó fogyasztók pártfogásától. Másrészről ők maguk voltak a feldolgozóiparok legfőbb fogyasztói, melyeket a céhszisztem alatt egy korporatív sémába szerveztek.

Ez a rendszer ellenezte az innovációt. Megtiltotta a termelés hagyományos módszereitől való eltérést. Korlátozott volt a munkahelyek száma mind a mezőgazdaságban, mind a művészetekben és a kézművesiparban. Ilyen környezetben a tömegeknek rá kellett ébredniük arra, hogy – Malthus szavaival élve: „nincs számukra hely a természet hatalmas lakomaasztalánál”, illetve hogy „a természet így szól hozzájuk: eredjete!” Néhány kitaszított azonban ennek ellenére túlélte, utódot nemzett és reménytelenül tovább és tovább növelte a nyomorgók számát.

Aztán eljött a *kapitalizmus*. Gyakran abban látni a kapitalizmus által elhozott radikális fejlődést, hogy a kézművesboltok primitív és kevésbé hatékony termelési módszereiket gépi gyárokra cserélték. Ez egy igen felszínes szemléletmód. A kapitalizmus karakterisztikus jellemzője – amely elkülöníti azt a termelés prekapitalista módszereitől – az értékesítés új alapelve volt. A kapitalizmus nem csupán tömegtermelés, hanem tömegtermelés *a tömegek igényeinek kielégítéséért*. A régi szép napok művészei és kézművesei szinte kivétel nélkül a tehetősek vágyait lesték. A gyárok azonban *a tömegek számára* gyártanak olcsó árucikkeket. A legelső gyárok mindegyikét arra tervezték, hogy a tömegeket szolgálják – ugyanazt a réteget, ami a gyárakban dolgozik. Ezek az üzemek vagy közvetlenül, vagy közvetve – exportálással, majd kül-

földi étel és nyersanyag biztosításával – ellátták a tömegeket. Az értékesítés új alapelve éppúgy jellemvonása volt a korai kapitalizmusnak, mint napjaink kapitalizmusának. Maguk a munkavállalók a fogyasztók, akik az összes előállított termék legnagyobb részét fogyasztják. Ők a szuverén vásárlók, akiknek „mindig igaza van.” Vásárlásuk vagy vásárlásuktól való tartózkodásuk határozza meg, mit termeljenek, milyen mennyiségben és milyen minőségben. Azzal, hogy megvásárolják, ami a leginkább kedvükre való, bizonyos vállalatoknak hasznot és növekedést hoznak, míg mások pénzt veszítenek és összezsugorodnak. Tehát ők azok, akik folyamatosan olyan üzletemberek irányítása alá mozdítják a termelési tényezőket, akik a legsikeresebben elégítik ki kívánságaikat. A kapitalizmusban a termelési tényezők magántulajdonlása társadalmi szerepet játszik. A vállalkozók, a tőkésék és a földbirtokosok nem többek a vásárlók megbízottjainál, e megbízás pedig visszavonható. A meggazdagodáshoz nem elég a tőke egyszeri megtakarítása és felhalmozása. Újra és újra be kell fektetni azt annak mértékéig, ami a leginkább teljesíti a vásárlók kívánságait. A piaci folyamat egy minden nap megismétlődő népszavazás, amely kérés nélkül kitesztálja a haszonszerző emberek soraiból azokat, akik nem a közösség parancsai szerint alkalmaznak a tulajdonukat. A vállalatok – a jelenkori kormányok és az összes önjelölt értelmiségi megszállott gyűlöletének célpontjai – csak azért válhattak méretessé és

maradhatnak azok, mert a tömegekért dolgoznak. A gyárak, amelyek néhány ember luxuskiválalmait törekednek ellátni, sosem nőnek nagyra. A tizenkilencedik század történészeinek és politikusainak nagy hibája abban rejlik, hogy nem vették észre, hogy a munkások voltak az ipari termékek fő fogyasztói. Szerintük a bérkereső olyasvalaki volt, kinek erőfeszítései kizárólag egy élőködő, kényelmeskedő osztály számára teremtettek hasznot. Az a téveszme vezérelte őket, miszerint a gyárak károsították a fizikai munkások tömegeit. Ha bármi figyelmet fordítottak volna a statisztikákra, egykönnyen felfedezhették volna véleményük hibás mivoltát. A csecsemőhalandóság csökkent, az átlagos élettartam meghosszabbodott, a népesség megsokszorozódott és az átlagember akkora kényelmet élvezhetett, amiről a régebbi korok legtehetősebbjei sem álmodhattak.

Azonban a tömegek e példátlan meggazdagodása csupán az Ipari Forradalom mellékterméke volt. Legnagyobb vívmánya a gazdasági felsőbbrendűség kiterjesztése volt a földtulajdonosokról a teljes lakosságra. Az átlagember megszűnt szolgának lenni, akit a gazdagok asztaláról lehulló falatokkal kell kielégíteni. A prekapitalista korszakra jellemző három alantas kaszt – a rabszolgák, a jobbágyok és azok, akiket az egyházi és a tudományos írók, illetve a tizenhatodik századtól a tizenkilencedik századig a brit törvényhozás szegényeknek nevezett – el-

tűnt. Leszármazottjaik ebben az új üzleti berendezkedésben nem csupán szabad munkások, hanem *fogyasztók* is lettek. Ezt a radikális változást tükrözi a hangsúly, amit a vállalatok a piacra fektettek. Amire az üzletnek szüksége van, azok mindenekelőtt piacok; aztán pedig piacok. Ez volt a kapitalista vállalkozás jelszava. Piacok, ami pártfogókat, vásárlókat, fogyasztókat jelent. A kapitalizmusban kizárólag egyetlen út vezet a vagyonhoz: jobban és olcsóbban szolgálni a fogyasztókat, mint mások.

Az üzleten és a gyáron belül a tulajdonos – vagy a vállalatok esetén a részvényesek képviselője: az elnök – a főnök. De ez a hatalom csupán látszólagos és feltételes; a fogyasztók felsőbbrendűségének van alávetve. A fogyasztó a király, a valódi főnök, a gyártónak pedig befellegzett, ha nem múlja felül versenytársait a fogyasztók szolgálatában.

Ez a hatalmas gazdasági átalakulás volt az, ami megváltoztatta a teljes világot. A politikai hatalmat igen hamar egy kiváltságos kisebbség kezéből az emberekre ruházta. Az ipari választójogot a felnőttek választójoga követte. Az átlagember, akit a piaci folyamatok felruháztak a vállalkozók és tőkésék megválasztásának hatalmával, a kormányzat tekintetében is hasonló hatalomra tett szert. Választóvá vált.

Kimagasló közgazdászok – úgy hiszem legelőször Frank A. Fetter – megfigyelték, hogy a piac egy demokrácia, amelyben minden penny szavazójoggal ruház fel.

Pontosabb lenne azt mondani, hogy a nép általi, képvisleti kormány csupán törekvés arra, hogy a piaci modell alapján intézzék az alkotmányos ügyeket, de ezt az elgondolást sosem lehet teljesen megvalósítani. A politikai szférában mindig a tömeg akarata győzedelmeskedik, a kisebbségeknek pedig meg kell hajolnia előtte. A piac a kisebbségeket is szolgálja mindaddig, amíg számuk nem olyan jelentéktelen, hogy elhanyagolhatóvá válnak. A ruhaipar nem csupán átlagembereknek gyárt ruhát, hanem a testeseknek is, a kiadók pedig nem csupán westerneket és detektívregényeket publikálnak a sokaságnak, hanem a diszkrimináló olvasóknak is nyomtatnak könyveket. Továbbá van egy második fontos különbség. A politikai szférában az egyén vagy egy apró csoport semmilyen módon nem képes ellenszegülni a többség akaratának. Az intellektuális mezőnyben a magántulajdon azonban lehetővé teszi a lázadást. A lázadónak meg kell fizetnie függetlenségének árát; ebben a világegyetemben nincsenek jutalmak, amelyeket áldozat nélkül érhetünk el. De ha az ember hajlandó megfizetni az árat, szabadon eltávolodhat az uralkodó ortodoxiától vagy új-ortodoxiától. Hogyan végezték volna a szocialista rendszerben az olyan eretnekek, mint Kierkegaard, Schopenhauer, Veblen vagy Freud? Esetleg Monet, Courbet, Walt Whitman, Rilke vagy Kafka? Korszakról korszakra, az új ösvények úttörői kizárólag azért voltak képesek dol-

gozni, mert a magántulajdon lehetővé tette a többség által járt út megvetését. Csupán néhányan voltak e szakadárók körül gazdaságilag elég függetlenek a kormány és a többség véleményének megtagadásához. De a szabad gazdaság éghajlatában találtak embereket, akik készen álltak támogatni és segíteni őket. Mit tett volna Marx pártfogója, a gyáras Friedrich Engels nélkül?

III.

Abban hibáznak a szocialisták gazdasági kapitalizmuskritikája, hogy képtelenek felfogni a vásárló szuverenitását a piacgazdaságban. Csak és kizárólag a különböző vállalatok és elképzelések hierarchikus berendezkedését látják, és nem képesek meglátni, hogy a profit rendszere a fogyasztók szolgálatára kényszeríti a vállalkozásokat. A szakszervezetek úgy kezelik a munkaadókat, mintha kizárólag rosszindulatuk és kapzsiságuk akadályozná meg azokat, akikre “vezetőségként” hivatkoznak, a magasabb bérek kifizetésében. Szűk látókörükből fakadóan nem látnak tovább a gyár ajtajánál. Csatlósaikkal a gazdasági hatalom koncentrációjáról beszélnek, és nem veszik észre, hogy a gazdasági hatalom végső soron a vásárlóközönség kezében van, amelynek hatalmas részét maguk a munkavállalók teszik ki. Az ipari királyságokhoz és hercegségekhez hasonló, alkalmatlan metaforák tisztán tükrözik felfogóképességük elmaradottságát. Túl ostobák,

hogy lássák a különbséget a szuverén király vagy herceg között – akit kizárólag egy nagyobb hatalommal bíró hódító foszthat meg uralmától – és egy „csokoládékirály” között, aki elveszíti „királyságát” amint a vásárlók egy másik termelőt választanak. Ez a fordítás rejlik az összes szocialista terv legalján. Ha a szocialista vezetők bármelyike hot dog árusításból próbált volna megélni, megértené valamit a vásárlók szuverenitásáról. De ők csupán hivatásos forradalmárok voltak, akiknek egyetlen feladata egy polgárháború lángra lobbantása. Lenin álma az volt, hogy a postahivatali modell képére formálja a nemzet teremtő erőfeszítését – hogy olyan berendezkedéssé alakítsa a termelést, ami nem függ a vásárlóktól, mert hiányosságait az adók kényszerrel való begyűjtéséből fedezi. „A teljes társadalom – mondta – egy irodává és egy gyárrá fog válni.”

Nem látta, hogy az iroda és a gyár teljes karaktere megváltozik, ha teljesen egyedül marad a világban, és többé nem adott a lehetőség az embereknek, hogy különböző vállalatok termékei és szolgáltatásai közül válasszanak. Mivel vaksága miatt képtelen volt átlátni a piac és a vásárlók szerepét a kapitalizmusban, nem volt képes különbséget tenni szabadság és szolgaság között. Mivel szemében a munkások kizárólag munkások voltak – nem pedig egyúttal vásárlók is – úgy hitte, hogy a kapitalizmusban rabszolgák voltak, tehát állapotuk nem fog

változni az összes gyár és üzlet államosítása után. A szocializmus a diktátorral vagy a diktátorok bizottságával helyettesíti a vásárlók szuverenitását. A polgárok gazdasági szuverenitásának eltűnésével elvész a politikai szuverenitásuk is. A fogyasztók általi tervezést teljesen megsemmisítő, egyedülálló előállítási terv alkotmányos megfelelője a pártállam elve, amely megfosztja a polgárokat a közügyek befolyásolásának lehetőségétől. A szabadság nem osztható részekre. Aki nem választhat a konzervek vagy szappanok kínálatából, azt ugyancsak megfosztják a különféle politikai pártok és programok közötti döntés, illetve a köztisztviselők megválasztásának jogától. Többé már nem ember; a legfelsőbb társadalmélmérnök bábjavá válik. Az eugenika az utódok nemzéséhez való szabadságát is elveszi. Természetesen a szocialista vezetők néhanapján megnyugtatnak minket arról, hogy a diktatórikus zsarnokság csak addig tart, amíg átlépünk a kapitalizmusból és a képviselői kormányból a szocialista évezredbe, ahol mindenkinek kielégítésre találunk a szükségletei és a kívánságai. Amint a szocialista rezsim „elég biztonságos ahhoz, hogy megkockáztassa a kritikát” – ígéri kedvesen Joan Robinson asszony, a brit neo-cambridge-i iskola előkelő képviselője – „még független filharmonikus közösségek” is engedélyt kapnak a létezésre. Tehát az összes másítható megsemmisítése fogja elhozni azt, amit a kommunisták szabadságnak nevez-

nek. Ebből a szempontból azt is megérthetjük, mire gondolt egy másik kiemelkedő angol, J.G. Crowther, amikor ezeket a dicsérő szavakat írta az inkvizícióról: „hasznos a tudomány számára, amikor egy felemelkedő osztályt védelmez.” Nyilvánvaló, hogy mindez mit jelent. Nem marad több megsemmisítésre váró másbitű, amikor mindenki alázattal meghajol a diktátor előtt. Caligula, Torquemada és Robespierre egyetértettek volna ezzel a megoldással.

A szocialisták egy szemantikai forradalom keretein belül átalakították a kifejezések jelentését azok teljes elmentetvéé. „Újbeszéljük” szótárában – ahogyan George Orwell nevezte azt – megtalálható az „egypárt alapelveknek” fogalma. Etimológiai szempontból a párt szót a part (rész) szóból eredeztették. A testvér nélküli rész nem különb annak ellentététől: az egésztől, hanem azonos vele. A testvér nélküli párt nem párt, és az egypárt elve valójában a pártnélküliség elve. Az ellenállás minden formájának elnyomása.

A szabadság magába foglalja az egyetértés és az ellenzés közötti választás szabadságát. De az Újbeszélben a szabadság a feltétel nélküli beleegyezés kötelességét és az ellenzés szigorú megakadályozását jelenti. A politikai terminológia összes kifejezésének ilyesfajta megfordítása nem csupán az orosz kommunisták, vaamint fasiszta és náci tanítványaik nyelvi sajátossága. Ha nem rejtenék el a legfőbb jellemét, sosem győzedelmeskedhetne az a

társadalmi rend, amely a magántulajdon eltörlése után megfosztja a fogyasztókat autonómiájuktól és függetlenségüktől, majd ebből következően mindenkit a tervezők bizottságának önkényes parancsa alá hajt. A szocialisták sosem szedték volna rá a szavazókat, ha nyíltan megmondták volna, hogy a végső céljuk leláncolni őket. A kívülállókhöz intézett beszédükben kénytelenek voltak hódolatukat kifejezni a szabadság előtt.

IV.

A nagy összeesküvés belső köreinek ezoterikus beszélgetései különbek voltak. Ott a beavatottak nem titkolták a szabadságra vonatkozó szándékaikat.

Véleményük szerint a szabadság a múlt burzsoá társadalmának egy jó vonása volt, mivel lehetőséget biztosított nekik a rendszerük megkezdésére. De a szocializmus győzelme után nem lesz többé szükség az egyének szabad gondolataira és autonóm cselekvésére. Minden további változás nem lehet más, mint eltérés az ember által elért szocializmus üdvösségének tökéletes állapotától. Ilyen körülmények között egyszerűen örültség volna megtérni más véleményeket.

A szabadság – mondja a bolsevista – burzsoá elfogultság. Az átlagembernek nincsenek saját gondolatai, nem ír könyveket, nem kel eretnekségre és nem talál fel új termelési módszereket. Csupán élvezni szeretné az életet.

Számára haszontalan az értelmiségiek osztályérdeke, akik hivatásos ellenszegülőként és újítóként tesznek szert bevételükre.

Ennél nagyobb megvetéssel senki nem beszélt az átlagos polgárról. Erről nem is érdemes vitázni. A kérdés nem az, hogy az átlagember hasznot húzhat-e a gondolkodáshoz, a beszédhez és a könyvíráshoz való szabadságból. A kérdés az, hogy profitál-e a lusta rutinember az azoknak biztosított szabadságból, akik értelemben és akaratereiben felülmúlják őt. Az átlagember könnyen vagy akár megvetéssel is tekinthet a jobb emberek ügyleteire. Viszont élvezettel használja azokat a javakat, amelyeket az újítók biztosítottak számára. Nem fogja fel azt, ami a szemében csupán üres szörszálhasogatás. Viszont sietve kaparintja meg az új terméket, amint a vállalkozó üzletemberek a gyakorlatba ültetik ezeket az elméleteket és eszméket, hogy kielégítsék az átlagember rejtett kívánságait.

Való igaz, hogy az átlagos értelmű embernek nincs esélye az iparmágnások sorába emelkedni. De a piac által ráruházott gazdasági szuverenitás arra ösztönzi a szakembereket és a vállalatalapítókat, hogy az átlagember által használható formába konvertálják a tudományos kutatás összes vívmányát. Kizárólag azok nem értik meg ezt a tényt, akiknek értelmi horizontja nem terjed tovább a gyár belső elrendezésénél, és akik nem látják, mi motiválja az üzletembereket.

A Szovjet rendszer csodálói újra meg újra azt mondják nekünk, hogy a szabadság nem a legfőbb jó. „Nem érdemes rendelkezni vele,” ha a szegénység is benne foglaltatik. Szemükben teljesen jogszerű feláldozni azt a tömegek vagyonosodásáért. Néhány engedetlen individualistát leszámítva, akik képtelenek igazodni az átlagember életmódjához, minden orosz teljes boldogságban él. Hogy osztottak-e ebben a boldogságban az ukrán földművesek milliói, akik éhen haltak, a kényszermunkatáborok foglyai vagy a meggyilkolt marxista vezetők, azt eldöntetlenül hagyjuk. Viszont nem szabad elsiklanunk afelett a tény felett, hogy a nyugat szabad társadalmi összehasonlíthatatlanul magasabb életszínvonalat élveztek, mint a kommunista kelet. Rossz üzletet kötöttek az oroszok, amikor a szabadság feladásával akarták megfizetni a jólét árát. Most egyikkel sem rendelkeznek.

V.

A romantikus filozófia azt a téveszmét vallotta, miszerint a történelem korai időszakában az egyén szabad volt, a történelmi fejlődés folyamata pedig megfosztotta őt ettől a primordiális szabadságtól. Jean-Jacques Rousseau úgy látta, hogy a természet szabadságot adományozott az ember számára, a társadalom pedig rabigába taszította őt. Az ősi ember valójában mindenkinek ki volt szolgáltatva, aki erősebb volt nála, és képes volt elragadni tőle

túlélésének szűkös eszközeit. A természetben semmire sem alkalmazható a szabadság kifejezés. A szabadság fogalma minden esetben az emberek közötti társadalmi kapcsolatra vonatkozik. Igaz, hogy a társadalom képtelen megvalósítani az egyén abszolút függetlenségének csalóka koncepcióját. A társadalmon belül mindenki attól függ, amivel mások készek hozzájárulni jólétéhez, cserébe azért, amivel ő járul hozzá mások jólétéhez. A társadalom alapvetően a szolgáltatások kölcsönös cseréje. Mindaddig, amíg az egyének lehetőségében áll a választás, szabadok; ha erőszakkal vagy annak fenyegetésével kényszerítik őket egy csere elfogadására, függetlenül attól, hogy ők hogyan éreznek iránta, akkor a szabadság hiányától szenvednek. A szolga épp azért nem szabad, mert rabszolgamestere határozza meg a feladatait és a jussát.

Az elnyomás és kényszer társadalmi apparátusával, az állammal kapcsolatban a szabadság kérdésen felül áll. Az állam lényegében a szabadság tagadása. Nem több az erőszakhoz vagy az erőszakkal való fenyegetéshez folyamodásnál az állam iránti engedelmesség kikényszerítése érdekében, akár szeretnék az emberek, akár nem. A kényszer, nem pedig a szabadság az úr ott, ahova az állam fennhatósága elér. Az állam egy szükséges intézmény – az eszköz, amely segítségével békésen üzemelhet az együttműködés társadalmi rendszere, a belföldi vagy

idegen bűnözők erőszakos cselekedetei általi zavar nélkül. Az állam nem – ahogyan azt néhányan mondják – egy szükséges gonosz; nem gonosz, hanem egy eszköz, az egyetlen eszköz, ami lehetővé teszi a békés emberi együttélést. Viszont az állam a szabadság ellentéte; az állam verés, bebörtönzés, akasztás. Akármit is tegyen, cselekedetét végső soron felfegyverezett tisztek tetteivel támasztja alá. Ha az állam iskolát vagy kórházat üzemeltet, a szükséges pénzt adókon, azaz a polgárokon behajtott fizetésén keresztül szedi be.

Ha figyelembe vesszük a tényt, miszerint – az emberi természetből következően – sem civilizáció, sem béke nem létezhet az erőszakos cselekvés állami apparátusa nélkül, az államot a leghasznosabb emberi intézménynek is nevezhetjük. De változatlanul igaz marad annak a ténye, hogy az állam elnyomás, nem pedig szabadság. A szabadság kizárólag az állam beavatkozásától mentes területeken lelhető. A szabadság minden esetben az államtól való szabadság; az állami beavatkozás korlátozása. A szabadság kizárólag ott diadalmaskodik, ahol a polgároknak lehetőségükben áll kiválasztani az utat, amin haladni kívánnak. A polgári jogok azok a törvények, amelyek pontosan körülhatárolják a területet, amelyen belül az állam ügyeit intéző emberek számára megengedett az egyén cselekvési szabadságának korlátozása.

A végső cél, amelyre az ember az állam létrehozásakor törekszik, a munkamegosztás elvére alapuló társadalmi

együtműködés rendszerének biztosítása. Ha az emberek a szocializmus (kommunizmus, tervgazdálkodás) társadalmi rendszerét akarják, a szabadságnak nem marad területe. Minden polgár az állam utasításának alávetette minden tekintetben. Az állam totális állam; az uralom pedig totalitárius. Egyedül a kormány tervez, és mindenkit arra kényszerít, hogy az ő egyedülálló terve alapján cselekedjen. A piacgazdaságban az egyének szabadon megválaszthatják, miképpen szeretnék magukat a társadalmi együtműködés keretébe integrálni. Az egyének spontán cselekvése érvényesül a piaci csere teljes szféráján belül. E rendszeren belül – amelynek a neve *laissez-faire*, és amelyet Ferdinand Lassalle az éjjeliőr-államnak nevezett – szabadság van, mivel van egy olyan terület, ahol az egyének szabadon tervezhetnek önmaguk számára.

A szocialistáknak be kell ismerniük, hogy a szocialista rendszeren belül semmilyen szabadság nem lehetséges. Ők azonban a szolgálóállapot és a gazdasági szabadság közötti különbségek eltörlésére törekednek, amikor tagadják, hogy az árucikkek és szolgáltatások piaci cseréje bármilyen módon magába foglalná a szabadságot. A szocialista-párti jogászok egy iskolájának szavaival, minden piaci csere „mások szabadsága feletti kényszer.” A szemükben semmi említésre méltó különbség nincs abban, amikor az ember az előljáró által kirótt adót vagy bírságot fizeti, és amikor egy újságért vagy mozijegyért fizet. Az

ember mindegyik esetben egy kormányzó hatalom alávetettje. Nem szabad, mivel – mint ahogy azt Hale professzor mondta – az ember szabadsága „a materiális javak használatát korlátozó tényezők hiánya.” Ez azt jelenti, hogy nem vagyok szabad, mert egy asszony, aki – talán férjének, születésnap ajándék gyanánt – egy pulóvert kötött, megakadályozza, hogy én használjam azt. Én magam is korlátozom mindenki másnak a szabadságát, mivel ellenzem, hogy használják a fogkefém. Amikor így cselekszem – e tan szerint – magán kormányzó hatalmat gyakorlok, ami megegyező az állami kormányzó hatalommal: azzal a hatalommal, amit az állam gyakorol, amikor bebörtönöz valakit.

Ennek az elképesztő tannak a terjesztői azt a következtetést vonják le, hogy sehol nem található szabadság. Állításuk szerint mindaz, amit gazdasági kényszernek neveznek, lényegében nem különbözik a kényszertől, amit a rabszolgatartók gyakoroltak a rabszolgákon. Elutasítják azt, amit magán kormányzó hatalomnak neveznek, de nem tiltakoznak a szabadság eltiprása ellen az állami kormányzó hatalom által. Az állam kezében szeretnék összpontosítani mindazt, amit a szabadság korlátozásának neveznek. Támadják a magántulajdon intézményét és azokat a törvényeket, amelyek – az ő megfogalmazásukban – „készen állnak a tulajdonjogok érvényesítésére – azaz megtagadják a szabadságot azoktól, akik megsértik őket.”

Egy nemzedékkel ezelőtt a háziasszonyok a levest az édesanyjuktól vagy a szakácskönyvből eltanult recept alapján készítették el. Ma sok háziasszony előnyben részesíti, ha konzervlevest vásárol, megmelegíti azt, majd feltálalja családjának. De – ahogyan tanult doktoraink mondják – a konzervcégek korlátozzák a háziasszony szabadságát, mivel amikor fizetséget kérnek a konzervért, akadályt emelnek a háziasszony és a konzerv felhasználása közé. Akik nem részesültek eme előkelő oktatók tanításában, azt mondanák, hogy a konzervterméket a konzervgyár készítette, a termelésben foglalt együttműködés pedig eltörölte a fogyasztó előtt álló legnagyobb akadályt a konzerv megkaparintásában és használatában – nevezetesen a konzerv nemlétét. Egy termék pusztá esszenciája senkit nem elégíthet ki a termék létezése nélkül.

De tévednek – mondják a doktorok. A vállalat uralmat gyakorol a háziasszony felett; mértéktelen, koncentrált hatalmával eltiporja az egyéni szabadságot, és a kormány feladata megakadályozni az ilyesfajta felháborító bűncselekményt. A vállalatokat – mondja egy másik Berle professzor – állami irányítás alá kell vonni.

Miért vásárolja meg a háziasszony a konzervterméket ahelyett, hogy anyja és nagyanyja módszereihez ragaszkodna? Kétségtelenül azért, mert úgy gondolja, hogy előnyösebb számára így cselekedni, mint a hagyományos

szokás alapján. Senki nem kényszerítette. Bizonyos embereknek – akiket nagykereskedőknek, reklámozóknak, tőkéseknek, spekulánsoknak és tőzsdei szerencsejátékosoknak nevezünk – az az ötlete támadt, hogy teljesítik háziasszonyok millióinak rejtett kívánságát a konzerviparba történő beruházással. Emellett számtalan további, épp ilyen önző kapitalista él, akik cégek százain keresztül a termékek sokaságát biztosítják a fogyasztók számára. Egy cég minél jobban szolgálja a közösséget, annál több vásárlóra tesz szert, és annál nagyobbra nő. Lépjen be az átlagember házába, és meglátod, kiért forog a gép.

Egy szabad országban senkit nem akadályoznak meg, hogy jobban szolgálja a fogyasztókat, mint ahogy eddig szolgálták őket, és ezzel vagyona tegyen szert. Kizárólag elméjére és kitartó munkájára van szüksége. „A modern civilizáció, majdnem minden civilizáció – mondta Edwin Cannan, a kiemelkedő brit közgazdászok hosszú sorának legvégső tagja – azon az elven működik, hogy kellemessé teszi azok dolgát, akik a piac kedvére tesznek, és kellemtelenné azokét, akik képtelenek erre.” Felesleges minden beszéd a gazdasági hatalom koncentrációjáról. Minél nagyobb egy vállalat, annál több embert szolgál, és annál inkább függ a vásárlók, a sokaság, a tömeg kielégítésétől. A piacgazdaságban a vásárlók kezében rejlik a gazdasági hatalom.

A kapitalista vállalkozás nem egyenlő a már megvalósított termelési állapot megőrzésével. A kapitalista vállalkozás sokkal inkább a szüntelen innovációt jelenti, a napról napra ismétlődő próbálkozást a fogyasztó ellátásának javítására újabb, jobb és olcsóbb termékekkel. A termelés minden egyes fázisa csupán átmeneti. Szüntelenül valami olyannal váltják fel a már elért dolgokat, ami jobban szolgálja a vásárlókat. Következésképpen a kapitalizmusban az elit folyamatos körforgását láthatjuk.

A legfőbb jellemzője azoknak, akiket iparmágnásoknak neveznek, az új ötletek megalkotásának és gyakorlatba ültetésének a képessége. Legyen akármilyen nagy egy vállalat, abban a pillanatban kárhözatra ítéltetett, amikor képtelen napról napra alkalmazkodni a vásárlók szolgálatának legjobb módszeréhez. A politikusok és a feltörekvő reformerek azonban csupán azt az ipari szerkezetet látják, ami jelenleg létezik. Azt hiszik, hogy elég okosak ahhoz, hogy mai formájukban elragadják a gyárat a vállalatoktól és a már meghatározott rutinhoz igazodva irányítsák őket. Míg az ambiciózus újonc, a holnap iparmágnása kezei alatt már készülnek az eddig sosem látott dolgok tervei, addig ők csupán a már kikövezett út alapján irányítanak az ügyleteket. Egyetlen ipari innovációt sem találtak fel és ültettek gyakorlatba bürokraták.

Ha az ember nem szeretne a stagnálásba zuhanni, szabadon kell hagyni azoknak az ismeretlen embereknek a

kezeit, akik találékonyságukkal tovább vezetik az emberiséget az egyre kielégítőbb körülmények útján. Ez a nemzet gazdasági szervezésének legfőbb kulcsa.

A termelés anyagi tényezőinek magántulajdonlása nem korlátozza az összes többi ember szabadságát abban, hogy eldöntsék, mi a legmegfelelőbb a számukra. Épp ellenkezőleg, ez az, ami biztosítja az átlagember felsőbbrendűségét – vásárlói szerepében – a gazdasági ügyletek során. Épp ez készíti a nemzet legvállalkozóbb embereit, hogy képességeiket leginkább kihasználva az emberek szolgálatába álljanak.

VI.

Viszont az ember nem írja le kimerítően a változásokat, amiket a kapitalizmus hozott az átlagember életébe, ha csupán a vásárlói és – az államügyletek tekintetében – szavazói felsőbbrendűségéről, illetve az életszínvonalának példátlan megemelkedéséről ejt szót. Épp ekkora fontossággal bír a tény, hogy a kapitalizmus lehetővé tette a megtakarítást, a tőkefelhalmozást és a befektetést. Összezsugorodott a prekapitalista státusz- és kasztársadalomban tátongó szakadék, amely elválasztotta a nincsteleneket és a birtokosokat.

A régi korok napszamosainak olyan alacsony volt a fizetése, hogy alig voltak képesek bármit félrerakni, és ha

sikerült is nekik, csak pár érmét tudtak felhalmozni és elrejteni. A kapitalizmusban a munkás szaktudása lehetővé teszi a megtakarítást, bizonyos intézmények pedig lehetővé teszik, hogy vállalatokba fektesse vagyonát. Az amerikai iparok által felhasznált tőke jelentős része a munkavállalók megtakarításainak a párja. A megtakarítások, betétek, biztosítások, kötvények és részvények megszerzésével maguk a bérkeresők is osztalékra, illetve hozamra tehetnek szert, ebből következően pedig – a marxista terminológiát használva – ők maguk is kizsákmányolók. Az átlagember közvetlenül érdekelt a vállalatok virágzásában, nem csak fogyasztói és munkavállalói, hanem befektetői szerepében is. A piacgazdaság arra törekszik, hogy egy bizonyos mértékig eltűnjön az egykor éles különbség azok között, akik a termelési eszközök tulajdonosai, és akik nem. De természetesen ez a hajlam csak ott alakulhat ki, ahol a piacgazdaságot nem szabotálja a szociálisnak mondott politika. A jóléti állam, annak bőkezű pénzpolitikájával, hitelexpanziójával és kendőzetlen inflációjával újabb és újabb darabokat szakít ki a nemzet törvényes fizetőeszközével történő kifizetésekből. Az átlagember önjelölt védelmezőit mind a mai napig az az idejétmúlt eszme vezeti, mely szerint előnyös a többség számára az adósnak kedvező politika a hitelezővel szemben. Az, hogy képtelenek felfogni a piacgazdaság alapvető jellemzőit, testet ölt, amikor nem látják a

nyilvánvaló tény – miszerint azok, akiknek megsegítését színlelik, *egyben hitelezők is* megtakarítói és kötvénytulajdonosi szerepükben.

VII.

A nyugati társadalom filozófiájának megkülönböztető alapelve az *individualizmus*. Az individualizmus egy olyan szféra megteremtésére törekszik, ahol az egyén szabadon gondolkodhat, választhat és cselekedhet anélkül, hogy korlátozná őt a kényszer és az elnyomás társadalmi apparátusa, az Állam. A nyugati civilizáció összes szellemi és anyagi vívmánya a szabadság ezen eszméjének működéséből fakad.

Az individualizmus és a kapitalizmus tana és politikája, annak gazdasági megvalósulása nem követel apologetákat és propagandistákat. Az eredményei magukért beszélnek.

A kapitalizmus és a magántulajdon mellett – minden egyéb megfontolástól eltekintve – annak összehasonlíthatatlanul nagyobb termelési hatékonysága szól. Ez az a hatékonyság, amely lehetővé teszi, hogy a kapitalista vállalatok ellássanak egy sebesen növekvő társadalmat a folyamatosan növekvő életszínvonal mellett. A tömegek ebből következő, fokozatosan növekvő jóléte olyan társadalmi környezetet teremt, ahol a kivételesen áldott egyének szabadon megadhatnak a polgártársaik számára

mindent, amit képesek adni. A magántulajdon és a korlátozott állam társadalmi rendszere az egyetlen rendszer, ami elapasztja mindazok barbárságát, akik rendelkeznek azzal a veleszületett adottsággal, hogy kulturáltságra tegyenek szert.

Értelmetlen időpazarlás lekicsinyelni a kapitalizmus vívmányait azzal a megállapítással, hogy vannak dolgok, amik fontosabbak az emberiség számára, mint a nagyobb és gyorsabb autók, illetve a központi fűtéssel, légkondicionálóval, hűtővel, mosógéppel és televízióval felszerelt otthonok. Kétségtelenül léteznek magasabb és nemesebb törekvések. De épp azért magasabbak és nemesebbek, mert nem érhetők el külső erőfeszítéssel, hanem csakis az egyén saját eltökéltsége és erőfeszítése által. Akik emiatt becsmérli a kapitalizmust, igen leegyszerűsített és materialista nézőpontot tanúsítanak, amikor feltételezik, hogy az állam vagy a termelési tevékenységek megszervezése képes megalkotni egy erkölcsi és szellemi kultúrát. Ilyen tekintetben egyvalamit érhetnek el ezek a külső tényezők, ami pedig az olyan anyagi körülmények és olyan környezet megteremtése, amely biztosítja az egyének számára személyes tökéletességük és erkölcsi karakterük kimunkálásának lehetőségét. Nem a kapitalizmus hibája, hogy a tömegek előnyben részesítik a bokszmérkőzést Szophoklész Antigonéjénél, a jazz zenét Beethovennél, és a képregényeket a költészetnél. Az vi-

szont biztos, hogy míg a prekapitalista állapotok – melyek mind a mai napig uralkodnak a világ nagy részén – ezeket a jó dolgokat csupán az emberek egy apró kisebbségének teszik elérhetővé, a kapitalizmus hozzáférhetővé teszi őket a tömegek számára.

Akármilyen szögéből is vizsgáljuk a kapitalizmust, semmi okunk nincs a régi szép időknek mondott korszak elmúlása miatt sópánkodni. Még ennél is kevésbé indokolt a totalitárius utópiák után vágyódni, legyen annak náci vagy szovjet a típusa.

Ma avatjuk fel a Mont Pelerin Társaság kilencedik összejövetelét. Ez illő alkalom megemlékezni arról, hogy az ilyesfajta találkozások, ahol az elhangzó vélemények szemben állnak kortársaink többségének és a kormányok véleményével, kizárólag a szabadság éghajlatában lehetségesek, amely a nyugati civilizáció legbecsesebb jele. Reménykedjünk, hogy a véleményeltéréshez való jog sosem tűnik el.

2. fejezet

A KÖZÉPÚT POLITIKÁJA SZOCIALIZMUSHOZ VEZET

A szocializmus és a kommunizmus összes változatának legalapvetőbb dogmája, hogy a piacgazdaság vagy a kapitalizmus rendszere az individualisták apró kisebbségének érdekében megkárosítja a tömegeket. Egyre növekvő szegénységbe taszítja a sokaságot. A dolgozó ember számára nyomort, rabszolgaságot, elnyomást, lealacsonyítást és kizsákmányolást tartogat, miközben gazdaggá teszi a tétlen és haszontalan paraziták osztályát.

Ez a tan nem Karl Marxtól ered. Még jóval azelőtt megalkották, mielőtt Marx a színre lépett volna. Legsikeresőbb terjesztői nem a Marxista szerzők voltak, hanem olyan emberek, mint Carlyle és Ruskin, a brit Fábriánusok, a német professzorok és az amerikai institucionalisták. És igen jelentős tény, hogy csupán néhány köz-

gazdász kérdőjelezte meg ezt a dogmát, őket pedig egyharmar elhallgattatták és elzárták előttük az egyetemekhez, a sajtóhoz, a politikai pártok vezetéséhez – és mindennek előtt – a közhivatalhoz vezető utat.

De persze nem ugyanazokat a gyakorlati politikai következtetéseket vonták le ebből a dogmából. Az egyik csoport kikiáltotta, hogy egyedül egyféleképpen lehet orvosolni ezt a szörnyűséget: teljesen el kell pusztítani a kapitalizmust. Azt hirdették, hogy állami tulajdonlására kell cserélni a termelési eszközök magántulajdonlását. Annak a bevezetésére törekedtek, amit szocializmusnak, kommunizmusnak, tervgazdálkodásnak vagy államkapitalizmusnak nevezünk. Ezek a kifejezések mind ugyanazt a dolgot takarják. Többé ne a fogyasztó döntse el – vásárlásával vagy a vásárlástól való tartózkodásával – hogy mit, milyen mennyiségben és milyen minőségben termeljenek. Innentől egyedül egy központi hatalom irányítson minden termelési tevékenységet.

Egy másik csoport első pillantásra nem ennyire radikális. Ők épp annyira elutasítják a szocializmust, mint a kapitalizmust. Egy harmadik rendszert javasolnak, ami – állításuk szerint – olyan távol áll a kapitalizmustól, mint a szocializmustól; amely, mint a társadalom gazdasági berendezkedésének harmadik rendszere, félúton áll a másik két rendszer között, és míg megtartja mindkettő előnyeit, elkerüli a hátrányokat, melyek mindkettő természetes részét képezik. Ezt a harmadik rendszert nevezik az

intervencionizmus rendszerének, vagy – az amerikai politika terminológiájában – a középút politikájának.

Az a nézőpont teszi sokak szemében népszerűvé ezt a harmadik rendszert, amelyből a szóban forgó problémákra tekintenek. Ők úgy látják, hogy két osztály vitázik a tőkéből és a vállalkozói tevékenységekből befolyó hozam elosztásáról: az egyik oldalon a kapitalisták és vállalkozók, a másik oldalon pedig a bérkeresők. Mindkét fél önmagának követeli a teljes tortát. Most – javasolják ezek a közbenjárók – teremtsünk békét azzal, hogy egyenlő mértékben elosztjuk a vita tárgyát képező értéket a két osztály között. Az Államnak be kell avatkoznia az elfogulatlan döntőbíró szerepében, meg kell fékeznie a tőkés kapzsiságát és nyereségük egy részét a munkásosztályra kell ruházni. Tehát lehetőség nyílik a kapitalizmus szörnyetegének trónfosztására anélkül, hogy a totalitárius szocializmus szörnyetegét emelnénk trónra.

Viszont teljesen hibás így vélekedni a kérdéstről. A kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentét nem a zsákmány elosztása fölötti vita. A viszály tárgya, hogy a társadalom gazdasági berendezkedésének két módja közül – a kapitalizmus és a szocializmus közül – melyik teremti meg a hasznos árucikkek és szolgáltatások lehető legjobb kínálatát – amit mindenki az általában gazdaságinak nevezett tevékenységek végső céljának tart. A kapitalizmus a közönség vásárlásának vagy vásárlástól való

tartózkodásának alárendelt magánvállalkozáson és magánkezdeményezésen keresztül kívánja elérni ezt a célt. A szocialisták a központi hatalom egyedüli tervével kívánják helyettesíteni a különböző egyének terveit. Az állam monopóliumát rendelnék annak a helyére, amit Marx a “termelés anarchiájának” nevezett. A nézeteltérés nem egy meghatározott mértékű vagyon elosztásának módjára vonatkozik, hanem az összes olyan termék gyártási módjára, amelyet az emberek élvezni kívánnak.

A két alapelv közötti konfliktus kibékíthetetlen, és nincs lehetőség semmiféle kompromisszumra. Az irányítás feloszthatatlan. Vagy a fogyasztói kereslet piaci megtestesülése határozza meg, milyen céllal és hogyan használják a termelési tényezőket, vagy az állam dönt ezekről a kérdésekről. Semmi nem képes enyhíteni a két ellentmondásban álló alapelv közötti ellentétet. A kettő kizárja egymást. Az intervencionizmus nem a kapitalizmus és a szocializmus közötti arany középut. Az intervencionizmus a társadalom gazdasági berendezkedésének harmadik rendszere, és úgy is kell kezelnünk azt.

A mai diskurzus célja nem a kapitalizmus vagy a szocializmus érdemeinek taglalása. Ma csak az intervencionizmussal foglalkozok. Továbbá nem áll szándékomban valami előre kialakított, önkényes mérce szerint elítélni az intervencionizmust. Egyedüli célom bemutatni az intervencionizmus működését és megválaszolni a kérdést,

hogy tekinthetjük-e a társadalom gazdasági berendezkedése permanens módjának.

Az intervencionisták kihangsúlyozzák, hogy meg szeretnék őrizni a termelési eszközök magántulajdonlását, a vállalkozást és a piaci cserét. De ezután úgy folytatják, hogy kulcsfontosságú megakadályozni, hogy ezek a kapitalista intézmények káoszt szítsanak és igazságtalanul kizsákmányolják a tömegeket. Az állam kötelessége parancsok és tilalmak alkalmazásával megfékezni a tőkésosztály kapzsiságát, mielőtt annak birtoklási vágya megkárosítja a szegényebb osztályokat. Az érintetlen vagy *laissez-faire* kapitalizmus gonosz. De nem kell teljesen eltörölni a kapitalizmust ahhoz, hogy megszüntessük a gonoszságát. Lehetséges azzal javítani a kapitalista rendszeren, ha az állam beavatkozik a tőkésék és vállalkozók tevékenységébe. Egyedül a gazdaság efféle állami regulációjával és rendszabályozásával lehet visszatartani a totalitárius szocializmust és megmenteni a kapitalizmus azon részeit, amelyeket megéri megtartanunk.

Az intervencionisták a különböző intézkedések galaktikáját pártolják erre a filozófiára alapozva. Válaszszunk ki egyet közülük, az igen népszerű árszabályozás fondorlatát.

A kormány úgy gondolja, hogy túl magas egy bizonyos árucikk, mondjuk a tej ára. Szeretné lehetővé tenni a szegények számára, hogy gyermekeiknek több tejet ad-

janak. Tehát árplafont rendel el, és a szabadpiaci díjszabásánál alacsonyabb szinten határozza meg a tej árát. Következésképp a tej marginális termelői, akik a legmagasabb előállítási költségekkel gyártanak, mostantól veszteségeket szenvednek. Mivel egyetlen gazda vagy üzletember sem képes veszteségesen folytatni tevékenységeit, ezek a marginális termelők beszüntetik a tej termelését és értékesítését. Teheneiket és képességeiket más jövedelmező célokra hasznosítják. Például vaját, sajtót vagy húst kezdenek termelni. Kevesebb, nem pedig több tej lesz elérhető a vásárlók számára. Ez természetesen ellenkezik a kormány szándékaival. Ő csupán könnyebbé akarta tenni néhányak számára a tej vásárlását. De a beavatkozás következményeképpen csökken az elérhető kínálat. Az intézkedés sikertelennek bizonyul a kormány és mindazok szempontjából, akiket támogatni kívánt. Olyan helyzetet idézett elő, amely – ismét a kormány szempontjából – még kevésbé kívánatos, mint az előző helyzet, amelyet javítani kívánt.

Most a kormány válaszut előtt találja magát. Érvénytelenítheti rendeletét és visszakozhat a tej árának további szabályozásától. De ha ragaszkodik ahhoz, hogy alacsonyabban tartsa a tej árát, mint amit az érintetlen szabadpiac meghatározott volna, mindazonáltal szeretné elkerülni a tej kínálatának csökkenését, akkor a marginális vállalkozásokat veszteségesé tevő okok eltörlésére kell törekednie. Az első rendeletet – amely kizárólag a tej

árát érintette – meg kell toldania egy *második* rendelettel, amely olyan alacsony szintre kényszeríti a tej termeléséhez szükséges tényezők árait, hogy a tej marginális termelői többé nem szenvednek veszteségeket, így nem szüntetik be a termelést.

Ekkor viszont ugyanez a történet ismétlődik meg egy távolabbi területen. Ekkor a tej előállításához szükséges termelési tényezők kínálata csökken, és ismét, a kormány ugyanott találja magát, ahonnan elindult. Ha nem akarja beismerni a vereségét, és ha nem akar elállni az árak befolyásolásától, tovább kell nyomulnia és a tej előállításához felhasznált termelési tényezők gyártásához szükséges tőkeeszközök árait is szabályoznia kell. Így a kormány egyre tovább és tovább kényszerül haladni, lépésről lépésre szabályoznia kell az összes fogyasztási cikk és termelési tényező árát – mind az emberi, azaz a munkaerő, mind a tárgyi tényezőket – és minden vállalkozót és minden dolgozót munkára kell utasítania az elrendelt árak és bérek mellett. Egyetlen iparágat sem hagyhatnak ki az árak és bérek mindent átfogó szabályozásából és a kötelességből, hogy annyit gyártsanak, amennyit a kormány legyártva akar látni. Ha valamelyik iparágat szabadon hagynák arra hivatkozva, hogy csak olyan javakat termel, amelyek nem létfontosságúak, vagy akár luxus-cikkek, a tőke és a munkaerő oda vándorolna, és következményképp zuhanna azoknak a javaknak a kínálata,

amelyek árait épp azért szabályozta a kormány, mert elengedhetetlennek tartja őket a tömegek igényeinek ki-elégítéséhez.

De amikor beteljesül a gazdaság mindent átfogó szabályozása, többé már nem beszélhetünk piacgazdaságról. Többé nem a vásárlók határozzák meg vásárlásukkal vagy a vásárlástól való tartózkodásukkal, mit és hogyan termeljenek. Ekkor az állam kezében rejlik a döntés hatalma. Ez többé már nem kapitalizmus, hanem teljes állami tervgazdálkodás: szocializmus.

Való igaz, hogy az effajta szocializmus megtartja a kapitalizmus néhány címkéjét és annak külső megjelenését. Látszólag, név szerint megtartja a termelési eszközök magántulajdonlását, az árakat, a béreket, a kamatot és a profitot. Valójában viszont nem számít más, csak a korlátlan állami önkényuralom. Az állam mondja meg a vállalkozóknak és a tőkéseknek, mit termeljenek, milyen mennyiségben és minőségben, milyen áron vásároljanak és kitől, milyen áron értékesítsenek és kinek. Az állam rendeli el, mekkora bérért dolgozzanak a munkások. A piaci csere csupán illúzió. A hatóság állapít meg minden árat, minden bért és minden kamatot. Azok csupán látszólag árak, bérek és kamatok: a valóságban az állami utasítások mennyiségi viszonyai. Nem a vásárló, hanem az állam határozza meg és irányítja a termelést. Az állam határozza meg minden polgár jövedelmét és rendel min-

denkit oda, ahol dolgoznia kell. Ez szocializmus a kapitalizmus külső álcáját felöltve. Ez Hitler Német Birodalmának Zwangswirtschaftja vagy Nagy Britannia tervutasításos gazdasága.

A társadalmi átalakulás imént felvázolt folyamata nem csupán elméleti konstrukció, hanem a valósághű leírása annak az eseménysorozatnak, amely elhozta a szocializmust Németország, Nagy-Britannia és néhány másik ország számára.

A Németek az Első Világháború alatt árplafont róttak néhány elengedhetetlennek tartott fogyasztói cikkekre. Az intézkedéseik elkerülhetetlen kudarca egyre tovább és tovább hajtotta őket, majd a háború második szakaszában megalkották a Hindenburg-tervet. A Hindenburg-terv semmit nem bízott a fogyasztók szabad választására és a vállalatok kezdeményező erejére. Feltétel nélkül a hatóságok kizárólagos felügyelete alá rendelt minden gazdasági tevékenységet. A császár teljes veresége eltörölte az egész birodalmi apparátust, és azzal együtt a grandiózus tervet is. De amikor 1931-ben Brüning kancellár ismét nekivágott az árszabályozás politikájának, és utódjai – elsősorban Hitler – makacsul ragaszkodtak hozzá, a történet megismételte önmagát.

Ugyanezt a kudarcot élte át Nagy-Britannia és néhány másik ország, akik az Első Világháború során árszabályozáshoz folyamodtak. Ők is egyre mélyebbre és mélyebbre süllyedtek, miközben működésre próbálták

bírni a kezdeti rendelkezéseiket. Viszont ők a folyamat kezdetleges szakaszaiban voltak, amikor a győzelem és a nép ellenállása eltörölte az összes árkontrollt.

Más volt a helyzet a Második Világháború alatt. Nagy-Britannia ismét árplafonokkal sújtott néhány létfontosságú árucikket, majd bejárta a teljes gazdasági rendszert, és addig-addig menetelt, amíg a mindent át-szövő tervgazdálkodással helyettesítette az ország gazdasági szabadságát. Amikor a háború véget ért, Nagy-Britannia szocialista országgá vált.

Érdeemes észben tartani, hogy nem Attlee úr munkáskormány, hanem Winston Churchill háborús kabinetje hozta el a brit szocializmust. Amit a munkáspárt tett, az nem a szocializmus felállítása volt egy szabad országban, hanem a háború és a háborút követő időszak során kialakult szocializmus fenntartása volt. Ezt a tényt homályba fedte a hatalmas szenzáció, ami a Bank of England, a szénbányák és más iparágak államosítását övezte. Viszont Nagy-Britannia nem azért nevezhető szocialista államnak, mert formálisan elkoboztak és államosítottak bizonyos vállalatokat, hanem mert a kormány és a kormányügynökségek teljes irányítása alá esik valamennyi polgár minden gazdasági tevékenysége. A hatóságok döntenek el, melyik termelési ágazatokban használják fel a tőkét és a munkaerőt. Ők határozzák meg, mi kerüljön termelésre. Az állam a felsőbbrendű minden üzleti tevékenységben. Az emberek egy ilyen rendszerben nem

többek gyámoltaknál, akiknek feltétel nélkül engedelmesskedniük kell a parancsszónak. Az üzletember, az egykori vállalkozó számára kizárólag a kisegítő szerep marad. Egyedüli szabadságuk, hogy egy szűkösen körülhatárolt területen belül érvényesítsék az állami minisztériumok döntéseit.

Azt kell látnunk, hogy a kizárólag néhány árucikket érintő árplafonok nem érik el a kívánt célt. Épp ellenkezőleg. Olyan hatást idéznek elő, ami a kormány szempontjából rosszabb, mint az előző állapot, amelyen változtatni kívánt. Ha a kormány – az elkerülhetetlen, viszont nem kívánt következmények eltörlése végett – egyre tovább és tovább halad az eddigi útján, végül a hindenburgi szocializmussá változtatja a kapitalizmus és a szabad vállalkozás rendszerét.

Ugyanez igaz a piaci jelenségek összes többi befolyásolására is. A minimálbér – akár állami, akár szakszervezeti nyomás és erőszak hívja életre – éveken át elhúzódó, tömeges munkanélküliséget idéz elő, amint megpróbálják az érintetlen piac szintjénél magasabbra emelni a bérszinteket. A hitelexpanzió át történő kamatcsökkentés egy ideig valóban üzleti fellendülést okoz. De az így alkotott bőség csupán mesterséges délibáb, és elkerülhetetlenül pangáshoz, gazdasági válsághoz vezet. Az embereknek hatalmas árat kell fizetniük a bőkezű pénzpolitika pár éven át tartó hitelexpanziós és inflációs orgiájáért.

A válságok és a tömeges munkanélküliségek folyamatosan visszatérő időszakai elhiteltelenítették a kapitalizmust a tudatlan emberek szemében. Ezek azonban nem a szabadpiac eredményei. Épp ellenkezőleg, az állam jó szándékú, de meggondolatlan gazdasági beavatkozásainak következményei. A bérek és az általános életszínvonal emelésének egyetlen módja az egy főre eső befektetett tőke növelése. Kizárólag úgy növekedhet fenntarthatóan mindazok bérszintje, akik munkát keresnek és hajlandóak bérért dolgozni, ha növekedik az ipari erőforrások termelékenységének az egy főre jutó befektetett tőke növelésével.

Azért múlják messze felül az amerikai bérszintek az európai és az ázsiai jövedelmeket, mert több és jobb eszközök segítik az amerikai munkások fáradozásait. Az egyetlen, amit egy jó kormány tehet az emberek anyagi jólétének javítása érdekében, az egy olyan intézményesített rend felállítása és megőrzése, ahol semmi nem áll a termelés technológiai eszközeinek fejlesztéséhez szükséges új tőke felhalmozódásának útjában. Ez az, amit a kapitalizmus elért a múltban, és ezt fogja elérni a jövőben, hacsak nem szabotálja a rossz politika.

Az intervencionizmus nem tekinthető fenntartható gazdasági rendszernek. Az intervencionizmus a kapitalizmus szocializmusba történő átalakításának módszere egymást követő lépések sorozatával. Ennélfogva külön-

bözik a kommunisták programjától, akik egy csapásra kívánják elhozni a szocializmust. A különbség nem a két mozgalom végcéljában rejlik, csupán a közös cél eléréséhez használt taktikában.

Karl Marx és Friedrich Engels mindkét utat javasolták a szocializmus megvalósítása érdekében. 1848-ban a Kommunista Kiáltványban felvázolták a kapitalizmus lépésről lépésre történő átalakítását. A proletariátusnak kell az uralkodó osztállyá válnia, és arra kell használnia a politikai hatalmát, hogy „rendeleteken át kicsavarja az összes tőkét a burzsoázia kezéből.” Ezt, mondják, „máshogy nem lehet végrehajtani, mint a tulajdonjogok és a burzsoá termelés ellen irányított zarnoki támadással; olyan eszközökkel és eljárásokkal, amelyek – bár gazdaságilag hibásnak és tarthatatlannak tűnnek – a mozgalom során felülmúlják önmagukat, szükségessé teszik a régi társadalmi rend ellen irányuló további támadásokat, és elkerülhetetlenek a termelési mód teljes forradalmasításában.” Ebben a szellemben tíz intézkedést sorolnak fel példa gyanánt.

Marx és Engels a későbbi években meggondolták magukat. Legfőbb értekezésében, A Tőkében, melyet először 1867-ben publikáltak, Marx másképpen látta a dolgokat. A szocializmus szükségszerűen, „a természeti törvények feltartóztatatlanságával” érkezik majd el. Viszont addig nem jelenhet meg, amíg a kapitalizmus el

nem éri a legteljesebb formáját. Kizárólag egyetlen út vezet a kapitalizmus összeomlásához: magának a kapitalizmusnak a progresszív fejlődése. Csak akkor fogja majd megadni a kegyelemdőfést a munkásosztály nagy, végső felkelése, felavatva az örökkévaló bőség korát.

E későbbi tan talaján Marx és az ortodox marxizmus iskolája elutasít minden olyan politikát, ami a kapitalizmus korlátozására, szabályozására és fejlesztésére törekszik, mivel azok késleltetnék a kapitalizmus eljövendő korszakát, a kiteljesedett kapitalizmust, és ebből következően annak összeomlását. Tehát ezek a rendeletek nem progresszívak, hanem reakciósok. Ez volt az a gondolat, amely arra készítette a Német Szociáldemokrata pártot, hogy Bismarck társadalombiztosítási programja ellen szavazzon és megghiúsítsa a német dohányipar államosítását. Ugyanezen az alapon nevezték a kommunisták reakciós cselszövésnek az amerikai New Deal-t, amely szerfelett káros a munkásosztály valódi érdekeire.

Látnunk kell, hogy az intervencionisták és a kommunisták közötti ellentét a korai és a későbbi marxizmus két tana közötti konfliktus megtestesülése; a *Kommunista Kiáltvány* szerzője, az 1848-as Marx és *A Tőke* szerzője, az 1867-es Marx közötti ellentét. És paradox módon *Kommunista Kiáltványnak* nevezik a dokumentumot, amelyben Marx dicsérő szavakkal illette a napjainkban magukat antikommunistának valló emberek politikáját.

Kétféleképpen alakítható szocializmussá a kapitalizmus. Az egyik, ha kisajátítják, majd egy állami intézményhez hasonló módon egy bürokratikus apparátus irányítása alatt üzemeltetik a tanyákat, a gyárakat és az üzleteket. Az egész társadalom – mondja Lenin – „egy hivattallá és egy gyárrá változik, egyenlő munkával és egyenlő bérekkel;” úgy szervezik majd meg az egész gazdaságot, „mint a postahivatalt.” A második módszer a Hindenburg-terv módszere, a jóléti állam és a tervgazdálkodás eredetileg német mintája. Ez arra kényszerít minden gyárat és minden egyént, hogy szigorúan működjön együtt a kormány termelésirányítási bizottságának parancsaival. Ez volt az 1933-as amerikai National Industrial Recovery Act [Nemzeti Ipari Újjáépítési törvény] szándéka, amelyet megghiúsított az üzleti szféra ellenállása, és alkotmányellenesnek minősített a Legfelsőbb Bíróság. Ez az eszme magába foglal minden olyan igyekezetet, amely tervgazdálkodással helyettesítené a magánvállalkozást.

A második típusú szocializmus megvalósításának elsőszámú eszköze a Németországhoz és Nagy-Britanniához hasonló ipari országokban a devizapiac szabályozása. Ezek az országok képtelenek kizárólag a belföldi erőforrásokkal etetni és öltöztetni lakosságukat. Nagy mennyiségű ételt és nyersanyagot kell importálniuk. Hogy képesek legyenek fizetni ezekért a kiemelt fontosságú im-

portcikkekért, készítményeket kell exportálniuk, melyek jelentős részét behozott nyersanyagból állítják elő. Az ilyen országokban közvetve-közvetlenül minden üzleti tranzakciót a kivitel vagy a behozatal, vagy egyszerre mind a kivitel és a behozatal is befolyásol. Így a deviza vásárlása és eladása felett gyakorolt állami monopólium következtében minden üzleti tevékenység a devizapiac szabályozásával megbízott állami ügynökség jóindulatától függ. Az Egyesült Államokban a devizakereskedelem volumene elenyésző a nemzet kereskedelmének volumenéhez viszonyítva. A devizapiac szabályozása csupán minimális hatással lenne az amerikai vállalkozások legnagyobb részére. Ez az oka annak, hogy tervgazdálkodóink cselszövései alig érintik a devizapiac szabályozását. Törekvéseik az árak, a bérek és a kamatok befolyásolására, a befektetések szabályozására és a nyereség illetve a jövedelem korlátozására irányulnak.

A jövedelemadó történetét tekintve az amerikai szövetségi jövedelemadó 1913-as bevezetésétől napjainkig, az ember csak arra számíthat, hogy az adó egy nap fel fog emészteni minden többletet, ami meghaladja az átlagszavazó jövedelmét. Erre gondolt Marx és Engels, amikor a Kommunista Kiáltványban a „súlyos progresszív vagy fokozatos jövedelemadót” javasolták.

A Kommunista Kiáltvány másik javaslata az „örökléshez való jog eltörlése” volt. Na most, eddig a pontig

sem Nagy-Britannia, sem Amerika törvényei nem jutottak el. Viszont ismét, ha áttekintjük a múlt örökösödési adóit, észre kell vennünk, hogy egyre inkább elérik a Marx által kitűzött célokat. A legmagasabb adósávra vonatkozó örökösödési adó már nem adónak, hanem vagyonelemekbázisnak minősül.

A progresszív adóztatás mögött meghúzódó filozófia az, hogy a tehetős osztályok jövedelme és vagyona szabadon lecsapolható. Nem fogják fel a támogatói, hogy a megadóztatott jövedelem legnagyobb részét nem fogyasztásra, hanem megtakarításra és befektetésre használták volna fel. Ami azt illeti, ez a fiskális politika nem csupán meggátolja az új tőke további felhalmozódását, hanem tőkefelélést idéz elő. Biztosra mondható, hogy ez a jelenlegi helyzet Nagy-Britanniában.

Az elmúlt harminc év eseményfolyama a brit és a német mintájú szocializmus amerikai meghonosulásának folyamatos – bár néha megszakított – előmenetelét mutatja. Az Egyesült Államok később lépett a hanyatlás útjára, mint a másik két ország, és még ma is távol áll a végétől. De ha nem változnak a politikai trendek, a végki-fejlet alig fog különbözni attól, ami Attlee Angliájában és Hitler Németországában történt. A középút politikája nem fenntartható gazdasági rendszer, pusztán a szocializmus részletekben történő megvalósításának eszköze.

Ezt hallva sokan tiltakoznak. Kijelentik, hogy a tervgazdálkodásra vagy a progresszív adóztatáson keresztüli

vagyonekobbzásra törekvő törvények hagytak olyan kiskapukat, amelyek mozgásteret biztosítanak a magánvállalatoknak. Nem vitás, hogy ezek a kiskapuk valóban léteznek, és nekik köszönhetően ez az ország még mindig szabad ország. De ez a “kiskapu-kapitalizmus” nem fenntartható rendszer. Ez csupán haladék. Hatalmas erők munkálkodnak a kiskapuk bezárásán. Napról napra szűkül a terület, amelyben a magánvállalkozások tevékenykedhetnek.

Természetesen ez a kimenetel nem elkerülhetetlen. Az áramlat visszafordítható, mint ahogy azt a történelem számos másik áramlata is tette. A marxista dogma, miszerint a szocializmus „a természeti törvények feltartóztatatlanságával” érkezik, csupán egy bizonyíték nélküli, önkényes állítás.

De a presztízs, amit ez a hiú prognózis élvez nem csupán a marxisták, hanem a magukat nem-marxistának nevezők körében is, a szocializmus előmenetelének legfőbb eszköze. Kishitúséget terjeszt azok között, akik máskülönben lovagiasan küzdenének a szocialista vész ellen. A Szovjet Oroszország leghatalmasabb szövetségese a tan, miszerint „a jövő hulláma” hordoz minket a szocializmus felé, és miszerint ebből fakadóan „haladó szellemű” szimpatizálni az összes rendelettel, ami egyre inkább korlátozza a piacgazdaság tevékenységét.

A közvélemény még ebben az országban is megveti a *laissez-faire* kapitalizmust, pedig Amerika a „meggrögzött

individualizmusnak” köszönheti a valaha bármely nemzet által elért legmagasabb életszínvonalát. Az utóbbi ötven évben könyvek ezreit publikálták, melyek elítélik a kapitalizmust, és a radikális intervencionizmust, a jóléti államot és a szocializmust támogatják. A tömeg észre sem vette azt a néhány könyvet, ami megpróbálta kielégítően megmagyarázni a szabadpiaci gazdaság működését. Szerzőik a homályban maradtak, míg az olyan írók, mint Veblen, Commons, John Dewey és Laski túlaradó dicséretben részesültek. Köztudott tény, hogy a színház és Hollywood nem kevésbé radikálisan kritikus a szabad vállalkozással szemben, mint számtalan regény. Országunkban számos folyóirat jelenik meg, melyeknek minden száma izzó dühvel támadja a gazdasági szabadságot. Alig van olyan folyóirat, ami kiállna amellett a rendszer mellett, ami jó étellel és otthonnal, autóval, hűtővel, rádióberendezéssel és sok más olyan dologgal látta el az emberek hatalmas többségét, melyeket más országok polgárai luxuscikkeknek neveznek.

Ennek az a következménye, hogy gyakorlatilag igen keveset tesznek a szabad vállalkozás rendszerének megőrzéséért. Csak „középutasok” vannak, akik úgy hiszik, sikerrel jártak, amikor egy kis időre késleltették egy különösképpen pusztító rendelet következményeit. Örök meghátrálás jellemzi őket. Ma olyan intézkedéseket tűrnek, amit tíz vagy húsz évvel ezelőtt kimondhatatlanul

rettenetesnek tartottak volna. Pár év múlva olyan intézkedéseket fogadnak majd el, amit ma egyszerűen vitán felülinek tartanak. Egyedül az ideológiák teljes körű megváltoztatása állíthatja meg az eljövendő totalitárius szocializmust. Amire szükségünk van, az nem anti-szocializmus és nem is anti-kommunizmus, hanem annak a rendszernek a nyílt és pozitív támogatása, amelynek azt a vagyont köszönhetjük, ami megkülönbözteti korunkat az elmúlt korszakok viszonylag ínséges állapotától.

3. fejezet

AZ EGYENLŐSÉGRŐL ÉS AZ EGYENLŐTLENSÉGRŐL

A természetjogok tana, amely az emberi jogok tizen-nyolcadik századi kinyilatkoztatásainak inspirációjául szolgált, nem foglalta magába azt a nyilvánvalóan hibás állítást, miszerint minden ember biológiailag egyenlő. Kijelentette, hogy minden ember egyenlő jogokkal született, és ezt az egyenlőséget semmiféle ember által kovácsolt törvény nem írhatja felül, azaz elidegeníthetetlen, vagy sokkal pontosabban: elévülhetetlen. Csupán az egyéni szabadság és az önrendelkezés halálos ellenségei, a totalitarizmus bajnokai értelmezték a törvény előtti egyenlőség alapelvét úgy, mint ami a minden ember állítólagos fizikai és fiziológiai egyenlőségéből következik.

Az 1789. november 3.-i francia *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* kimondta, hogy minden ember egyenlő jogokkal születik és rendelkezik. De a Terror Uralmának

beiktatása estéjén, az 1793. június 24.-i Alkotmányt megelőző új kiáltvány kijelentette, hogy minden ember “természeténél fogva” egyenlő. Ez a tézis – bár nyilvánvalóan ellentmondott a biológiai tapasztalatnak – attól fogva a “baloldal” egyik dogmája maradt. Ezért olvashatjuk a Társadalomtudományok Enciklopédiája lapjain, hogy “születéskor az emberi csecsemők örökségüktől függetlenül olyannyira egyenlőek, mint a Fordok.”

Viszont nem söpörhető le az asztalról a tény, hogy az emberek egyenlőtlen fizikai és mentális képességekkel születnek. Néhányan felülmúlják embertársaikat egészségben és életerőben, agyi- és felfogóképességben, energiában és kitartásban, és ebből következően jobban képesek elvégezni a földi ügyleteket, mint a többiek. Ezt a tényt még Marx is beismerte, aki “az egyéni tehetség, és ebből következően a produktív kapacitás egyenlőtlenségéről” beszélt, mint “természetes privilégiumokról,” és “egyenlőtlen emberekről (akik nem lennének különb emberek az egyenlőtlenségük nélkül).”

A népszerű pszichológiai tanítások nyelvezetén azt mondhatjuk, hogy néhányan nagyobb mértékben rendelkeznek a túlélésért folytatott harc feltételeihez való igazodás képességével, mint mások. Ebből következően – bármiféle értékítélet nélkül – különbséget tehetünk ilyen szempontból felsőbbrendű és alsóbbrendű emberek között.

A történelem feltárja előttünk, hogy a felsőbbrendű ember fajunk hajnalától kezdve arra használta a felsőbbrendűségéből származó előnyeit, hogy maga alá hajtsa az alacsonyabb rendű emberek tömegét. A rang alapú társadalomban a kasztok hierarchiáját találhatjuk. Az egyik oldalon ott állnak az urak és a fejedelmek, akik eltulajdonították maguknak az összes földet, a másik oldalon pedig a szolgálók, a vazallusok, a jobbágyok és a rabszolgák, a földtelen és vagyontalan alárendeltek. Az alsóbbrendűek kötelessége robotolni uralkodójuk parancsára. A társadalom intézményei kizárólag az uralkodó kisebbség érdekeit szolgálták, a fejedelmeket és kíséretüket, az arisztokratákat.

Összességében ilyen körülmények között élt az emberiség világszerte, mielőtt – ahogyan mind a Marxisták, mind pedig a konzervatívok elmesélik nekünk – egy évszázadokon át és mind a mai napig tartó folyamaton keresztül “a burzsoázia kapzsisága” alá nem ásta a “rég szép idők” politikai, társadalmi és gazdasági rendjét. A piacgazdaság – a kapitalizmus – radikálisan átváltoztatta az emberiség gazdasági és politikai szerveződését.

Engedjék meg, hogy összefoglaljak néhány közismert tényt. Míg a kapitalizmus előtti állapotokban a felsőbbrendű emberek voltak az uralkodók és az alsóbbrendűeknek engedelmességniük kellett, a kapitalizmusban az áldottabb és jobb képességekkel bíró ember kizárólag

úgy képes profitálni felsőbbrendűségéből, ha a kevésbé áldott többség kívánságait szolgálja.

A piaczgazdaságban a vásárlók kezében rejlik a gazdasági hatalom. Végső soron ők határozzák meg – vásárlásukkal vagy a vásárlástól való tartózkodásukkal – mit kell termelni, ki által, milyen minőségben és mekkora mennyiségben. Azok a vállalkozók (a tőkések és a földbirtokosok), akik képtelenek a lehető legjobb és legolcsóbb módon kielégíteni a vásárlók legsürgetőbb, még kielégítetlen kívánságait, csődbe kényszerülnek, és fel kell adniuk előnyös helyzetüket.

A vállalkozások irodáiban és a laboratóriumokban a legélesebb elmék sürgölődnek, hogy jobb eszközök és készülékek termelésére alkalmazzák a legösszetettebb tudományos kutatások eredményeit, olyanok érdekében, akiknek sejtelmük sincs az ilyen termékek létrehozását lehetővé tevő elméletekről. Minél nagyobb egy vállalat, annál inkább arra kényszerül, hogy uralkodói, a tömegek kényéhez-kedvéhez igazodjon. A kapitalizmus alapelve a tömegtermelés a tömegek ellátásáért. A tömegek pártfogása az, ami nagyvá teszi a vállalatokat. Az átlagember a felsőbbrendű a piaczgazdaságban. Ő a vásárló, akinek “mindig igaza van.”

A politikai szférában a vásárlók piaci felsőbbrendűségének megfelelője a képviseleti kormányzat. A köztisztviselők épp úgy függnek a szavazótól, mint ahogy a be-

fektetők a vásárlótól. Ugyanaz a történelmi folyamat váltotta fel a királyi abszolútizmust és a kevesek általi uralom kormányzatát a népkormányzatra – a demokráciára, amely a kapitalista termelési módszerrel helyettesítette a kapitalizmus előtti módszereket. És mindenhol visszatér az önkényuralom, ahol szocializmussal helyettesítik a piacgazdaságot. Nem számít, hogy a szocialista vagy kommunista zsarnokság olyan fedőnevek alá rejtőzik, mint a „proletárdiktatúra”, „népi demokrácia” vagy „Führerelv.” A következmény minden esetben a sokaság fölötti uralom a kevesek által.

Aligha lehetne jobban félremagyarázni a kapitalista társadalmat annál, mint amikor a tőkéseket és a vállalkozókat „uralkodó” osztálynak nevezik, akik a tisztességes emberek tömegeinek „kizsákmányolására” törekednek. Nem tesszük fel a kérdést, hogy miként húztak volna hasznot felsőbbrendű adottságaikból a kapitalista társadalom üzleti szférájában dolgozó emberek bármi más elképzelhető termelési berendezkedés alatt. A kapitalizmusban egymással versenyeznek a kevésbé áldott embertömegek kiszolgálásáért. Minden gondolatuk a vásárlók ellátását szolgáló módszerek tökéletesítésére irányul. Minden évben, minden hónapban, minden héten valami eddig sosem látott dolog jelenik meg a piacon, ami egyhamar elérhetővé válik a sokaság számára.

Ami megsokszorozta a „munkaerő termelékenységét”, az nem valamiféle erőfeszítés a fizikai munkások részéről, hanem *a tőke felhalmozódása* a megtakarítóknak köszönhetően, és annak észszerű felhasználása a vállalkozóknak köszönhetően. A technológiai találmányok hasznavehetetlen érdekességek maradtak volna, ha nem halmozták volna fel előtte takarékosan a felhasználásukhoz szükséges tőkét. Az ember képtelen túlélni fizikai munka nélkül. Azonban ami a vadállatok fölé emeli, az nem a fizikai munka és a rutinfeladatok elvégzése, hanem a spekuláció és az előrelátás, ami gondoskodik az örökké bizonytalan jövő szükségleteiről. A termelés karakterisztikus jellemzője az, hogy az elme által irányított viselkedés. Ezt a tényt nem lehet semmissé tenni holmi szemantikai varázslattal, amiben a „munka” kizárólag fizikai munkát jelent.

Sokan vonakodnak elfogadni azt a filozófiát, amely nyomatékosítja az emberek közötti egyenlőtlenségeket. Vonakodva elismerik, hogy nem egyenlők a művészek, az irodalom és a tudományok hírességeivel – legalábbis szaktudásukban – és nem érnek fel az atlétikai bajnokokhoz. De nem készek beismerni saját alsóbbrendűségüket más emberi ügyekben és vonatkozásokban. Úgy látják, hogy akik felülmúlták őket a piaci sikereikben – a sikeres vállalkozók és üzletemberek – kizárólag a gazemberségüknek köszönhetik a felemelkedésüket. Ők

maguk – hála Istennek – túl becsületesek és lelkiismeretesek ahhoz, hogy olyan tisztességtelen módszerekhez folyamodjanak, mint amelyek – ahogy mondani szokás – előremozdítják az embert egy kapitalista világban.

Az irodalom egyik napról napra népszerűbb ágazata mégis nyilvánvalóan alsóbbrendűként ábrázolja az átlagembert; nevezetesen a vásárlók viselkedéséről, valamint a *reklámok* állítólagos gonoszságáról írott könyvek. Nyilvánvalóan sem a szerzők, sem pedig az írásaikat éljenző vásárlóközönség nem állítják nyíltan vagy hiszik, hogy ez volna a könyvek oldalain felsorolt tények valódi jelentése.

Ahogy ezek a könyvek tanítják nekünk, az átlagos amerikai alapvetően alkalmatlan egy háztartás legegyszerűbb napi feladatainak elvégzésére. Nem azt veszi meg, amire szüksége van család ügyeinek legmegfelelőbb intézéséhez. Könnyen rábírható használhatatlan és értéktelen dolgok vásárlására saját ostobaságánál fogva a vállalkozások trükkjeivel és ravaszságaival. Hiszen a vállalatok fő célja nem az, hogy a vásárlók szükségleteinek kielégítésével termeljenek profitot, hanem úgy, hogy olyan árucikkkel halmozzák el a vásárlókat, amiket sosem vásárolnának meg, ha képesek volnának ellenállni a kirakatok fondorlatainak. Az átlagember akaratának és értelmének veleszületett, gyógyíthatatlan gyengesége miatt viselkednek a vásárlók csecsemőként és válnak a házaló gazemberségének könnyű prédájává.

E gyalázkodások szerzői és olvasói nincsenek tisztában azzal, hogy tanukból az következik, hogy a nemzet többsége idióta, aki képtelen gondoskodni saját ügyleteiről és nagy szüksége van egy atyai védelmezőre. Annyira elfoglalja őket a sikeres üzletemberek iránt érzett irigységük és gyűlöletük, hogy észre sem veszik, ha a vásárlói viselkedésről alkotott leírásuk teljes ellentmondásban áll a proletárok kiválóságáról szóló összes “klasszikus” szocialista irodalommal. Ezek az idősebb szocialisták a “népnek,” a “dolgozó és robotoló tömegeknek,” a “fizikai munkásoknak” tulajdonították az intelligencia és a jellem minden kiválóságát. Szemükben a közemberek nem “csecsemők” voltak, hanem mindannak forrása, ami a földön nagy és jó; az emberiség szebb jövőjének építői.

Való igaz, hogy az átlagember sok tekintetben alsóbbrendű az átlagos üzletemberhez képest. De ez az alsóbbrendűség mindenekelőtt a gondolkodáshoz és munkához való korlátozott tehetségében jelenik meg, amiből kifolyólag kevésbé járulhat az emberiség közös produktív erőfeszítéséhez.

Elégtelen teljesítményt nyújtana kezdeményezőképességet és elmélkedést követelő pozícióban a legtöbb olyan ember, aki jól végzi rutinfeladatokból álló munkáját. Egy ilyen ember azonban nem ostoba ahhoz, hogy helyesen elvégeze családi ügyleteit. A férjek, akiket feleségeik elküldenek a szupermarketbe “egy kiló kenyérért,

és a boltból kedvenc rágcsálnivalóikkal indulnak haza,” nem a jellemző esetek; ahogy a háziasszony sem, aki úgy vásárol, hogy figyelmen kívül hagyja a tartalmat, mert „megtetszett a csomagolás.”

Általánosan elfogadott tény, hogy az átlagembernek rossz az ízlése. Ennélfogva a vállalatok, akik teljes mértékben ilyen emberek pártfogásától függenek, arra kényszerülnek, hogy alacsonyrendű irodalmat és művészetet hozzanak a piacra. (A kapitalista civilizáció egyik nagy problémája az, hogy miként tegyük lehetővé a kiemelkedő teljesítményeket olyan társadalmi közegben, ahol a hétköznapi ember áll mindenek fölött.)

Továbbá köztudott, hogy sokan olyan szokásokat gyakorolnak, amik nemkívánatos következményekhez vezetnek. Ahogyan a nagy antikapitalista kampány felbujtói látják, az emberek rossz ízlését, káros fogyasztási szokásait és a korunkat kisértő összes többi gonoszt csupán a „tőke” különféle ágazatainak PR- és értékesítési tevékenysége teremti meg – a háborúkat a hadiipar, a „halál kereskedői” teremtik, az iszákosságot pedig a sörfőzdék és az italgyártó cégek.

Ez a filozófia nem csupán azon a tanon alapszik, ami jámbor baleknek ábrázolja az átlagembert, akit fortélyakkal könnyen rászedhetnek a ravasz házalók és árusok. Emellett azt az abszurd elméletet is magába foglalja, hogy a cégek számára nem profitál azokat a termékeket értékesíteni, amiket a vásárló *valóban* szeretne és megvenne,

ha az eladók nem hipnotizálnák, mindemellett nagyobb hasznot hoz olyan cikkek árusítása, amiknek semmi haszna, vagy amelyek egyenesen károsak a vásárlóra. Ha ezt nem feltételeznénk, akkor semmi okunk nem volna levonni a következtetést, hogy a piaci verseny során a rossz termékek árusítói felülmúlják a jobb termékeket.

Az ügyes kereskedők kifinomult trükkjeit, amikkel vásárlásra bírják a közönséget, ugyanúgy alkalmazhatják azok is, akik jó és értékes termékeket kínálnak a piacon. A jó és a rossz árucikkek egyenlő feltételekkel versengenek a piacon, és semmi okunk pesszimista ítéletbe bocsátkozni a jobb termék lehetőségeivel kapcsolatban. Míg mindkét árucikket – a jót és a rosszat – egyenlően segítheti az eladók állítólagos eszköztára, kizárólag a jobb élvezi azt az előnyt, hogy jobb.

Nem kell megvizsgálnunk az összes vádat, amivel előhozakodott a vásárlók állítólagos ostobaságáról és a védelmező állam szükségességéről szóló bőséges irodalom. Itt egyedül az a tény fontos, hogy az összes ember egyenlőségét hirdető dogma ellenére a népszerű „baloldali” irodalom jelentős része támogatja az állítást, miszerint az átlagember alkalmatlan a mindennapi élet átlagos dolgainak intézésére.

Az ember veleszületett fiziológiai és mentális egyenlőségének tana logikusan születés utáni hatásokkal magyarázza az emberi lények közötti különbségeket. Különösképpen az oktatás által játszott szerepet hangsúlyozza

ki. Állítása szerint a kapitalista társadalomban a felsőoktatás kiváltsága kizárólag a burzsoázia gyermekeinek érhető el.

Ennek az alapelvnek a vezércsillaga alatt az Egyesült Államok nekilátott annak a nemes kísérletnek, hogy minden fiúból és lányból művelt embert faragjon. 6-tól 18 éves koráig minden férfinak és nőnek iskolában kell töltenie az éveit, hogy aztán a lehető legtöbbjük meheszen egyetemre. Ezzel tehát megszűnik az értelmi és társadalmi szakadék a tanult kisebbség és a hiányos oktatással rendelkező többség között. Az oktatás többé nem kiváltság lesz, hanem minden polgár öröksége.

A statisztikák mutatják, hogy gyakorlatba ültették ezt a programot. Megsokszorozódott a középiskolák, a tanárok és a diákok száma. Ha a jelenlegi trend folytatódik még néhány éven át, a reform teljesen eléri célját; minden amerikai elvégzi a középiskolát.

De a terv sikere csupán látszólagos. Egy olyan politika tette lehetővé, amely – bár megtartotta a „*high school*” nevet – teljesen elpusztította annak tudományos értékét. A régi középiskola csak olyan diákoknak adott oklevelet, akik elsajátították bizonyos alapvetőnek tartott tudományágak meghatározott, minimális ismeretét. Még az alacsonyabb osztályokban kizárta azokat, akikből hiányzott a képesség és a hozzáállás a követelmények teljesítéséhez. De az új középiskolai rendszerben az ostoba vagy

lusta diákok szörnyen visszaéltek a tanulható tárgyak megválasztásának lehetőségével.

A középiskolások nemcsak elkerülik az olyan alapvető tárgyakat, mint az elemi algebra, a geometria, a fizika, a történelem és az idegen nyelvek, hanem minden évben olyan fiúk és lányok kapnak középiskolai oklevelet, akiknek hiányos írási és olvasási képességei vannak. Igen jellemző tény, hogy néhány egyetem szükségesnek találta speciális kurzusok bevezetését, hogy javítsanak a diákok olvasási készségein.

A középiskolai tanmenetről szóló, évek óta tartó, gyakran heves viták nyilvánvalóan bizonyítják, hogy csak egy korlátozott számú értelmileg és erkölcsileg alkalmas fiatal fog profitálni az iskolalátogatásból. A többi középiskolás számára az osztálytermekben töltött évek csupán időpazarlásnak számítanak. Ha az ember lecsökkenti a középiskolák és egyetemek tudományos színvonalát, hogy lehetővé tegye a középiskolai diploma elérését a kevésbé áldott és kevésbé szorgalmas diáksereg számára, csak károsítja azt a kisebbséget, aki hasznát veszi a tanításnak.

Az amerikai oktatás legutóbbi évtizedeinek tapasztalata azt a tényt igazolja, hogy veleszületett különbségek jellemzik az emberek szellemi képességeit, amiket nem törölhet el az oktatási törekvés.

Az ember veleszületett egyenlőségéről szóló elmélet megmentésére tett elkeseredett, de reményteli törekvések mögött a népi kormányzattal és a tömeguralommal kapcsolatos hibás és tarthatatlan tan áll, ami figyelmen kívül hagyja az annak ellentmondó, vitathatatlan tényeket.

A tan az emberek állítólagos egyenlőségére hivatkozva próbálja igazolni a népi kormányzatot. Mivel minden ember egyenlő, minden ember rendelkezik azzal a zsenialitással, ami megihlette és ösztönözte az emberi történelem legnagyobb politikai, művészi és szellemi hőseit. Csupán káros születés utáni hatások akadályozták meg a proletárokat, hogy versenybe szálljanak a legnagyobbak kiválóságával és hőstetteivel. Tehát – mint ahogy Trockij mondta – ha a kapitalizmus utálatos rendszere végre utat ad a szocializmusnak, “az átlagember Arisztotelész, Goethe vagy Marx szintjére fog emelkedni.” A nép hangja Isten hangja, és mindig igaza van.

Ha az emberek között nézeteltérés adódik, természetesen azt kell feltételezni, hogy valamelyik fél téved. Nehéz elkerülni a következtetést, hogy valószínűbb, hogy a kisebbség téved, mint a többség. A többségnek igaza van, mivel ő a többség, és mint olyan, a „jövő hullámain” lovagol.

Aki támogatja ezt a tant, annak úgy kell kezelnie minden kétséget a tömeg szellemi és erkölcsi kiválóságával

kapcsolatban, mint ami arra törekszik, hogy zsarnokságra cserélje a képviseleti kormányzatot.

Viszont semmi közös nincs a XIX. századi liberálisoknak – a sokat szidott *laissez-faire* bajnokainak – a képviseleti kormányzat mellett szóló érveiben és az emberek természetes, veleszületett egyenlőségének, vagy a tömegek emberfeletti zsenialitásának tanában. A képviseleti kormányzat melletti érvek azon a tényen alapulnak, amit David Hume fogalmazott meg a legérthetőbben: hogy az irányítók mindig egy apró kisebbségből állnak, parancskövető alattvalóik nagy többségével szemben. Ilyen értelemben minden kormányzat a kisebbség uralma, és mint olyan, csak addig maradhat hatalmon, amíg az uralt nép hiszi, hogy számára jobb hűségesebbnek lenni uralkodóihoz, mint másokkal helyettesíteni őket, akik készek eltérő módon irányítani.

Ha eltűnik ez a vélekedés, a többség fellázad és erővel más emberekre és más rendszerre cseréli a népszerűtlen uralkodókat és rendszerüket. De a modern társadalom összetett ipari apparátusa nem őrizhető meg olyan világban, ahol egyedül forradalom útján érvényesíthető a többség akarata. A képviseleti kormány célja elkerülni a béke efféle, erőszakos megzavarását és annak a közszellemre, a kultúrára és az anyagi jólétre gyakorolt káros hatását.

A nép – azaz a megválasztott képviselők – általi kormányzat lehetővé teszi a békés változást. Biztosítja a közvélemény egyetértését és az alapelveket, amelyek alapján lebonyolíthatók az állam ügyletei. A többség uralma azoknak való, akik hisznek a szabadságban, nem mint metafizikai alapelv, amit a biológiai tények tarthatatlan eltorzításából származtatnak, hanem mint eszköz, ami biztosítja az emberiség civilizációs erőfeszítéseinek megszakíthatlan, békés fejlődését.

Az emberek közötti veleszületett biológiai egyenlőség tana a XIX. században megalkotta a “nép” szinte vallásos miszticizmusát, ami az “átlagember” felsőbbrendűségének dogmájává változott. Minden ember egyenlőként születik. De a felsőbb osztályok tagjait sajnos megrontotta a hatalomvágy és a fényűzés élvezete. Ez a visszatartó kisebbség okozta az emberiség sorscsapásait. Ha a gonosztevéket megfosztják vagyonuktól, az átlagember veleszületett nemessége fogja irányítani az emberi ügyleteket. Csodálatos lesz olyan világban élni, ahol a nép veleszületett zsenialitása és végtelen jósága fog uralkodni. Olyan boldogság fog az emberiségbe költözni, amiről álmodni sem mertünk.

Az orosz szociálforradalmárok számára ez a misztika cserélte le az orosz ortodoxia vallásos gyakorlatait. A marxisták kényelmetlenül érezték magukat legveszélyesebb ellenfeleik lelkes szeszélyei miatt. De Marx saját le-

írása a “kommunista társadalom magasabb fázisának” áldott világról még inkább derűlátó volt. A szociálforradalmárok kiirtása után a Bolsevikok átvették az átlagember kultuszát mint a fő ideológiai álruhát, ami elrejtette a pártfőnökök korlátlan zsarnokságát.

A szocializmus (kommunizmus, központi tervezés, államkapitalizmus vagy bármelyik másik szinonima) és a piacgazdaság (kapitalizmus, magánvállalkozói rendszer, gazdasági szabadság) közötti jellegzetes különbség a következő: a piacgazdaságban az egyének a vásárló szerepében felsőbbrendűek, és vásárlásukkal vagy nem vásárlásukkal meghatározzák, mi kerüljön termelésre, míg a szocialista gazdaságban az állam dönt ezekről a kérdésekről. A kapitalizmusban a fogyasztó támogatását akarják elnyerni a termelők, és a fogyasztó az, akinek azt mondják a vásárlás után: „köszönjük” és „kérjük jöjjön máskor is.” A szocializmusban azt kapja az „elvtárs”, amit a „nagy testvér” kitervel és odaad neki, neki pedig hálásnak kell lennie, bármit is kapjon. A kapitalista nyugaton összehasonlíthatatlanul magasabb az átlagéletszínvonal, mint a kommunista keleten. Mégis igaz, hogy a kapitalista országok polgárai közül – beleértve az úgynevezett értelmiségieket – napról napra egyre többen vágnak az állami irányítás vélt áldására.

Hiábavaló elmagyarázni nekik, milyen helyzetben volna az átlagember – mint fogyasztó és termelő egyaránt

– egy szocialista rezsim alatt. A tömegek értelmi kisebbségében abban mutatkozik meg legnyilvánvalóbban, hogy megpróbálják eltörölni a rendszert, amiben ők maguk azok a kiváltságosok, akiket a legtehetségesebb emberek elitje szolgál, és visszakíváncsoznak egy olyan rendszerbe, amiben az elit elnyomná őket.

Ne hagyjuk becsapni magunkat. A totalitárius hit diadalittas előmenetelét nem az mutatja, hogy terjed a szocializmus azokban a fejletlen országokban, amelyek sosem haladták meg a primitív barbarizmust, és akik civilizációja évszázadokkal ezelőtt megtorpant. A szocializmus a saját nyugati köreinkben terjed a leginkább. Előnyösnek és fejlődésnek tartanak minden intézkedést, ami szűkíteni kívánja az úgynevezett „magánszektor” – és ha ellenzik is ezeket a programokat, szégyenlősen és félénken teszik azt, és csupán rövid ideig. A szocializmus beköszönte felé menetelünk.

A XVIII. és XIX. század klasszikus liberálisai arra alapozták az emberi jövőbe vetett bizalmukat, hogy mindig képes lesz egy maroknyi kiváló, őszinte ember a béke és a bőség felé vezető útra terelni az alsóbbrendű többséget a meggyőzés eszközével. Biztosra vették, hogy mindig olyan helyzetben lesz az elit, ahonnan képes megelőzni a tömegek lelkesedését a demagógok és a katasztrofális következményekkel járó politikák iránt. Megválaszolatlanul hagyhatjuk, hogy ezek az optimisták az elit, a tömeg, vagy mindkettő túlbecslésében hibáztak.

Mindenesetre tény, hogy kortársaink hatalmas tömege fanatikusan elköteleződött olyan politikai programok mellett, amelyek végső soron annak a társadalmi rendnek az elpusztítására törekednek, ami a tömegek lehető legjobb kiszolgálására ösztönzi a legtalálékonyabb polgárokat. A tömegek – az úgynevezett értelmiségieket beleértve – szenvedélyes támogatói egy rendszernek, amelyben ők többé nem parancsoló vásárlók, hanem egy mindenható tekintély gyámoltjai lesznek. Lényegtelen, hogy úgy adják el ezt a gazdasági rendszert az átlagembernek, hogy „mindenkinek szükséglete szerint,” politikai és alkotmányos folyamányát, az önjelölt hivatalnokok korlátlan önkényuralmát pedig hogy a „nép demokráciája”.

A múltban a szocialistákat – és büntársaikat, az intervencionisták összes árnyalatát – még ellenezte néhány közgazdász, államférfi és üzletember. De semmivé foszlott a piacgazdaságnak még ez az ügyetlen és alkalmatlan védelme is. Az amerikai sznobok és „patríciusok” erődjei: a divatos, bőséges támogatással elhalmozott egyetemek és a gazdag alapítványok napjainkban a „szociális” radikalizmus óvodái. A milliomosok, nem pedig a „proletárok” voltak a New Deal és az abból fogant progresszív politika leghatékonyabb felbujtói. Köztudott, hogy az orosz diktátort szívélyesebben fogadták első amerikai látogatásakor a bankárok és a nagyvállalatok elnökei, mint más amerikaiak.

A következőképpen hangzik az ilyen „progresszív” üzletemberek tenorja: „Az üzletágamban betöltött emi-nens pozíciómat a saját hatékonyságomnak és szorgalmamnak köszönhetem. A veleszületett tehetségem és tudásszomjamból mind szükségesek voltak egy hatalmas vállalkozás létrehozásához, szorgalmam pedig a csúcsra juttatott. Ezek a személyes érdemek vezető pozícióba juttattak volna bármilyen gazdasági rendszerben. Egy fontos termelési ág fejeseként egy szocialista gazdaságban is irigylésre méltó pozíciót élvezhettem volna. Ám a szocializmusban sokkal kevésbé volna fárasztó és irritáló a mindennapi munkám. Többet nem kellene attól félnem, hogy egy versenytárs kiszoríthat engem azzal, hogy jobb vagy olcsóbb terméket bocsát a piacra. Többé nem kény-szerülnék arra, hogy kiszolgáljam a fogyasztók szeszélyes és észszerűtlen igényeit. Azt adnám nekik, amiről én – a szakértő – úgy gondolom, hogy kapniuk kell. Az üzlet-emberség mozgalmas, idegőrlő munkáját a közszolga megtisztelő és békés munkájával helyettesíteném. Az életstílusom és munkám sokkal inkább hasonlítana a régi idők nemeseinek tekintélyes magatartására, mint egy modern vállalat gyomorfekélyes igazgatójára. Hagy-juk a filozófusokra a szocializmus vélt vagy valós hibái-nak megvitatását. Én a személyes nézőpontomból nem látok semmit, ami miatt elleneznem kellene azt. Az álla-mosított vállalkozások igazgatói a világ minden táján,

valamint a látogatóba érkező orosz hivatalnokok teljesen egyetértenek az álláspontommal.”

Természetesen semmivel sem értelmesebb a tőkések és a vállalkozók önbecsapása, mint a mindenféle szocialisták és kommunisták vágyálma.

Az ideológiai divatok mostani állása szerint feltételezhető, hogy pár évtizeden belül – talán még a nevezetes 1984 előtt – minden ország átáll a szocialista rendszerre. Az átlagember megszabadul élete irányításának unalmas feladatától. A hatóságok fogják megmondani neki, mit tehet és mit nem; a hatóságok fogják etetni, szállásolni, öltöztetni, taníttatni és szórakoztatni. De elsősorban attól a sükségtől szabadítják meg, hogy használnia kelljen saját elméjét. Mindenki „sükségletei szerint” fog kapni. De a hatalmon lévők fogják meghatározni, hogy mire van süksége valakinek. Mint az előző korokban, a kiváltságosabb többé nem szolgálni fogja a tömegeket, hanem el fogja nyomni őket és uralkodni fog fölöttük.

Ez a kimenetel azonban mégsem elkerülhetetlen. Ide vezetnek a jelenleg uralkodó trendek. De a trendek változhatnak és eddig mindig változtak. Talán más fog lépni a szocializmus felé menetelés helyébe. Ezt elérni a feltörekvő nemzedék feladata.

4. fejezet

VAGYONI ÉS JÖVEDELMI EGYENLŐTLENSÉG

A piacgazdaság – a kapitalizmus – alapköve az anyagi termelési tényezők magántulajdonlása és a magánvállalkozás. A fogyasztók döntenek el – vásárlásukkal vagy a vásárlástól való tartózkodásukkal – hogy végső soron mit termeljenek, milyen mennyiségben és minőségben. A fogyasztók teszik nyereségessé azoknak az üzletembereknek a tevékenységét, akik a legjobban engedelmessé válnak a kívánságaiknak, és veszteségesé azokét, akik nem azt termelik, amit a legsürgetőbben követelnek. A nyereségek azoknak a kezére járnak a termelési tényezőket,

akik a lehető legügyesebben elégítik ki a fogyasztók legsürgetőbb szükségleteit, míg a veszteségek elsodorják őket a hatékonytalan üzletemberek birtokából. Az olyan piacgazdaságban, amit nem szabotált az állam, a tulajdonosok úgyszólván a fogyasztók megbízottjai. A piacon egy napról napra ismétlődő népszavazás dönt arról, ki, miből, mennyit birtokoljon. A fogyasztók azok, akik egyeseket gazdaggá, másokat nincstelenné tesznek.

A vagyoni és a jövedelmi egyenlőtlenség a piacgazdaság alapvető jellemzője. Ez az eszköz, amellyel a fogyasztók a kívánságaik szolgálatára kényszerítik a termelőket. A vagyoni és a jövedelmi egyenlőtlenség arra készítet mindenkit, aki termelő tevékenységet végez, hogy a legjobb tudásával szolgálja a fogyasztókat. Versenyt teremt. Az tesz szert a legtöbb profitra és a legnagyobb vagyonra, aki a legjobban szolgálja a fogyasztókat.

Azokban a társadalmakban, amelyeket Adam Ferguson, Saint-Simon és Herbert Spencer katonai társadalomnak, napjaink Amerikájában pedig feudalizmusnak neveznek, a földtulajdonok erőszakos elbitorlás során, vagy a hódító hadúrtól származó adományként keletkeztek. Néhányan több, mások kevesebb, megint mások pedig semennyi tulajdonnal nem rendelkeztek, mert a törzsfőnök így döntött. Egy ilyen társadalom esetében helyes a megállapítás, hogy a nagy földbirtokosok a földnélküliek nyomora árán élvezhetik a jólétet. A helyzet azonban egészen más a piacgazdaságban. A vállalatok

nagysága nem károsítja, hanem *javítja* mások életkörülményeit. A milliomosok úgy tesznek szert a vagyonukra, hogy olyan árucikkkel látják el a tömegeket, amelyek korábban elérhetetlenek voltak a számukra. Ha a törvények meggátolnák, hogy meggazdagodjanak, az átlagos háztartásnak le kellene mondania számtalan eszközről és kellékről, ami napjainkban átlagos felszerelésnek számít. Azért élvezzi az Egyesült Államok a történelem legmagasabb életszínvonalát, mert számos nemzedéken át került a „kiegyenlítést” és az „újraelosztást”. A vagyonok és a jövedelmek egyenlőtlensége a tömegek jólétét, nem pedig bárkinek a nélkülözését eredményezi. Ahol „kisebbség az egyenlőtlenség”, ott a tömegek életszínvonala is szükségszerűen alacsonyabb.

A demagógok szerint annak az egyenlőtlensége, amit ők a vagyon és a jövedelmek „eloszlásának” neveznek, önmagában is minden rossz legrosszabbja. Az igazságosság elve megköveteli az egyenlő eloszlást. Ennélfogva mind fair, mind pedig célszerű elorozni a gazdagok többségét – vagy legalábbis annak jelentős részét – és azoknak adni, akik kevesebbet birtokolnak. Ez a filozófia hallgatólagosan előfeltételezi, hogy az efféle politika nem fogja károsan befolyásolni a termelést. De ha ez igaz is volna, az átlagember vásárlóerejéhez hozzáadott összeg sokkal kisebb lenne, mint amit a népszerű tévészmék feltételeznek. Ami azt illeti, a gazdagok luxuscikkei csupán egy apró részét képezik a nemzet teljes fogyasztásának. A

gazdagok jövedelmük legnagyobb részét nem fogyasztásra költik, hanem megtakarítják és befektetik. Pontosan ennek köszönhető a nagy vagyonuk. Ha a pénzt, amit a sikeres üzletemberek produktív használatra fogtak volna, az állam használja fel jelen kiadásaira, vagy az embereknek adják, akik fogyasztásra költik azt, lelassul vagy teljesen megtorpan a tőke további felhalmozódása. Akkor pedig többé nem is reménykedhetünk a gazdasági növekedésben, technológiai fejlődésben és az átlagélet-színvonal emelkedésében.

Amikor a *Kommunista kiáltvány*ban Marx és Engels az „erős progresszív jövedelemadó”, valamint „minden örökösödési jog eltörlését” javasolták annak érdekében, hogy „a burzsoáziától fokról fokra elragadjanak minden tőkét,” a kitűzött céljuk – tehát a piacgazdaság szocializmussal való helyettesítése – tekintetében következetesek voltak. Teljesen tudatában voltak az intézkedések elkerülhetetlen következményeivel. Nyíltan kijelentették, hogy ezek a rendeletek „gazdasági szempontból elégtelenek és tarthatatlanok”, és csak azért támogatják őket, mert „szükségessé teszik a további beavatkozást” a kapitalista társadalmi rendbe, és „mint az egész termelési mód átalakításának eszközei” – azaz mint a szocializmus megvalósításának eszközei – „elkerülhetetlenek”.

De egészen más dolog, amikor a Marx és Engels által „gazdasági szempontból tarthatatlannak” nevezett intézkedéseket olyan emberek javasolják, akik azt színlelik,

hogy szeretnék megőrizni a piacgazdaságot és a gazdasági szabadságot. Ezek a magukat középutasnak nevező politikusok vagy álszentek – akik úgy szeretnék megvalósítani a szocializmust, hogy megtevesztik az embereket a valódi szándékaikról – vagy ignoramusok, akik nem tudják, miről beszélnek. Hiszen a jövedelemre és a vagyona kivetett progresszív adók és a piacgazdaság megőrzése kölcsönösen kizárják egymást.

Így érvel a középutas: „Semmi okunk nincsen azt gondolni, hogy egy üzletember nem nyújtaná a legjobb teljesítményét, csak mert tudja, hogy a nyeresége nem őt fogja gazdagítani, hanem mindenkit. Ha nem is altruista – akit nem érdekel a haszon, és önzetlenül munkálkodik a közjó érdekében – akkor sem lesz semmi oka előnyben részesíteni a kevésbé hatékony munkavégzést a hatékony üzleti tevékenységgel szemben. Nem igaz, hogy a nyereségvágy az egyetlen dolog, ami hajtja az ipar nagy kapitányait. Éppen annyira fűti őket a vágy, hogy tökéletesítsék a terméküket.”

Ez az érvelés azonban teljesen elvételi a lényegét. Ami számít, az nem a vállalkozók viselkedése, hanem a fogyasztók felsőbbrendűsége. Feltételezhetjük, hogy az üzletemberek még akkor is a legjobb képességük szerint szolgálnák a fogyasztókat, ha buzgalmuk és iparkodásuk számukra semmi előnnyel nem járna. Ilyenkor azt fogják megvalósítani, ami *szerintük* a legjobban szolgálja a fogyasztókat. Ez esetben viszont többé nem a fogyasztók

döntenek arról, mit kapnak. Be kell érniük azzal, ami a vállalkozó szerint a legjobb nekik. A vállalkozók lesznek felsőbbrendűek, nem pedig a fogyasztók. Ugyanis így a fogyasztóknak többé nem áll módjában azokra az üzletemberekre bízni a termelést, akiknek a leginkább szeretik a termékeiket, illetve nem tudják többé szerényebb pozícióba számúzni azokat, akiknek a termékeiket kevésbé értékeli.

Ha körülbelül hatvan évvel ezelőtt vezették volna be a vállalati nyereségekre, a személyi jövedelmekre és az örökösödésre vonatkozó jelenlegi adószinteket, akkor vagy egyáltalán nem, vagy csupán egy kisebbség számára, kis mennyiségben állították volna elő azokat az új termékeket, amik megemelték az „átlagember” életszínvonalát. A Ford vállalatok nem léteznének, ha azonnal eladóztatták volna Henry Ford nyereségét, amint szert tett rá. 1895 vállalati rendszere maradt volna fenn. Megszűnt volna – vagy legalábbis jelentősen lelassult volna – az új tőke felgyülemzése. A termelés növekedése a népességnövekedés mögött kullogna. Szükségtelen részletezni ennek a következményeit.

A nyereség és a veszteség mutatja meg a vállalkozónak, mit kívánnak a legsürgősebben a fogyasztók. És egyedül az a nyereség teszi lehetővé, hogy a vállalkozó a fogyasztók követeléseire igazítsa a tevékenységét, amit hazavihet. Ha elkobozzák ezt a nyereséget, megakadá-

lyozzák, hogy engedelmeskedjen a fogyasztók utasításainak. Ekkor megfosztják kormánykerekétől a piacgazdaságot és az értelmetlen zűrzavarrá változik.

Az emberek csak azt fogyaszthatják el, amit előtte megtermeltek. Korunk nagy problémája pontosan ez: ki döntsön arról, mit termeljenek és fogyasszanak: az emberek vagy az állam? Maguk a fogyasztók, vagy az atyáskodó kormány? Ha az ember a fogyasztók mellett dönt, a piacgazdaságot választja. Ha az állam mellett dönt, a szocializmust választja. Nincs harmadik megoldás. Nem lehet részekre osztani annak a meghatározását, hogy milyen célokra használják a különböző termelési tényezők egyes egységeit.

A fogyasztók felsőbbrendűsége abban a tényben rejlik, hogy hatalmukban áll azok irányítása alá helyezni az anyagi termelési tényezőket – tehát azokat megbízni a termelési tevékenységekkel – akik a leghatékonyabban szolgálják őket. Ez magával vonja a vagyon és a jövedelmek egyenlőtlenségét. Ha az ember el szeretné törölni a vagyon és a jövedelmek egyenlőtlenségét, el kell utasítania a kapitalizmust és a szocializmus oldalára kell állnia. (Arra a kérdésre a szocializmus elemzésekor kerülhet sor, hogy tényleg megvalósítaná-e a jövedelmi egyenlőséget egy szocialista rendszer.)

Ámde – mondják a középutasok – mi nem szeretnénk teljesen eltörölni az egyenlőtlenséget. Csupán csökkenteni szeretnénk a mértékét.

Ugyanakkor ezek az emberek úgy tekintenek az egyenlőtlenségre, mintha valami gonoszra néznének. Nem azt jelentik ki, hogy jó és feltétlenül megőrzendő egy bizonyos fokú egyenlőtlenség, amit pontosan, bármiféle önkényes mércétől vagy személyes ítélettől mentesen meg lehet állapítani. Épp ellenkezőleg, kijelentik, hogy az egyenlőtlenség *önmagában véve rossz*, és csupán azt állítják, hogy a kisebb egyenlőtlenség kisebb rossz, mint a nagyobb egyenlőtlenség, mint ahogyan a kevesebb méreg is kisebb rossz az ember szervezetében, mint egy nagyobb dózis. De ha ez így van, akkor a tanukban logikusan nincsen olyan pont, ahol meg kellene torpannia az egyenlőségre törekvésüknek. Azt, hogy elérték-e azt a fokú egyenlőtlenséget, amit elég alacsonynak tartanak – amin már nem szükséges tovább egyenlősíteni – pusztán a személyes, önkényes, emberről emberre, és az idő előrehaladtával változó értékítélet mondja meg. Mivel az egyenlősítés bajnokai azzal dicsőítik a vagyonekobzást és az „újraelosztást,” hogy az mindössze egy kisebbséget károsít – csak azokat, akiket „túl” gazdagnak tartanak – míg a többség előnyére válik, semmilyen érvet nem tudnak felhozni azok ellen, akik többet és többet követelnek az egyenlősítés politikájából. Amíg marad bármennyi egyenlőtlenség, addig lesznek olyanok, akiket arra készítet az irigység, hogy küzdjenek az egyenlősítésért. Semmit nem lehet felhozni a következtetésük ellen: ha a vagyonok és a jövedelmek egyenlőtlensége

szörnyűség, semmi okuk belenyugodni bármekkora egyenlőtlenségbe, legyen az akármilyen kicsi: az egyenlősítés nem állhat meg mindaddig, amíg tökéletesen ki nem egyenlítette mindenki vagyonát és jövedelmét.

A nyereségekre, a jövedelmekre és a vagyonokra kiszabott adóterhek történelme minden országban világosan mutatja, hogy amint elfogadják az egyenlősítés elvét, nincsen olyan pont, ahol megállítható az egyenlősítés politikájának menetelése. Ha akkoriban, amikor törvénybe iktatták az amerikai Alkotmány 16. módosítását, valaki megjósolta volna, hogy néhány évvel később azokba a magasságokba fog törni a jövedelemadó, amit napjainkban tapasztalhatunk, a módosítás támogatói örültnék neveztek volna. Kétségtelen, hogy a Kongresszusban csupán egy apró kisebbség fogja komolyan ellenézni az adók progresszív elemének súlyosbítását, ha az adminisztráció vagy egy, az újraválasztási esélyeit növelni kívánó képviselő annak fokozását javasolja. Hiszen a napjaink álközgazdászai által tanított tanok befolyása alatt néhány józan gondolkodót leszámítva mindenki azt hiszi, hogy annak a pusztá ténye károsulttá teszi őt, hogy a jövedelme alacsonyabb, mint másoknak és nem rossz politika elkobozni a különbséget.

Hasztalan becsapni magunkat. A jelenlegi adópolitika a vagyon és a jövedelmek teljes egyenlősítésére, így a szocializmusra törekedik. Ez a trend csak akkor fordítható vissza, ha az emberek megértik a szerepet, amit a

nyereség és a veszteség, illetve a belőlük fakadó egyenlőtlenség játszik a piacgazdaság működésében. Az embereknek meg kell tanulniuk, hogy a sikeres vállalkozásnak köszönhető vagyongyarapodás és saját életszínvonaluk növekedése összefügg. Meg kell érteniük, hogy a nagyvállalatok nem gonoszak, hanem mind az okai, mind a következményei annak a ténynek, hogy élvezhetik azokat a javakat, amik az „amerikai életstílust” jellemzik.

5. fejezet

A KAPITALIZMUS
BUKÁSÁNAK MÍTOSZA

Közkeletű nézet manapság, hogy a közelmúlt gazdasági válsága a kapitalizmus végét jelenti. A kapitalizmus állítólag megbukott – bebizonyosodott, hogy képtelen megoldani a gazdasági problémákat, így az emberiségnek – ha fenn szeretne maradni – nem maradt más választása, mint átállni a tervutasításos gazdaságra, a szocializmusra.

Ez aligha új gondolat. A szocialisták mindig is azt bizonygatták, hogy a gazdasági válságok a kapitalista termelési mód elkerülhetetlen következményei és csak a szocializmus megvalósítása törölheti el ezeket a kríziseket. Az, hogy ezek a nézetek manapság hangosabbak és

nagyobb reakciót váltanak ki a nyilvánosságból, nem azért van, mert napjaink válsága nagyobb vagy hosszabb volna, mint bármelyik korábbi – hanem elsősorban azért, mert napjaink közvéleménye sokkal hatalmasabb mértékben áll a szocializmus befolyása alatt, mint az előző évtizedekben.

I.

Mielőtt megszületett a gazdaságelmélet, az emberek úgy hitték, hogy akinél hatalom van, és aki hajlandó használni azt, bármit elérhet. A papok a lelki üdvükre és a mennybeli jutalmukra hivatkozva intették mértéktartásra az uralkodókat hatalmuk gyakorlása során. Nem került szóba, hogy az emberi élet és a termelés természete milyen korlátok közé kényszeríti ezt a hatalmat; a társadalmi ügyek területén korlátlanok és mindenhatónak gondolták az uralkodókat.

Ennek a felfogásnak a társadalomtudományok megalkotása vetett véget, ami számtalan nagy elme munkája volt, melyek közül David Hume és Adam Smith nevei legkiemelkedőbbek. Felfedezték, hogy a társadalmi hatalom szellemi, nem pedig (mint hitték) anyagi hatalom, tehát nem a szó szoros értelmében vett valódi hatalom. És felismerték, hogy a piaci jelenségek között szükségszerű összefüggések vannak, amiket a hatalom képtelen

eltörölni; hogy tevékenykedik valami a társadalmi ügyletekben, amit a hatalmasságok nem tudnak befolyásolni, és amihez éppen úgy igazodniuk kell, mint a természet törvényeihez. Az emberi gondolkodás és tudomány történelmében nem volt ennél nagyobb felfedezés.

Ha az ember a piaci törvényekből indul ki, a gazdaságelmélet felfedi, mit eredményez az, ha az erő és a hatalom beleavatkozik a piaci folyamatokba. Az elszigetelt beavatkozás képtelen elérni a célt, amire a hatóságok törekedtek, amikor elrendelték azt, és szükségszerűen olyan következményeket teremt, amelyek a hatóságok szempontjából nem kívánatosak. A beavatkozás még a hatóságok nézőpontjából is értelmetlen és káros. Ebből a meglátásból kiindulva, ha az ember a tudomány konklúzióihoz hűen szeretné megszervezni a piaci tevékenységeket (hiszen nem csupán azért gondolkodunk ilyen kérdésekről, hogy önmagáért hajszoljuk a tudást, hanem azért is, mert szeretnénk úgy megszervezni tevékenységeinket, hogy azokkal elérjük kitűzött céljainkat), elkerülhetetlenül el kell utasítania az efféle beavatkozásokat, mint amik hiábavaló, felesleges és káros dolgok. Ez az elgondolás jellemzi a szabadelvűség tanát. A liberalizmus nem az értékítéleteit szeretné a tudományba oltani; szeretné a tudományból meríteni a piaci tevékenységek iránytűjét. A liberalizmus a tudományos kutatás eredményeit használja, hogy úgy alakítsa ki a társadalmat,

hogy az a lehető leghatékonyabban el tudja érni kitűzött céljait. A politikai-gazdasági pártok nem a végcélokban térnek el; csupán ott akadnak nézeteltéréseik, hogy milyen eszközöket alkalmazzanak közösen vallott céljaik eléréséhez. A liberálisok azon a véleményen vannak, hogy a termelési tényezők magántulajdonlása az egyetlen módszer, ami mindenki számára lehetővé teszi a vagyontermést, mert a szocializmust kivitelezhetetlennek tartják, és mert úgy vélik, hogy az intervencionizmus rendszere (ami támogatói szerint a kapitalizmus és a szocializmus között áll) nem képes elérni a támogatói által kitűzött célokat.

A liberális álláspont keserves ellenzésre lelt. De a liberalizmus ellenségei képtelenek voltak megcáfolni az alapelméletét vagy annak gyakorlati alkalmazását. Nem próbáltak logikai cáfolattal védekezni a pusztító kritika ellen, amivel a liberálisok illették a terveiket; helyette elkerülést alkalmaztak. A szocialisták úgy tartották, hogy őket nem érinti ez a kritika, mivel a marxizmus eretnekségnek bélyegezte a szocialista rendszer megvalósíthatóságáról és hatékonyságáról szóló vizsgálódásokat; tovább dicsőítették az eljövendő szocialista rendszert, mint ami a földi mennyország – de nem voltak hajlandók megvitatni tervük részleteit. Az intervencionisták egy másik utat választottak. Ők – alaptalanul – a gazdaságelmélet egyetemes érvényessége ellen érveltek. Mivel logikailag képtelenek voltak cáfolni a gazdaságelméletet,

semmi másra nem tudtak hivatkozni, mint valamiféle „erkölcsi pátoszra”, amiről a *Vereins für Sozialpolitik* alapító gyűlésén beszéltek Eisenachban. A logika ellen a moralizmushoz folyamodtak, az elmélet ellen az érzelmi előítéletekhez nyúltak, az érvek ellen az állam akaratára hivatkoztak.

A gazdaságelmélet megjósolta az intervencionizmus és a szocializmus összes hatását, pont úgy, ahogyan megtörténtek. Minden figyelmeztetés süket fülekre talált. Az európai országok politikája ötven vagy hatvan éven át antikapitalista és szabadságellenes volt. Sidney Webb (Lord Passfield) azt írta több mint 40 évvel ezelőtt:

immár jogosan állíthatjuk, hogy napjaink szocialista filozófiája csupán a tudatos és nyílt megfogalmazása azoknak a társadalomszervezési elveknek, amelyeket tudattalanul javarészt már megvalósítottak. Az évszázad gazdaságtörténelme a szocializmus szinte szakadatlan előmenetele.

Ez a folyamat kezdetén történt, még hozzá Angliában, ahol a liberalizmus a legtovább volt képes visszaszorítani az antikapitalista gazdaságpolitikát. Az intervencionista politika azóta hatalmas lépéseket tett. Ma abban a korban élünk, amelyben az „akadályozott gazdaság” uralkodik – mint az áldott szocialista kollektív tudat hírnöke.

Most, mivel valóban megvalósult mindaz, amit megjósolt a gazdaságelmélet és felszínre kerültek az antikapitalista gazdaságpolitika gyümölcsei, minden oldal azt kiabálja: ez a kapitalizmus bukása, a kapitalista rendszer elbukott!

A liberalizmus nem okolható azokért intézményekért, amelyek napjaink gazdaságpolitikáját jellemzik. Ellenezte azoknak a projekteknek az államosítását, amelyekről immár be is bizonyosodott, hogy katasztrofálisak, valamint az enyves korrupció melegágyai a közszektor irányítása alatt; ellenezte, hogy megtagadják a védelmet azoktól, akik hajlandóak dolgozni, és ellenezte, hogy a szakszervezetek kezébe állami hatalmat adjanak, ellenezte a munkanélküli segélyt, ami állandó és egyetemes jelenséggé tette a munkanélküliséget, ellenezte a társadalombiztosítást, ami zsémbessé, szimulánssá és neuraszténiássá tette a biztosítottakat, ellenezte a vámokat (és ezzel hallgatólagosan a kartelleket), annak korlátozását, hogy az ember szabadon dönthessen arról, hol éljen, hova utazzon, hol tanuljon, ellenezte a korlátlan adózást és az inflációt, a felfegyverkezést, a gyarmatosítást, a kisebbségek elnyomását, az imperializmust és a háborút. Makacsul ellenezte a tőkefelélés politikáját. És nem a liberalizmus teremtette meg a felfegyverzett pártkatonaságokat, amik csak a kényelmes pillanatra várnak, hogy lángra lobbantsanak egy polgárháborút.

II.

Az érvelés, amiből kiindulva a fenti jelenségek közül legalább néhányért a kapitalizmust hibáztatják, azon az elképzelésen alapszik, hogy a vállalkozók és a tőkésék többé nem liberálisok, hanem intervencionisták és államisták. Ez a tény helyes, de a következtetések, amiket az emberek le szeretnének vonni belőle, helytelenek. Ezek a következtetések abból a teljességgel hamis marxista nézetből fakadnak, hogy a vállalkozók és a tőkésék a liberalizmussal óvták a saját osztályérdeküket akkor, amikor a kapitalizmus virágzott, de most, a kapitalizmus késői és hanyatló korában intervencionizmussal védik azt. Ez lenne a bizonyítéka annak, hogy az intervencionizmus „akadályozott gazdasága” történelmileg a kapitalizmus azon fázisának szükségszerű formája, amelyben ma találjuk magunkat. De az elgondolás, miszerint a klasszikus politikai közgazdaságtan és a liberalizmus csupán a burzsoázia ideológiája (a szó marxista értelmében) nem több, mint a marxizmus egyik torz manővere. Ha a vállalkozók és a tőkésék liberális gondolkodók voltak 1800 Angliájában, és intervencionista, államista, illetve szocialista gondolkodók 1930 Németországában, ennek az az oka, hogy a vállalkozókat és a tőkéseket épp úgy elcsábította az adott kor uralkodó eszmeisége. A vállalkozóknak épp úgy voltak speciális érdekeik 1800-ban, mint

1930-ban, amelyeket óvott az intervencionizmus, és károsított a liberalizmus.

Napjainkban gyakran „gazdasági vezetőként” hivatkoznak a nagyvállalkozókra. A kapitalista társadalomban nincsenek „gazdasági vezetők”. Ebben rejlik a karakterisztikus különbség a szocialista és a kapitalista gazdaság között: az utóbbiban a vállalkozók és a termelési tényezők tulajdonosai egyedül a piac vezetését követik. Az a szokás, hogy a nagyvállalatok kezdeményezőire gazdasági vezetőként hivatkoznak, láttatja, hogy napjainkban általában nem gazdasági sikerekkel szerzik meg ezeket a pozíciókat, hanem más módokon.

Az intervencionista államban többé nem létfontosságú a sikerhez, hogy egy vállalatot úgy üzemeltessenek, hogy a lehető legjobb és legolcsóbb módon elégítse ki a fogyasztók igényeit; sokkal fontosabb, hogy az embernek „jó kapcsolatai” legyenek az uralkodó politikai frakciókkal, hogy a beavatkozások az adott vállalat hasznára, ne pedig a kárára legyenek. Néhány márkányi vámvédelem ennek a vállalatnak a termékére, néhány márkával kevesebb vámvédelem a termeléshez szükséges anyagra sokkal több segítséget nyújthat egy vállalatnak, mint amennyit a legkörültekintőbb vállalatvezetés valaha nyújthat. Talán jól üzemelnek egy vállalatot – viszont el fog bukni, ha nem tudja, hogyan védje az érdekeit a vámok kiszabásakor, a bértárgyalások során és a kartellek

kormányzótestületében. Sokkal fontosabb, hogy legyenek „kapcsolatai”, minthogy jót és olcsón gyártson. Ennek megfelelően azok, akik az efféle vállalatok csúcsára jutnak, nem azok az emberek, akik tudják, hogyan kell megszervezni a vállalatot és olyan irányba terelni a termelést, amit a piaci állapotok követelnek, hanem sokkal inkább azok, akik jó kapcsolatokat ápolnak mind a „fentiekkel”, mind a „lentiekkel”, akik tudják, hogyan bánjanak a sajtóval és a politikai pártokkal – főleg a radikálisokkal – hogy az ügyleteik senkiben se ébresszenek felháborodást. Ez a főigazgatók csoportja, akik többet foglalkoznak állami vezetőkkel és pártvezetőkkel, mint azokkal, akiktől vásárolnak vagy akiknek eladnak.

Mivel számtalan vállalat függ politikai szívességektől, azoknak, akik ilyen vállalkozásba fognak, vissza kell fizetniük a szívességeket a politikusoknak. Az elmúlt években nem volt olyan nagyvállalat, aminek ne kellett volna jelentős összegeket költenie olyan tranzakciókra, amelyek kívülről nyilvánvalóan veszteségesek voltak, viszont politikai okoknál fogva le kellett őket bonyolítani. És akkor a nem üzleti tevékenységeket végző szervezeteknek – a választási kampányoknak, közjóléti intézményeknek, és ehhez hasonlóknak – adott támogatásokról még nem is beszéltünk.

Egyre nagyobb hatást gyakorolnak az erők, amik arra törekednek, hogy függetlenítsék a nagy bankok, az ipari

konszernek és a részvénytársaságok igazgatóit. Az államista szerzők – annak jeléül, hogy máris legyőzték a kapitalizmust – nagy örömmel fogadták a nagyvállalatok politikailag gyorsított „hajlamát arra, hogy államosítsák magukat”, azaz hogy más érdekek döntsenek a vállalat vezetéséről, mint „a lehető legnagyobb nyereség a részvényeseknek”. A német részvényjogi reform keretein belül még jogi lépéseket is tettek annak érdekében, hogy a vállalkozó érdekeit és jólétét, nevezetesen a „gazdasági, jogi és társadalmi önértékelését, tartós értékét, illetve a változó részvényesek változó többségétől való függetlenségét” helyezték előtérbe a részvényesekkel szemben.

Az állam befolyásával a hátuk mögött, illetve egy megrögzötten intervencionista közvélemény támogatásával napjaink nagyvállalati vezetői olyan heves érzelmeket táplálnak a részvényesekkel kapcsolatban, hogy úgy hiszik, már nem is kell figyelembe venniük az érdekeiket. Ami vállalatvezetési stílusukat illeti, azokban a társadalmakban, ahol a leginkább elharapódzott az államizmus – például a régi Osztrák-Magyar Birodalom utódállamaiban – épp annyira nem érdekli őket a nyereségesség, mint a közművek igazgatóit. Az eredmény pedig katasztrofális. Az általuk megfogalmazott elmélet azt nyilatkozza, hogy ezek a vállalatok túl nagyok ahhoz, hogy pusztán a profit érdekében üzemeljék őket. Ez az elgondolás ropant időszerű mindannyiszor, amikor egy vállalat csődbe

megy azért, mert alapjában véve a nyereségesség figyelmen kívül hagyásával üzemeltették. Időszerű, mivel ugyanez az elmélet megköveteli, hogy az állam közbelépjen és támogassa ezeket a vállalatokat, hiszen túl nagyok ahhoz, hogy elbukjanak.

III.

Igaz, hogy a szocializmusnak és az intervencionizmusnak még nem sikerült teljesen elpusztítania a kapitalizmust. Ha sikerülne, az európaiak évszázadok bősége után ismét felfedeznék, mit is jelent a tömeges éhezés. A kapitalizmus még mindig elég prominens ahhoz, hogy új iparok jöjjenek létre, illetve a már meglévők fejlődjenek, bővítsék a felszerelésüket és terjeszkedjenek. Minden gazdasági fejlődés, ami valaha történt és történni fog, a kapitalizmus kitartó foszlányaiból fakad. De a kapitalizmust folyamatosan háborgatja az állami beavatkozás, és adók formájában be kell fizetnie profitja jelentős részét azért, hogy fizesse az állami vállalatok gyatrább termelékenységének számláját.

A világot sújtó jelenlegi krízis az intervencionizmus és a szocializmus krízise; röviden, *az antikapitalista politika krízise.*

A kapitalista társadalmat a piaci mechanizmus játéka vezérli. Ilyen téren nincs véleménykülönbség. A piaci

árak összhangot teremtenek a kereslet és a kínálat között, illetve meghatározzák a termelés irányát és méretét. A piac miatt nyer értelmet a kapitalista gazdaság. Ha a gazdaságpolitika minduntalan korlátozza a piac termelészabályozó funkcióját, és maga próbálja meghatározni az árakat, a béreket és a kamatokat ahelyett, hogy ezt a piacra hagyná, kétségtelenül krízis fog beköszönten.

Nem Bastiat bukott el, hanem Marx és Schmoller.

6. fejezet

A REKLÁM MŰVÉSZETE

A fogyasztó nem mindentudó. Nem tudja, honnan szerezheti meg a legolcsóbban azt, amit keres. Gyakran még azt sem tudja, milyen árucikk vagy szolgáltatás lép fel a leghatékonyabban az ellen kellemetlenség ellen, amitől meg akar szabadulni. A legjobb esetben is csak a közvetlen közelmúlt piaci viszonyait ismeri, és ezen információ alapján tervez. Az üzleti propaganda feladata információt közvetíteni a fogyasztónak a piaci aktualitásokról.

Az üzleti propaganda tolakodó és lármás kell hogy legyen. Célja megragadni az elkényelmesedett emberek figyelmét, feltüzelni rejtett vágyaikat, rávenni őket arra,

hogy valami innovatívra cseréljék a hagyományos, be-
rögzült rutint. A siker érdekében a célközönség mentali-
tásához kell igazítani a reklámokat. A reklám tolakodó,
zajos, nyers, indiszkrét, mivel a nagyközönség nem rea-
gál a méltóságteljes célzásokra. A nagyközönség rossz íz-
lése az, ami arra készteti a hirdetőket, hogy rossz ízlésű
kampányokat futtassanak. A hirdetés művészete az al-
kalmazott pszichológia egy ágává fejlődött, a pedagógia
testvér-ágazatává.

Mint minden, amit a tömegek ízlésére szabtak, úgy a
reklámozás is visszataszítónak látszik a kifinomult érzü-
letű emberek számára. Ez az undor befolyásolja az üzleti
propaganda megítélését. A reklámokat és az üzleti prop-
aganda összes többi módszerét a korlátlan verseny
egyik legfelháborítóbb kinövésének tekintik. Be kellene
tiltani. Elfogulatlan szakértőknek kellene felvilágosíta-
nia a fogyasztókat; a köziskoláknak, a “független” sajtó-
nak és szövetkezeteknek kellene ellátniuk ezt a feladatot.

Ha korlátoznánk az üzletemberek jogát ahhoz, hogy
reklámozzák a termékeiket, azzal a fogyasztót is korlátoz-
nánk abban, hogy a saját kívánságainak és vágyainak
megfelelően költse el a pénzét. Ellehetetlenítenénk,
hogy annyi információt tudjanak meg, amennyit csak le-
het és amennyit csak szeretnének a piac állapotáról és
azokról a tényezőkről, amelyek számításba eshetnek, mi-
kor eldöntik, mit vagy mit ne vegyenek meg. Többé nem
lennének abban a helyzetben, hogy az eladó termékéről

alkotott saját véleményük alapján döntsenek; arra kényserülnének, hogy mások véleménye alapján cselekedjenek. Nem kizárt, hogy ezek a mentorok megkímélnék őket néhány hibától. De a fogyasztók gyámság alatt állnának. Ha nem korlátozzák a reklámozást, akkor a fogyasztók az esküdtszék, ami a tanúk kihallgatásával és minden rendelkezésre álló bizonyíték közvetlen vizsgálatával informálódik az esetről. Ha korlátozzák a reklámozást, akkor a fogyasztó szerepe olyasmivé silányul, mint egy esküdtszéké, amellyel mindössze valami tiszt közli a maga nyomozásának kész eredményét.

Közkeletű tévedés, hogy az ügyes reklámozás bármit el tud adni a fogyasztóknak. Eszerint a legenda szerint a fogyasztó egyszerűen védtelen a “nyomást gyakorló” reklámozással szemben. Ha ez igaz lenne, az üzleti siker vagy bukás egyedül a hirdetési módokon múlna. Viszont senki sem hiszi azt, hogy bármilyen reklám sikerre jutatta volna a gyertyakészítőket az elektromos izzóval szemben, vagy a lovaskocsisokat a gépjárművekkel szemben, vagy a libatollat a fémtollal, majd később a töltőtollal szemben. De aki ezt beismeri, elfogadja, hogy a reklámozott termék minősége hozzájárul a reklámkampány sikeréhez. Tehát semmi oka nincs továbbra is azt vallani, hogy a reklámozás a hiszékeny tömegek rászédésének eszköze.

Egy reklámozó minden bizonnyal rá tud beszélni valakire egy olyan árucikket, amit az illető nem vett volna

meg, ha előzetesen ismerte volna az igazi tulajdonságait. De mindaddig, amíg minden versengő vállalat szabadon reklámozhat, végső soron a fogyasztó ízlése szerint jobb árucikk fogja felülmúlni a kevésbé alkalmas terméket, bármilyen hirdetési módszert alkalmazzanak. A reklámozás trükkjei és fogásai éppúgy rendelkezésére állnak a jobb árucikk eladójának, mint a rosszabbnak. De kizárólag az előbbi élvezi azt az előnyt, hogy a terméke jó minőségű.

Egy termék reklámozásának hatásait az a tény szabályozza, hogy a vásárló rendszerint abban a helyzetben találja magát, hogy helyes véleményt alkothat egy megvásárolt cikk hasznosságáról. A háziasszony, aki kipróbált egy bizonyos márkájú szappant vagy konzervet, tapasztalat útján választ kap arra a kérdésre, hogy előnyös-e, ha a jövőben is megvásárolja és fogyasztja az adott terméket. Tehát a reklámozás kizárólag akkor kifizetődő a reklámozónak, ha az első megvásárolt minta nem vezet oda, hogy a fogyasztók nem hajlandóak többet venni a termékből. Az üzletemberek körében egyetértés uralkodik arról, hogy egyedül a jó árucikkek reklámozása kifizetődő.

Teljesen különböző állapotok uralkodnak azokon a területeken, ahol egyáltalán nem okulhatunk tapasztalat útján. A vallásos, metafizikai és politikai propaganda állításait nem lehet sem megerősíteni, sem cáfolni tapasztalat

talat útján. A túlvilági léttel és az abszolúttal kapcsolatosan minden tapasztalat mindig egy komplex jelenség tapasztalata, ami különböző módokon értelmezhető. A politikai tanokra alkalmazható egyedüli mérce az apriorisztikus érvelés. Tehát a politikai propaganda és az üzleti propaganda teljességgel különböznek, bár gyakran ugyanazokat a technikai fogásokat alkalmazzák.

A kortárs technológia és a terapeutika számtalan problémára nem nyújt megoldást. Vannak gyógyíthatatlan betegségek és vannak orvosolhatatlan jellemhibák. Szomorú tény, hogy néhányan megpróbálják kihasználni embertásaik sorscsapását azzal, hogy hamis orvosságot kínálnak nekik. Az efféle kuruzslások nem fiatalítják meg az öregeket és nem szépítik meg a csúnya lányokat. Csupán reményt keltenek. Nem károsítaná a piac működését, ha a hatóságok megakadályoznák az efféle reklámozást, amelynek az igazságtartalmát nem lehet bizonyítani a kísérletekre alapuló természettudományokkal. De aki kész felruházni a kormányt ezzel a hatalommal, következetlen lenne, ha kifogásolná azt a követelést, hogy vessék alá ugyanennek a vizsgálatnak az egyházak és a felekezetek állításait. A szabadság feloszthatatlan. Amint az ember korlátozni kezdi, egy olyan hanyatlás útjára lép, amit nehéz megállítani. Ha valaki azzal bízza meg az államot, hogy juttassa érvényre az igazságot a reklámozás területén, nem vonhatja kérdőre az állam

jogát ahhoz, hogy ugyanezt tegye a vallás, a filozófia és a társadalmi ideológia sokkal fontosabb kérdéseiben.

Az elképzelés, miszerint az üzleti propagandának hatalmában áll arra kényszeríteni a fogyasztókat, hogy meghajoljanak az akarata előtt, hamis. A reklámozás sosem lesz képes a jobb vagy olcsóbb javakat rosszabb termékekkel helyettesíteni.

A hirdető szempontjából a reklámozással járó költségek a termelési költségek végösszegének részét képezik. Egy üzletember akkor költ reklámokra, ha arra számít, hogy a hirdetéseknek köszönhető eladások megnövelik a teljes bevételét. Ilyen értelemben semmi különbség nincs a reklámozás költségei és az összes többi termelési költség között. Sokan azt mondják, hogy a termelési költségek megemelkedése megnöveli a kínálatot, míg az eladási költségek megemelkedése (a hirdetési kiadásokat beleértve) megnöveli a keresletet. Ez téves. Minden termelési kiadás a kereslet megnövelésének szándékával történik. Ha egy cukorkagyáros jobb nyersanyagokat használ, épp úgy a kereslet növelésére törekszik, mint amikor csábítóbbá teszi a csomagolást, amikor hívogatóbbá teszi a boltját és amikor többet költ hirdetésekre. Az egységenkénti előállítási költségek megemelése mindig a kereslet növelése céljából történik. Ha egy üzletember szeretné megnövelni a kínálatot, a teljes termelési költséget kell megemelnie, ami gyakran az egységenkénti termelési költségek csökkenését eredményezi.

7. fejezet

BÉREK,
MUNKANÉLKÜLISÉG
ÉS INFLÁCIÓ

A gazdasági rendszerünk – a piacgazdaság avagy a kapitalizmus – a fogyasztók felsőbbrendűségének rendszere. A fogyasztó szuverén, és ahogyan egy népszerű szlogen mondja: „mindig igaza van.” Az üzletemberek a vásárlói igények kiszolgálására kényszerülnek, és termékeiket olyan áron kell eladniuk, amelyet a vásárlók képesek és készek megfizetni. Egy üzleti művelet akkor nyilvánvaló bukás, amikor az eladásból származó bevételek nem térítik meg az árucikk termelési költségeit. Így a vásárlók azzal, hogy egy bizonyos áron vásárolnak, úgyszintén meghatározzák a bérek tetőfokát, amelyeket mindazoknak fizetnek, akik részesei az iparnak.

Ebből következik tehát, hogy egy munkaadó nem fizethet többet egy munkavállalónak annál, mint amit az utóbbi munkája *a vásárlóközönség ítélete szerint* hozzáad az árucikkhez. (Ez az oka annak, hogy a filmsztár sokkal többet kap, mint a takarítónő.) Ha többet fizetne, nem nyerné vissza kiadásait a fogyasztóktól, veszteségeket szenvedne és végül csődbe menne. A munkaadó a fogyasztók megbízottjaként cselekszik, amikor béreket fizet. *A vásárlókon* múlik, hogy megtörténik-e a bérek fizetése. Mivel az előállított termékek nagy részét olyan emberek vásárolják meg és fogyasztják, akik maguk is béreket és fizetéseket kapnak, nyilvánvaló, hogy jövedelmük elköltése során a bérmunkások és a munkavállalók a legfőbb meghatározói a kompenzáció tetőpontjának, amit ők, és a hozzájuk hasonló dolgozók kapnak.

A vásárló nem a dolgozó erőfeszítéséért és küszködéséért fizet, és nem is az időért, amit a dolgozó a munkájába ölt. A termékért fizet. Minél jobbak az eszközök, amiket a munkás a munkája során használ, annál többet tud teljesíteni egy óra alatt, és következésképpen annál több a jutalma. Ami a béreket emeli, és ami javít a bérmunkás anyagi körülményein, az a technológiai felszerelés fejlesztése. A bérek azért magasabbak Amerikában, mint más országokban, mert nagyobb az egy fő dolgozóra eső befektetett tőke mennyisége, így a gyárak a leghatékonyabb eszközöket és gépeket használják. Amit ameri-

kai életstílusnak neveznek, az annak a ténynek a következménye, hogy az Egyesült Államok kevesebb akadályt állított a megtakarítás és a tőkefelhalmozás elé, mint más nemzetek. Az Indiához hasonló országok gazdasági elmaradottsága pontosan abból a tényből fakad, hogy politikájuk meggátolja mind a hazai tőke felhalmozódását, mind a külföldi tőke befektetését. És mivel hiányzik a kellő tőke, az Indiai vállalatok nem tudnak megfelelő modern berendezést alkalmazni, a dolgozók pedig kevesebbet termelnek óránként, így csak olyan béreket tudnak megengedni, amelyek az amerikai bérekhez viszonyítva megdöbbentően alacsonyak.

Egyetlen módon emelhető a kereső tömegek életszínvonal, ez pedig a befektetett tőke mennyiségének a növelése. Minden egyéb módszer, legyen bármilyen népszerű, nem csupán hiábavaló, hanem valójában károsítja azokat, akiket állítólag segíteni próbál.

Az a fő kérdés, hogy lehet-e feljebb emelni minden dolgozni kívánó ember bérét annál a szintnél, mint amit a bérek elértek volna egy érintetlen munkaerőpiacon.

A közhiedelem az, hogy a bérkeresők életkörülményeinek javulása a szakszervezeteknek és a különféle politikai intézkedéseknek köszönhető. A szakszervezeteknek és a törvényhozásnak tudják be a bérek megemelkedését, a munkaidő rövidülését, a gyermekmunka eltűnését és számos egyéb változást. Ennek a vélekedésnek az

elterjedése tette népszerűvé a szakszervezeteket, és ez felelős az elmúlt két évtized munkaügyi jogszabályaiért. Mivel az emberek úgy gondolják, hogy a szakszervezeteknek köszönhetik magas életszínvonalukat, megbocsátják a szakszervezeti erőszakot, kényszert és megfélemlítést, és könnyen fogadják a személyes szabadság csökkenését – ami a szakszervezeti tagság nélküli munkavállalók felbérlesztését megtiltó törvények velejárója. Felelős a – hibásan – progresszívnek nevezett politika eltűnését várni mindaddig, amíg a szavazók tömegei ezekben a tévedésekben hisznek.

Ez a népszerű tévhit félremagyarázza a gazdasági realitás minden aspektusát. A munka határtermelékenységén múlik a legmagasabb bérszint, amelyen minden dolgozni akaró ember foglalkoztatható. Ha minden más tényező változatlan marad, minél több tőkét fektetnek be, annál nagyobbra emelkednek a bérek a szabad munkaerőpiacon – azaz a munkaerőpiacon, amelyet nem manipuláltak az államok és a szakszervezetek. Ezeken a piaci bérszinteken annyi embert alkalmazhat mindenki, aki dolgozókat kíván foglalkoztatni, amennyit csak kíván. Ezeken a piaci bérszinteken mindenki találhat állást, aki csak szeretne. A szabad munkaerőpiacon a teljes foglalkoztatottságra törekvő hajlam érvényesül. Valójában az egyetlen ésszerű és sikeres teljes foglalkoztatáspolitikát hagyni, hogy a szabadpiac határozza meg a bérszintek

magasságát. Ha a béreket szakszervezeti nyomás és kényszer következtében vagy kormányrendelet által ennél magasabbra emelik, a munkaerő egy részét hosszútávú munkanélküliség sújtja.

Ezt hevesen elutasítják a szakszervezeti vezetők, a politikusok, illetve az úgynevezett értelmiségi követők. Az ő csodaszerűk a munkanélküliség ellen a hitelexpanzió és az infláció, vagy amit szépítve „bőkezű pénzpolitikának” neveznek.

Mint ahogyan fentebb kifejtésre került, az teszi lehetővé az iparok technológiai felszerelésének további fejlesztését, hogy növekszik a korábban felgyülemlett, elérhető tőkeállomány mennyisége, növelve a munka határtermelékenységét és ebből kifolyólag a béreket. De a hitelexpanzió – történjen az újabb bankjegyek kibocsátásával vagy újabb bankszámlahitelek biztosításával – semmit nem ad a nemzet tőkevagyonához. Mindössze a termelés bővítéséhez rendelkezésre álló alaptőke megnövekedésének *illúzióját* teremti meg. Mivel olcsóbban lehetnek szert hitelre, az emberek – hibásan – úgy gondolják, hogy megnövekedett az ország vagyona, így lehetségessé váltak bizonyos eddig el nem végezhető tervek. Ezeknek a terveknek a kivitelezése fokozza a munkaerő és a nyersanyag iránti keresletet, ami megemeli a béreket és a termékárakat. Ezzel kezdetét veszi egy mesterséges fellendülés.

A fellendülés alatt a nominálbérek, amelyek a hitel-
expanzió előtt a piac állapotához viszonyítva túl magasa-
sak voltak – és ebből következően munkanélküliséget
idézték elő – többé már nem túl magasak, a munkanél-
küliek pedig ismét találhatnak állást. Viszont ez kizáró-
lag azért történik, mert emelkednek az árak a megválto-
zott pénzügyi és hitelezési állapotok miatt, vagy – ami
ugyanaz, csak másképp kifejezve – csökken a pénzegység
vásárlóereje. Így az ugyanakkora nominálbérek (azaz a
pénzben kifejezett bérek) kevesebbet jelentenek reálbé-
rekben (azaz a pénzegység által megvásárolható árucik-
kekben kifejezett bérekben). Az infláció úgy orvosolja a
munkanélküliséget, hogy csökkenti a bérkereső reálbé-
rét. De ilyenkor a szakszervezeti vezetők újabb béreme-
lést követelnek, hogy lépést tartsanak a megnövekedett
megélhetési költségekkel, és visszajutunk oda, ahonnan
elindultunk: abba a helyzetbe, amikor a magas munka-
nélküliség már csak a további hitelexpanzióval előzhető
meg.

Ez történt ebben az országban is, akárcsak számos má-
sikban az elmúlt évek során. A szakszervezetek a kormá-
nyok támogatását élvezve olyan bérszintek elfogadására
kényszerítették a vállalatokat, amelyek meghaladták a
piaci szinteket, azaz azokat a bérszinteket, amiket a nyil-
vánosság kész volt megtéríteni a munkaadóknak a ter-
mékeik megvásárlásával. Ez elkerülhetetlenül a munka-
nélküliség megnövekedésével járt volna, ha a kormány

nem próbálta volna megakadályozni azt hitelexpanzióval, azaz inflációval. Az eredmény az áremelkedés, az újabb béremelési követelések és az ismételt hitelexpanzió volt, azaz röviden: elhúzódó infláció.

Végül a hatóságok megrémültek. Tudják, hogy az infláció nem tarthat a végtelenségig. Ha az ember nem vet véget időben a pénz és a pénzhelyettesítők kínálatának kártékony növelésének, a nemzet pénzrendszere teljesen összeomlik. A pénzegység vásárlóereje olyan mélyre zuhan, ami gyakorlatilag nullával egyenlő. Ez a történelem során újra és újra megtörtént, Amerikában a Kontinentális valutával 1781-ben, Franciaországban 1796-ban, Németországban 1923-ban. Sosem késő egy nemzetnek ráeszmélnie arra, hogy az infláció nem lehet életvitelszerű, és elengedhetetlen visszatérni a stabil pénzpolitikához.

Ennek a rövid cikknek nem célja azokkal a következőkkel foglalkozni, amelyekhez az inflációs intézkedések beszüntetése vezet. Kizárólag azt a tényt kell figyelembe vennünk, hogy a monetáris stabilitáshoz való visszatérés nem teremt krízist. Mindössze rávilágít a káros befektetésekre és egyéb hibákra, amelyeket az olcsó pénz illúziója miatt tévedésből követtek el. Az emberek észreveszik tévedéseiket és – mivel többé nem torzítja a képet az olcsó hitel fantomja – nekiállnak a termelési eszközök kínálatának valódi állapotához mérten újrarendezni a gazdasági tevékenységüket. Ez a fájdalmas, de elkerülhetetlen igazodás a válság.

Egy kellemetlen mellékhatása annak, amikor megszabadulunk a délibáboktól és visszatérünk a valóság józan megítéléséhez, a bérek magasságával kapcsolatos. Az infláció alatt a szakszervezeti bürokráciának szokásává vált folyamatosan béremeléseket követelni, a vállalatok pedig csekély ellenállás után behódoltak a követeléseiknek. Következésképp az akkori bérek túl magasak voltak a piac állapotához viszonyítva, és szemmel látható munkanélküliséget okoztak volna. A szüntelen infláció azonban hamar utolérte a megemelt béreket. Ekkor a szakszervezetek újabb béremelést követeltek, és így tovább.

Nem számít, hogy a szakszervezetek és a csatlósai milyen igazolással próbálják alátámasztani a követeléseiket. Amikor arra kényszerítik a vállalkozókat, hogy az elvégzett munkáért többet fizessenek, mint amennyit a vásárlók hajlandóak megtéríteni a termékük megvásárlásával, a következmény mindig ugyanaz: növekvő munkanélküliség.

Jelenlegi helyzetünkben a szakszervezetek a vásárlóerő százszor megcáfolt érvével próbálnak előhozakodni. Kijelentik, hogy ha több pénzt teszünk a bérkeresők zsebébe – a bérek emelésével, a munkanélküli segélyek emelésével és új közmunkaprogramokkal – akkor lehetővé tesszük, hogy a munkás többet költskezzen. Ez stimulálja a vállalatokat, ami a recesszióból a bőségbe vezet

a gazdaságot. Ez az a hamis, inflációpárti érv, ami az emberiséget papír bankjegyek nyomtatásával kívánja boldoggá tenni. Természetesen igaz, hogy ha megnövekszik a forgalomban levő közvetítőeszköz mennyisége, akkor azok, akik először kapják kézhez az új, hamis vagyont – legyenek ők munkások, gazdák, vagy bárki más – többet költenek. De pontosan ez a megnövekedett költségek az, ami elkerülhetetlenül kiváltja az összes termékek árának általános megemelkedését, vagy – ami ugyanaz másképp kifejezve – csökkenti a pénzegység vásárlóerejét. Így a segítség, amit az infláció nyújtana a bérkeresőknek, csupán rövidtávú. Ha állandósítani akarná az ember, akkor újabb inflációs intézkedéseket kellene hoznia. Mindenki számára világos, hogy ez katasztrófába torkolna.

Sok ostobaságot mondanak ezekről a dolgokról. Néhányan kijelentik, hogy a béremelés “inflációs.” De önmagában véve nem az. Semmi sem inflációs az infláción, azaz a forgalomban levő pénz- és hitelmennyiség növelésén kívül. Amit a szakszervezetek előidézhetnek azzal, hogy a piaci rátáknál magasabb bérszintek elfogadására kényszerítik a vállalkozókat, az nem infláció és nem a termékek magasabb ára, hanem munkanélküliség azoknak, akik nehezen találnak munkát. Az infláció az, amihez a kormány menekül, hogy megakadályozza a nagymértékű munkanélküliséget, amit a szakszervezetek béremelése máskülönben előidézne.

Súlyos dilemmával találja szembe magát ez az ország, akárcsak számos másik. Az igen népszerű követelések hatására feljebb emelték a béreket az akadályozatlan munkaerőpiac által meghatározott szintnél, ez pedig katasztrofális munkanélküliséget idézett volna elő, ha nem lépett volna közbe az inflációs hitelexpanzió. De ez az infláció nem pusztán ártalmas hatást gyakorol a társadalomra. Nem folytatódhat a végtelenségig a teljes pénzügyi rendszer összeomlása nélkül.

A közvélemény, a hibás szakszervezeti tanok teljes befolyása alatt többé-kevésbé szimpatizál a szakszervezeti vezetők jelentős béremelési követeléseivel. A jelenlegi állapotokat tekintve a szakszervezeteknek hatalmában áll megadásra kényszeríteni a vállalkozókat. Sztrájkokat szervezhetnek a hatóságok beavatkozása nélkül, büntetlenül használhatnak erőszakot azok ellen, akik hajlandóak dolgozni. Tudatában vannak a ténynek, hogy a bérek emelése megemeli a munkanélküliek számát. Az általuk javasolt egyetlen gyógyír a bőségesebb munkanélküli segély és a bőkezűbb hitelezés, azaz az infláció. A kormány, aki meghajol a megvezetett nyilvánosság akaratának és a következő választási kampányért aggodódik, látszólag máris letérni készül a helyes monetáris politikához vezető útról. Így ismét elkötelezzük magunkat a pénzkínálat babrálásának káros módszerei mellett. Tovább haladunk az infláció útján, ami egyre gyorsabban taszítja mélybe a dollár vásárlóerejét. Hol van ennek

a vége? Ez az a kérdés, amelyet a szakszervezeti vezető, Reuther úr és a többiek sosem tesznek fel.

Csak példátlan tudatlanság nevezheti az úgynevezett progresszívek ezen intézkedéseit „munkáspárti” intézkedéseknek. A bérkeresőnek – mint bármely másik polgárnak – alapvető érdeke a dollár vásárlóerejének megőrzése. Ha a szakszervezetnek köszönhetően a piaci ráta felé emelik a jövedelmét, igen hamar fel fogja fedezni, hogy az árak emelkedése nem csak azoktól az előnyöktől fosztja meg őt, amit remélt, hanem emellett felemészti a megtakarításait, a biztosítási kötvényeit és a nyugdíját. És még ennél is rosszabb, talán elveszíti a munkáját és nem talál másikat.

Minden politikai párt és lobbicsoport azt hajtogatja, hogy ellenzi az inflációt. Ez alatt valójában azt értik, hogy nem szeretik az infláció elkerülhetetlen következményeit, azaz a megélhetési költségek emelkedését. Azonban kedvelnek minden politikai intézkedést, ami szükségszerűen megnöveli a forgalomban levő pénzkínálatot. Nem csupán a bőkezű pénzpolitikát támogatják, ami teret enged a szakszervezetek végtelen béremelési követeléseinek, hanem a kormányzati kiadások növelését és – ezzel egy időben – az adócsökkentéseket is.

A társadalmi osztályok érdeellentétének hibás, marxista doktrínája által megvezetett emberek úgy gondolják, hogy kizárólag a vagyonos osztályok érdekei állnak a

szakszervezetek bérköveteléseiével szemben. A valóságban a bérkeresőknek épp annyira érdekében áll visszaterni a stabil valutához, mint bármelyik másik csoportnak vagy osztálynak.

Túlzás lenne azt állítani, hogy egyedül a szakszervezetek taktikája jelent veszélyt a monetáris stabilitásra és az ésszerű gazdaságpolitikára. A szervezett bérkeresők nem az egyetlen lobbicsoport, akiknek követelései veszélyeztetik pénzrendszerünk stabilitását. De az összes csoport közül ők bírnak a legnagyobb hatalommal és befolyással, ezért őket terheli az elsődleges felelősség.

A kapitalizmus példátlan mértékben megnövelte a bérkeresők életszínvonalát. Az átlagos amerikai család ma olyan javakat élvez, amelyekről száz évvel ezelőtt a leggazdagabb nábobok álmodni sem mertek. Ez a jólét a megtakarítások és a tőkefelhalmozás következménye – az alaptőke nélkül, amely lehetővé tette, hogy a vállalatok gyakorlati használatba ültessék a tudományos és technológiai fejlődéseket, az amerikai munkás nem termelne többet és jobbat egy óra munkájával, mint az ázsiai kulik, nem keresne többet, mint ők, és hozzájuk hasonlóan nyomorogva élne az éhhalál peremén. Minden intézkedés – mint a jövedelmi és társasági adórendszerünk – ami a további tőkefelhalmozás meggátolására, vagy egyenesen a tőkefelélésre irányul, ebből következően munkásellenes és társadalomellenes.

Fontos megemlíteni egy végső megfigyelést a megtakarítás és a tőkefelhalmozás kérdéskörében. A kapitalizmus előidézte jólét tette lehetővé, hogy az átlagember megtakarítson, és szerény mértékben ő maga is tőkésé váljon. Az amerikai vállalkozások tőkéje jelentős mértékben a tömegek megtakarításainak köszönhető. Bérkeresők milliói rendelkeznek takarékbetétekkel, kötvényekkel és biztosításokkal. Ezek a követelések dollárban kifizethetők, és értékük a nemzet pénzének szilárdságán múlik. A dollár vásárlóerejének megőrzése ebből a szempontból a tömegek alapvető érdeke. E cél eléréséhez nem elég rányomtatni a bankjegyekre a “Bízunk Istenben” nemes mondást. A megfelelő politikai intézkedéseket kell alkalmazni hozzá.

8. fejezet

AZ OSZTRÁK
KÖZGAZDASÁGTANI ISKOLA
CIKLUSELMÉLETE

Közgazdasági körökben mostanában gyakran beszélnek az üzleti ciklusok osztrák elméletéről. Ez a megnevezés rendkívül hízelgő ránk, osztrák közgazdászokra nézve, és nagyra becsüljük a megtiszteltetést. Viszont – akárcsak minden más tudományos hozzájárulás – a gazdasági krízisek modern elmélete is több nemzet együttes érdeme. Akárcsak a közgazdaságtani ismereteink összes többi eleme, ez a megközelítés is az összes ország közgazdászainak kölcsönös együttműködésével jöhetett létre.

Az üzleti ciklus monetáris magyarázata nem egészen új. Az angol „Currency School” már megkísérelte a fel-
lendüléseket a fémpénzfedezet nélküli bankjegyek kiboc-
sátásának következményeként megmagyarázni. Mind-
azonáltal ez az iskola nem látta, hogy pontosan ugyanazt
a szerepet játsszák a hitelbővítésben a csekkekkel bármi-
kor igénybe vehető bankszámlák, mint a bankjegyek.
Ennélfogva a hitelexpanzió [a hitelkínálat növelése] nem
csupán a bankjegyek túlzott kibocsátásából, hanem túl-
zott folyószámla-nyitásból is származhat. Mivel a Cur-
rency School figyelmen kívül hagyta ezt az igazságot, azt
gondolta, hogy a gazdasági krízisek ismétlődésének meg-
akadályozásához elegendő olyan törvényeket hozni,
amelyek korlátozzák a fémpénzfedezet nélküli bankje-
gyek kibocsátását, míg szabályozatlanul hagyják a folyó-
számlákkal történő hitelexpanziót. Sem az 1844-es Peel’s
Bank törvény, sem más hasonló törvények nem érték el
a kívánt célt. Ebből helytelenül azt a következtetést von-
ták le, hogy az angol iskola monetáris ciklusmagyarázatát
megcáfolták a tények.

A Currency School akkor követte el a második hibá-
ját, amikor a hitelexpanziós mechanizmus és az abból fa-
kadó válság analizisét olyan esetekre korlátozta, ame-
lyekben egyedül egy országban zajlott hitelexpanzió, míg
az összes többi ország bankpolitikája konzervatív ma-
radt. Ilyen esetben a külkereskedelmi hatások eredmé-
nyezik a reakciót. A belföldi áremelkedések ösztönzik az

importokat és megbénítják az exportokat. A fémpénz külföldi országokba áramlik. Ennek eredményeképp egyre inkább követelni kezdik, hogy a bankok fizessék ki az általuk kibocsátott pénzeszközök (mint a fedezetlen bankjegyek és a folyósámlák) összegét, egészen amíg a bankok a hitelezés restrikciónak nem kényyszerülnek. Végül a fémpénz kiáramlása megfékezi az áremelkedést. A Currency School csak ezt az egy esetet elemezte; nem vizsgálta a nemzetközi szintű, minden kapitalista ország által egyszerre folytatott hitelexpanziót.

A tizenkilencedik század második felében hitelét veszítette ez a cikluselmélet, és elfogadást nyert a nézet, miszerint az üzleti ciklusnak semmi köze a pénzhez és a hitelhez. Wicksell kísérlete a Currency School rehabilitálására rövid életűnek bizonyult.

Az osztrák közgazdaságtani iskola alapítóit – Carl Mengert, Böhm-Bawerket és Wiesert – nem érdekelte az üzleti ciklusok kérdése. A probléma analízise az osztrák közgazdászok második nemzedékére hárult.

Amikor bizalmi eszközöket bocsátanak ki – ezalatt aranyfedezet nélküli bankjegyeket, vagy olyan folyósámlákat értek, amelyeket nem fedez teljesen a banki aranytartalék – a bankok olyan helyzetbe kerülnek, amelyben jelentős hitelexpanziót folytathatnak. Ezeknek a bizalmi eszközöknek a létrehozása lehetővé teszi, hogy jóval több hitelt bocsássanak ki, mint amit a saját

vagyonuk és a klienseik által rájuk bízott források megengednének. Ebben az esetben az új, általuk megteremtett hitelek „szolgáltatójának” szerepében avatkoznak bele a piacba, és ezáltal előidézik a kamatok csökkenését – amelyek így az alá a szint alá esnek, ami a beavatkozásuk nélkül érvényesült volna. A kamatok csökkenése élénkíti a gazdasági tevékenységet. „Nyereségesnek” találják és elindítanak olyan projekteket, amelyeket nem találtak volna „nyereségesnek” és nem kezdeményeztek volna a kamatok banki manipulációja nélkül. A fokozott gazdasági aktivitás következtében megemelkedik a termelési tényezők és a munkaerő iránti kereslet. Emelkedni kezdenek a bérek, és emelkednek a termelési tényezők árai, a megnövekedett bérek pedig a fogyasztási javak árnövekedéséhez vezetnek. Ha a bankok tartózkodnának a további hitelexpanziótól, a fellendülés rövidesen véget érne. A bankok azonban nem változtatnak irányt; hanem egyre nagyobb és nagyobb mértékben űzik a hitelexpanziót, az árak és a bérek pedig ennek megfelelően egyre csak emelkednek.

Ez az emelkedés viszont soha nem folytatódhat a végtelenségig. Sem a rendelkezésre álló fizikai termelési tényezők, sem a munkaerő mennyisége nem növekedett; egyedül a bizalmi eszközökből jött létre több, amelyek ugyanazt a szerepet tölthetik be a javak forgalmában, mint a pénz. Azokat a termelési eszközöket és azt a mun-

kaerőt, amit az új vállalatok fognak használatra, más vállalatok elől vették el. A társadalom nem elég gazdag ahhoz, hogy új vállalkatokat tartson el anélkül, hogy az elvonna valamit más vállalatoktól. Mindaddig, amíg folytatódik a hitelexpanzió, erre nem derül fény – azonban ez nem folytatható a végtelenségig. Hiszen ha egyre több és több hitel kibocsátásával próbálnák megakadályozni az emelkedés megtorpanását (és az árzuhanást), az árak folyamatosan és egyre gyorsabban emelkednének. De az infláció és a fellendülés kizárólag addig folyhat gördülékenyen, amíg az emberek arra számítanak, hogy az árak emelkedése meg fog torpanni a közeljövőben. Amint a közvélemény ráébred arra, hogy semmi oka nincs az infláció végére várni, és hogy az árak egyre csak emelkedni fognak, beköszönt a pánik. Senki sem akarja megtartani a pénzét, mert a birtoklása egyik napról a másikra egyre nagyobb és nagyobb veszteséget eredményez; mindenki siet javakra cserélni a pénzét. Az emberek olyan dolgokat kezdenek vásárolni, amire nincs szükségük, tekintet nélkül az árra, pusztán azért, hogy megszabaduljanak a pénztől. Ez a jelenség zajlott le Németországban és más országokban, amelyek az elhúzódozó infláció politikáját követték, és ezt a „reálértékekbe történő menekülés-ként” ismerték. A termékek árai borzalmasan megemelkednek, ahogyan a devizaárfolyamok is, míg a belföldi pénz értéke szinte nullára zuhan. Összeomlik a valuta értéke, mint Németországban 1923-ban.

Ha viszont a bankok úgy döntenek, hogy időben véget vetnek a hitelexpanzióknak – hogy megakadályozzák a valuta összeomlását – és megfékezik a fellendülést, egyhamar fény derül arra, hogy a hitelexpanzió által teremtett „nyereségesség” hamis benyomása igazolatlan beruházásokat eredményezett. Számos vállalat vagy üzleti próbálkozás – amelyeket a kamatok mesterséges csökkentésének köszönhetően indítottak, és amelyeket az árak szintén mesterséges növekedése tartott fenn – megszűnik nyereségesnek látszani. Néhány vállalkozás összezsugorodik, mások bezárnak vagy csődbe mennek. Bezuhannak az árak; krízis és válság követi a fellendülést. A krízis és az azt követő válság időszaka a hitelexpanzió által előidézett, igazolatlan beruházások betetőzése. A projektek, amik annak a ténynek köszönhetik a létüket, hogy egyszer, a hitelexpanzió és az abból fakadó áremelkedések által megteremtett mesterséges piaci körülmények között „nyereségesnek” tündek, többé nem „nyereségesek”. Az ezekbe a vállalatokba fektetett tőkejavak elvesztek, hacsak nem lehet őket kivenni. A gazdaságnak igazodnia kell ezekhez a veszteségekhez és az általuk előidézett állapotokhoz. Ebben az esetben az első teendő csökkenteni a fogyasztást és takarékoskodással megteremtteni az új tőkealapot, hogy a termelési szerkezet a tényleges kívánalmakhoz igazodjon, ne pedig a mesterségesekhez, amelyek nem fognak megvalósulni, és amelyeket kizárólag a hitelexpanzióra alapuló hamis

„nyereségesség”-számítások miatt lehetett egyáltalán valószínűsnek tekinteni.

A mesterséges fellendülést a hitelexpanzió, illetve a banki beavatkozásnak köszönhető kamatcsökkenés hozta létre. A hitelexpanzió ideje alatt – igaz – a bankok fokozatosan emelték a kamatokat; és tisztán aritmetikai nézőpontból a kamatok végül magasabbak lesznek, mint a fellendülés elején. A kamatemelés mindazonáltal nem elegendő ahhoz, hogy ismét egyensúlyba jöjjön a piac és véget érjen az egészségtelen fellendülés. Hiszen ott, ahol az árak folyamatosan növekednek, a bruttó kamatnak magába kell foglalnia a tőkekamat – a kamat nettó értéke – mellett egy másik elemet is, a kölcsön ideje alatt történő áremelkedés kompenzációját. Ha az árak folyamatosan növekednek, és az adós ennek köszönhetően kiegészítő profithoz jut a kölcsönvett pénzből vásárolt árucikk eladásával, hajlandó lesz magasabb kamatot fizetni, mint amit egy stabil árperiódus alatt fizetett volna; a tőkés viszont nem lesz hajlandó ilyen körülmények között kölcsönt nyújtani, hacsak a kamat nem foglal magában kompenzációt a pénz vásárlóerejének csökkenéséből fakadó veszteségért. Ha a bankok ezt nem veszik figyelembe a bruttó kamatok megállapításakor, akkor úgy kell tekinteni, hogy a kamatjaikat mesterségesen túl alacsony szinten tartják – még ha tisztán aritmetikai nézőpontból sokkal magasabbnak is tűnnek, mint „normális” körülmények között. Ezért tartották Németországban a

több száz százalékos kamatokat túl alacsonynak 1923 őszén a márka egyre gyorsuló értékvesztése miatt.

Amikor a bankpolitika változását követően a visszajára fordul az üzleti ciklus, nagyon nehéz kölcsönhöz jutni a hitelezés általános korlátozása miatt. A kamatok ennek következtében, a hirtelen pánik miatt elkezdnek sebesen emelkedni. Viszont egyhamar ismét lezuhanak. Jól ismert jelenség, hogy válságok ideje alatt az – aritmetikai szempontból – nagyon alacsony kamatok nem képesek stimulálni a gazdasági tevékenységeket. Növekszik az egyének és a bankok készpénztartaléka, gyarapodnak a likvid források, a válság viszont folytatódik. Napjaink krízisében [1936] konkrét okból öltöttek ezek az „inaktív” aranytartalékok hatalmas méretet. Természetesen a tőkések szeretnék elkerülni a különböző kormányok által fontolgatott devalvációból fakadó veszteségek kockázatát. Tekintve, hogy a kötvények – vagy a más kamatozó értékpapírok – birtoklásával járó pénzügyi kockázatot nem kompenzálja a kamatemelkedés, a tőkések jobban szeretik olyan alakban birtokolni a vagyonukat, ami lehetővé teszi, hogy úgy óvják a pénzüket egy esetleges devalváció esetén, hogy azonnal egy másik valutára váltják át, olyanra, amit nem fenyeget a devalváció azonnali veszélye. Ez a nagyon egyszerű oka annak, hogy miért nem hajlandóak a tőkések permanens beruházások formájában hozzákötni magukat egy bizo-

nyos valutához. Ezért hagyják gyarapodni a bankszámlákat akkor is, ha az csak nagyon kevés kamatot hoz, és ezért halmozzák fel az aranyat, ami nem csupán nem fizet kamatot, hanem tárolási költségekkel is jár.

A másik tényező, ami hozzájárul a jelenlegi válság elhúzódásához, a bérek merevsége. A hitelexpanziós időszak alatt emelkednek a bérek. A kontrakciós fázisban zuhanniuk kell, nem csak pénzben kifejezve, hanem reálértékben is. Azzal, hogy a szakszervezeti politika sikeresen megakadályozza a válság ideje alatt a bérek csökkentését, a munkanélküliséget hatalmas és tartós jelenséggé alakítja. Ez a politika továbbá korlátlan ideig késlelteti a felépülést. Nem térhet vissza a normál állapot, amíg a bérek és az árak hozzá nem igazodnak a forgalomban levő pénzmennyiséghez.

A közvéleménynek teljesen igaza van, amikor a fellendülés végét és a krízis beköszöntét a bankpolitika következményeként látja. A bankok ideig-óráig még kétségtelenül késleltethették volna a kedvezőtlen állapotokat. Egy ideig még folytathatták volna a hitelexpanziós politikájukat. De – ahogyan azt láthattuk – nem tarthatnak volna ki mellette a végtelenségig anélkül, hogy a pénzügyi rendszer teljes összeomlását kockáztatnák. A banki hitelexpanzió által előidézett fellendülésnek előbb-utóbb véget kell érnie. Hacsak nem hajlandóak hagyni, hogy a politikájuk teljesen elpusztítsa a pénzügyi- és hitelrendszert, a bankoknak visszakoziuk kell,

mielőtt bekövetkezik a katasztrófa. Minél hosszabb a hitelexpanziós periódus, és minél tovább halasztják a bankok a változtatást, annál súlyosabbak lesznek a fellendülésre jellemző rosszindulatú befektetések és a mértéktelen spekuláció következményei; emiatt annál hosszabb lesz a válság időszaka, és annál bizonytalanabb lesz a felépülés, illetve a normális gazdasági aktivitás visszatérésének az időpontja.

Sokan javasolják, hogy a válság idején „stimulálják” a gazdasági aktivitást azzal, hogy ismét hitelexpanzióhoz folyamodnak, ami lehetővé tenné, hogy véget érjen a válság, és elhozná a felépülést – vagy legalábbis segítene visszatérni a normális állapotokhoz. Viszont ennek a módszernek támogatói elfelejtik, hogy míg a megoldásuk talán orvosolná a jelenlegi nehézségeket, kétségtelenül rosszabb helyzetet teremtene a nem túl távoli jövőben.

Végül pedig meg kell érteni, hogy a piaci kamatszint hitelexpanzióval történő mesterséges csökkentése csak ideiglenes eredményeket hozhat, és a kezdeti felépülést egy sokkal súlyosabb hanyatlás fogja követni, amely a kereskedelmi és ipari tevékenységek teljes stagnálásában ölt majd testet. A gazdaság képtelen harmonikusan és gördülékenyen fejlődni mindaddig, amíg egyszer s mindenkorra el nem törölnek minden mesterséges in-

tézkedést, ami beleavatkozik az árak, a bérek és a kamatok azon szintjébe, amelyeket a gazdasági erők szabad játéka állapít meg.

Nem a bankok feladata orvosolni a tőke szűkösségből fakadó következményeket vagy a rossz gazdaságpolitika hatásait a hitelexpanzió módszerével. Kétségtelenül sajnálatos, hogy a normális gazdasági állapothoz való visszatérést napjainkban a leláncolt kereskedelem káros politikája, a fegyverkezés és a háborútól való túlságosan is igazolt félelem gátolja meg, a bérek merevségéről nem is beszélve. De nem a banki intézkedések és a hitelexpanzió fogja korrigálni ezt a helyzetet.

Az előző oldalakon mindössze röviden – és szükség-szerűen hiányosan – vázoltam fel a gazdasági krízisek monetáris elméletét. Sajnos nem áll módomban e cikk korlátai között mélyebb elemzésbe bocsátkozni; azok, akiket érdekel a téma, többet megtudhatnak róla az osztrák közgazdaságtani iskola különböző kiadványaiban.

9. fejezet

AZ ÜZLETI CIKLUSOK

Az üzleti ciklus, tehát a lázas gazdasági fellendülés, majd az azt követő depresszió újra meg újra ismétlődő periódusainak interpretációja, amelyet először a brit Currency School fogalmazott meg, majd tökéletesítette a modern közgazdaságtan, a következőképp hangzik:

A közvélemény vonakodva hajlandó tudomásul venni, hogy a kamat egy olyan jelenség, amely egyedülálló módon függ az uralkodó általános gazdasági állapottól. Az emberek vonakodva fogadják el, hogy a jövőbeli javak árengedménye a jelenlegi javakhoz képest nem a piacgazdaság különleges jellemvonása, hanem az emberi értékelés óhatatlan kategóriája, amely épp úgy

befolyásolná egy szocialista rendszer tervezőbizottságának a döntéseit, mint minden egyén magatartását a kapitalista rendszerben.¹ Az emberek azt hiszik, hogy a kamatok hitelexpanzióval történő mesterséges csökkentése áldás mindenkire nézve, a tétlen tőkéseket leszámítva. Az elkerüli a figyelmüket, hogy lehetetlenség új hitelekkel helyettesíteni a nemlétező tőkejavakat, ezért a mesterséges fellendülés szükségszerűen össze fog zuhanni. Éljenzeve fogadják az illuzórikus bőséget, amit a hitelexpanzió idéz elő a kezdeti szakaszában, és bigottságukban nem látják, hogy az ezt követő válság a korábbi spekulációs orgia elkerülhetetlen következménye.

¹ [Mises a kamatot érti a “jövőbeli javak árendedménye a jelenlegi javakhoz képest” kifejezés alatt; amikor a hitelező kölcsönbe adja a megtakarításait, lemond a jelenben felhasználható javakról a jövőben elérhető javakért cserébe. Lemond a lehetőségről, hogy a jelenben használja a pénzt fogyasztásra, és csak akkor nyílik lehetősége fogyasztani, ha az adós visszafizette a tartozását. De mivel – ha minden más tényező változatlan – az ember mindig nagyobbra értékeli a jelenleg elérhető javakat, mint a jövőbeli javakat, így a megtakarító csak akkor hajlandó lemondani a jelenleg elérhető javakról, ha a várakozása után, a jövőben többet fogyaszthat, mint előtte. Ezt jelenti “a jövőbeli javak árendedménye a jelenlegi javakhoz képest”. Az adósnak prémiumot kell fizetnie azért, hogy a jelenben férhessen hozzá a javakhoz (a hitelező megtakarításaihoz) ahelyett, hogy neki kelljen várakoznia és megtakarítania. *A szerk.*]

Sosem fogalmaztak meg életképes ellenérveket ez ellen az elmélet ellen, amit általában monetáris cikluselméletnek neveznek. Még a Nemzetek Szövetsége által kiadott *Prosperity and Depression* című jelentés Gottfried Haberler tollából is elismeri, hogy azok a szerzők, aki másképp próbálnak magyarázatot adni az üzleti ciklusokra, „gyakran hallgatólagosan feltételezik – vagy logikailag feltételezniük kell – hogy a bankrendszer képes és hajlamos a hitelexpanzióra az adott körülmények között”. A kormányok ennek ellenére makacsul ragaszkodnak a kamatok hitelexpanzióval történő mesterséges csökkentéséhez. Seregnyi szerző próbálja védelme alá venni ezt a politikát azzal, hogy hamis magyarázatot ad az üzleti ciklusokra, és némán szemet huny a monetáris cikluselmélet fölött. Ők úgy látják, hogy az újra meg újra felbukkanó gazdasági krízisek a szabad piacgazdaság természetéből fakadnak.

Ez a tévedés Karl Marxtól ered. A tanításainak egyik fő dogmája az, hogy a kereskedelmi krízisek periodikus visszatérése a „termelés anarchiájának” természetes velejárója a kapitalizmusban. Marx számtalanszor próbált gyatra és ellentmondásos bizonyítékot szolgáltatni a dogmájára: még a marxista szerzők is beismerik, hogy ezek a próbálkozások teljességgel kudarcot vallottak. Viszont Marx, Engels és az összes tanítványuk egészen Sztálinig és a csatlósaiig abban reménykedtek, hogy újra és újra vissza fognak térni a krízisek, minden alkalommal

egyre fenyegetőbbben, és végül arra fogják készíteni az embereket, hogy eltöröljék a gazdasági szabadságot és a gyakorlatba ültessék a szocializmust. Sok álközgazdász – míg nyomatékosan hangsúlyozta a kommunizmus-ellenességét – fenntartás nélkül elfogadta a marxista hitvallás e fundamentális tételét. Elkötelezték magukat amellett, hogy demonstrálják a helyességét, és olyan programokat terveznek, amiket „pozitív kontraproduktív politikának” neveznek. A gyakorlatban ezek a programok egytől egyig arra törekednek, hogy a mindent átszövő állami tervgazdálkodással helyettesítsék a magán kezdeményezést. Ahhoz, hogy orvosolják az állami hitelexpanzió és infláció katasztrofális következményeit, egyre több és több állami beavatkozást javasolnak, amíg el nem tűnik az egyéni szabadság minden morzsája.

Alvin H. Hansen professzor könyve, a *Business Cycles and National Income* (1951) a legújabb példánya ennek a napról napra duzzadó irodalomnak. Egyetlen új gondolattal sem járul hozzá azokhoz, amiket elődei megfogalmaztak. Csupán megismétli azt, amit újra meg újra elmondtak, és amit már százszor, vitathatatlanul megcáfoltak. Megpróbálja újjáéleszteni a zavaros gazdaságelméleti gondolkodás összes kísértetét, mint az általános túltermelést, a túlzott mértékű beruházásokat, az akcelerator-elveket, és így tovább. Hiányosan mutatja be az eddigi szerzők véleményeit, és kihagyja a legfontosabb hozzájá-

ulásokat. A kötet bőségesen tartalmaz történelmi és statisztikai adatokat, amelyeket a szerző rosszul szerkesztett össze és gyatrán értelmezett.

Nem érdemelne különleges figyelmet Hansen professzor próbálkozása, amivel megkísérelte hitelteleníteni azokat, akik szerint a krízisek ismételt felbukkanását egyedül azzal lehet megelőzni, ha tartózkodnak mindenmű hitelexpanziótól és inflációtól, ha nem ez a hozzáállás volna a jellemző az akadémiai és a hivatalos körökben. A nézetek, amiket ezek a körök vallanak és propagálnak, még annál is végzetesebbek, mint a politikai intézkedések, melyeket igazolni próbálnak.

A jelenlegi kormány vakmerő inflációja és hitelexpanziója előbb vagy utóbb gazdasági összeomláshoz fog vezetni. Ekkor az emberek, akikbe belesulykolták a hivatalos nézeteket, úgy fognak érvelni: „Teljesen megbukott minden próbálkozás, amivel megpróbálták menteni a kapitalizmust. Nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus válságokhoz vezet. Egyetlen orvosság maradt: bevezetni a teljes szocializmust.” Az iskoláink többségében hangoztatott tanítások, illetve a kommunisták szenvedélyes szónoklatai a vasfüggönyön innen és túl nem fognak teret hagyni más interpretációnak.

Ellenezve az efféle beszédet, elengedhetetlen, hogy időben tájékoztassuk az embereket arról, hogy az üzleti ciklus nem a piacgazdaság természetes velejárója, hanem

– épp ellenkezőleg – a pénzpiac manipulációjának elkerülhetetlen következménye. Az embereknek meg kell tanulniuk, hogy a gazdasági katasztrófák visszatérését egyedül egy módon lehet megelőzni: hagyni kell, hogy a piac – ne pedig az állam – határozza meg a kamatokat. Egyedül egy pozitív kontraciklikus politika létezik: *nem* növelni a forgalomban levő pénzmennyiséget és bankbetéteket. A kereskedelmi bankoktól származó hitelek-ből történő állami költekezés a legbiztosabb módja a gazdasági katasztrófa megteremtésének.

AZ INFLÁCIÓ MINDIG VÁLSÁGHOZ VEZET

Ez az ország – és a nyugati világ zöme – jelenleg az infláció és hitelexpanzió időszakát éli. Ahogy növekedik a forgalomban levő pénzmennyiség és bővülnek a bankbetétek, emelkedni kezdenek az árucikkek és szolgáltatások árai. Fellendül a gazdaság.

Viszont a pénzkínálat bővítése és a hitelexpanzió által mesterségesen teremtett fellendülés nem tarthat örökre. Előbb vagy utóbb véget kell érnie, mivel a papírpénz és a bankbetétek nem helyettesítik a nemlétező tőkejavakat.

A gazdaságelmélet cáfolhatatlanul demonstrálta, hogy az expanziós pénz- és hitelpolitika által megteremtett bőség illuzórikus, és szükségszerűen gazdasági krízishez és válsághoz fog vezetni. Ez újra meg újra megtörtént a múltban, és ismét meg fog történni a jövőben.

Ha az ember szeretné elkerülni a folyton visszatérő gazdasági válságokat, mindenekelőtt meg kell akadályoznia a mesterséges fellendülések kialakulását. Meg kell gátolnia, hogy a kormány az alacsony kamatok politikájához folyamodjon, hogy hitelből költskezzen, illetve hogy kereskedelmi bankoktól vegyen kölcsön.

Ez természetesen nagyon nehéz feladat. A kormányok ilyen tekintetben rettentő csökönyösek. Vágynak arra a népszerűsége, amit a fellendülő gazdaság szinte mindig biztosít a hatalmon levő pártnak. Az elkerülhetetlen összeomlás – gondolják – csak később fog jelentkezni; akkor a másik párt lesz hatalmon, és nekik kell elszámolniuk a szavazók felé azzal a veszedelemmel, amely magjait az elődjük vetette el.

Tehát kétségtelen, hogy egy nap ismét egy gazdasági recesszióval találjuk szembe magunkat, bár lehetetlen meghatározni a kitörésének napját és a súlyosságának fokát. Kétségtelenül rossz lesz. De még a válságnál is rosszabbak lehetnek azok az ideológiai és pszichológiai következmények, amelyeket a válság okainak hibás értelmezése okoz.

A mesterséges expanzió politikájának szószólói minden erejükkel tagadják, hogy a gazdasági krízisek az előzetes expanziós politika elkerülhetetlen következményei. Nagy buzgalommal próbálják felmenteni a kormányt. Ők úgy látják, hogy a kapitalizmus hibás természetéből fakad a rossz üzleti környezet folytonos vissza-

visszatérése. Egyedül úgy lehet meggátolni a krízist – vonják le a következtetést – ha egy központi tervezési bizottság teljes felügyelete alá vonják a gazdasági rendszert.

Ez lényegében Karl Marx doktrínája. Támogatói – akik szenvedélyesen támadják az álláspontot, miszerint az infláció és a hitelexpanzió okolható a gazdasági válságokért – gyakran és néha önkéntelenül segítik a kommunisták törekvéseit. Amikor beköszönt a válság, a kommunista tanok befolyása alatt álló emberek pontosan úgy fognak érvelni, ahogyan Sztálin szeretné. Azt fogják gondolni: a kapitalizmus megőrzésére tett kísérletek mind elbuktak; a kapitalizmus szükségszerűen a gazdasági katasztrófák ismétlődését eredményezi; ha stabilitást szeretnénk, a kommunizmushoz kell fordulnunk.

A viszály a közgazdászok között, akik a gazdasági krízisek előfordulását a hitelexpanziónak tulajdonítják, és a hivatalos tan között, ami a kapitalizmus állítólag hibás természetét okolja, sokkal nagyobb horderejű, mint csupán egy elméleti civakodás. Az, ahogyan az emberek reagálni fognak a jelenlegi fellendülést követő – sajnos aligha elkerülhető – gazdasági zuhanásra, talán a civilizációnk jövőjét is meghatározhatja.

Az embereknek még időben meg kell érteniük, milyen elkerülhetetlen következményekkel jár a jelenlegi kormány pénz- és hitelpolitikája. Tudomásul kell venniük, hogy amit a mesterséges fellendülés összeomlása

bizonyít, az nem a kapitalizmus, a magánvállalkozás és a piacgazdaság valamiféle hiányossága, hanem az állami kiadások finanszírozási módszereinek a kudarca.

A fellendülés természetének megértése úgyszintén óvatosabbá teszi az embereket a gazdasági ügyleteik során. Nem fognak áldozatul esni annak a hitnek, hogy a fellendülés örökké tart.

II. fejezet

INFLÁCIÓ

Az állam inflációval – azaz a forgalomban levő pénzmennyiség, illetve a csekkel igénybe vehető banki egyenlegek összegének növelésével – biztosítja a fegyverkezéshez szükséges pénz egy részét.

Az infláció elkerülhetetlen következménye, hogy kialakul minden ár növekedésének általános tendenciája. Ha a kormány a polgárok megadóztatásával tesz szert a fegyverkezéshez szükséges pénzre, akkor az általa gerjesztett keresletet ellensúlyozza az adófizetők vásárlásainak csökkenése. A megnövelt katonai kiadásokat a piacon semlegesítené a polgári költekezés megfogyatkozása. Inflációval viszont a katonaság által gerjesztett kereslet *hozzáadódik* a nyilvánosság nem csökkent keresletéhez, ami a magasba emeli az árakat.

Amire a bürokraták gondolnak, amikor az infláció el-
leni „küzdelemről” beszélnek, az nem az infláció elkerü-
lése, hanem az elkerülhetetlen következményeinek el-
fojtása az árkontroll segítségével. Ez veszett ügy. Amikor
az akadályozatlan piac által meghatározott szint alatt rögzítik az árakat, az veszteségessé teszi néhány termelő vál-
lalkozását – méghozzá azokét, akik a legmagasabb költsé-
gekkel üzemelnek. Ez arra kényszeríti őket, hogy beszünt-
tessék a termelést.

Az infláció árkontrollal párosítva hiányokat eredmé-
nyez. A háziasszonyok nagyon jól emlékeznek arra, mi
történt a II. Világháború idején a hússal, a vajjal, a tojás-
sal és számos egyéb árucikkkel az Árigazgatási Hivatal
uralma alatt. Azóta viszont ismét elrendelték az árkont-
rollt.¹ Ha a kongresszus nem hagyja elévülni a jelenlegi
árkontroll-törvényt június 30.-án, az ország egyhamar is-
mét meg fogja tapasztalni nem csupán az infláció összes
gyötrelmét, hanem azokat a kínokat is, amit az infláció
elrejtésére törekvő, hiábavaló árkontroll teremt.

¹ A koreai konfliktus kirobbanását követően, 1950 júniusá-
ban Truman elnök – az 1950. szeptemberében elrendelt ún. De-
fense Production Act felhatalmazásával – elrendelte “az árak
és a bérek stabilizálását”. Ezt az árkontroll-törvényt többször
is felülbírálták, és hatályát kiterjesztették 1953. április 30.-ig. Ei-
senhower – aki 1953 januárjában lett elnök – nem kérelmezte a
további kiterjesztését, így hagyták elévülni.

A közgazdászok nagyon jól tudják, hogy egyetlen módon állítható meg az összes termék árának további növekedése: ha teljesen beszüntetik az inflációt. Ha a kormány a nyilvánosságtól szerzi az összes jövedelmét, ha nem növeli tovább a forgalomban levő pénz mennyiségét, és nem vesz kölcsön többé a kereskedelmi bankoktól, az árak többé-kevésbé változatlanok maradnak, és szükségtelenné válik egy árdiktátor tevékenysége.

A kormány viszont nem hajlandó beszüntetni az inflációt. Nem akarja azzal veszélyeztetni a népszerűségét, hogy adókkal szedi be a teljes összeget, amit el akar költeni. Jobb szereti megvezetni a népet azzal, hogy a pénzkínálat és a hitelkínálat növelésének látszólag tehermentes eszközehez folyamodik. Viszont bárhogyan is finanszírozzák a kormányt – tegyék azt adóztatás, államadóság vagy infláció útján – az állami kiadások teljes súlya a népet terheli.

Mind az infláció, mind az adóztatás esetén a polgároknak kell állniuk a teljes számlát. Az infláció megkülönböztető jegye – amikor az állami széfek megtöltésének módszereként vizsgáljuk – hogy a legigazságtalanabb módon osztja el a terheket, és azokat sújtja a leginkább, akik a legkevésbé képesek viselni.

A kormány és a csatlósai egy szemantikai trükkel próbálják elkerülni, hogy őket hibáztassák az infláció aljas

következményeiért. Megpróbálják megváltoztatni a szavak jelentését. „Inflációnak” az infláció elkerülhetetlen következményeit: az árak emelkedését nevezik. Szorgosan próbálják a feledésbe száműzni a tényt, hogy ezt az áremelkedést a pénz és a pénzhelyettesítők mennyiségének növekedése idézte elő.

A vállalatokat teszik felelőssé a megélhetési költségek növekedéséért. Ez annak a klasszikus esete, amikor a tolvaj azt kiáltja: „kapják el a tolvajt”. A kormány, amely a pénzkínálat megsokszorozásával előidézte az inflációt, a termelőket és a kereskedőket vádolja, miközben az alacsony árak bajnokaként tetszeleg. Míg a Stabilizációs és árszabályozási hivatal minden erejével az eladókat és a fogyasztókat zaklatja a rendeletek és a szabályozások áradatával, ami egyedül hiányokat eredményez, a pénzügyminisztérium tovább folytatja az inflációt.

AZ INFLÁCIÓ ÉS TE

Mostanság annyi okos beszédet hallani az infláció fenyegetéséről és rettentő következményeiről, hogy az átlagember gyanakodni kezd. Az 1920-as években a közgazdászok – néhány kívülállót leszámítva, akiket „ortodox doktrinernek” csúfoltak – egyszer már beharangozták az örökké tartó gyarapodást. Mi van, ha a jelenlegi félelmeik éppen olyan megalapozatlanok, mint az optimizmusuk volt 15 évvel ezelőtt? Így a laikusnak jogában áll arra kérni a szakembert, hogy magyarázza el a dolgokat – még hozzá közérthetően. Nekünk, közgazdászoknak sem volna szabad kivonni magunkat e kötelesség alól, amelyet elfogadnak az orvosok, a mérnökök és más tudósok

is: a kötelesség alól, hogy érthetővé váljunk az avatatlan fülek számára. A tartozásunk nyilvánvaló az infláció témakörében – ami olyan közelről érint mindenkit, mint a tulajdon bőrük.

Mindenki tudja, hogy az infláció az elérhető pénz, illetve a pénzhelyettesítők (mint a banki hitelek) mennyiségének növelése. Egy olyan országban, mint az Egyesült Államok, ahol az ügyletek jelentős mennyiségét csekkkel és hiteleken keresztül bonyolítják, az infláció fő mozgatórugója nem is a papírpénz nyomtatása, hanem sokkal inkább a számlapénz. Azt is tudja mindenki, hogy az árak és a bérek általános emelkedése az infláció elkerülhetetlen és óhatatlan következménye. És végül a legtöbben belátják, hogy amikor infláció zajlik, az árkontroll igen hatástalan az árak és a bérek irányításában; a legjobb esetben is csupán ideiglenes eszköz, ami megtöri vagy késlelteti az inflációs hatások erejét.

Viszont széleskörű tudatlanság uralkodik az infláció társadalmi hatásaival kapcsolatban. Hogyan fog *téged* személyesen érinteni, ha szakember, ha munkás, ha gazda vagy? Mit fog tenni a birtokaiddal, a tartozásaiddal, a biztosításaiddal?

A kérdés megválaszolása során az első fontos tény az, hogy az infláció káros hatással van minden *hitelezőre*. Minél magasabbra emelkednek az árak, annál alacsonyabban zuhan a fizetendő tőkeösszeg, illetve a kamatki-

fizetések vásárlóereje. Azt a dollárt, amit magasabb vásárlóképességgel adtak kölcsön, több jószágra lehetett átváltani, mint a dollárt, amit visszafizetnek.

És ki a hitelező? Az infláció vajon csak az üzletembereket és a pénzembereket érinti? A legkevésbé sem. Te, aki olvasod e sorokat, kétségtelenül hitelező vagy. Mindenki hitelező, aki jogszerű követelést támaszthat valamiféle késleltetett fizetésre. Ha van egy banki takarékszámlád, ha vannak kötvényeid, ha jogosult vagy nyugdíjra, ha fizetél biztosításért, akkor hitelező vagy, így közvetlenül hatással van rád az infláció.

A képzett szakemberek, a köztisztviselők, a haditisztek, a tanárok, a legtöbb szellemi munkás, a bérezett alkalmazottak, a szerelők és a mérnökök normális esetben úgy gondoskodnak saját öregkorukról és az eltartottjaikról, hogy azzal hitelezőkké válnak – azaz megtakarítással, biztosítással, nyugdíjjal és életjáradékokkal. Továbbá a társadalombiztosítás a hitelezők csoportjába emelt számtalan átlagmunkást. Minden újabb inflációs lépés azt jelenti ennek a millió és millió embernek, hogy csökken a hosszú évek munkájával és áldozatával felépített megtakarításuk reálértéke. Egyszer meg fogják kapni azt a pénzösszeget, amire jogosultak – de ez a pénz értéktelenebb lesz, mint előtte, és kevesebb ételt, ruházatot és lakhatást tud majd biztosítani.

A hitelező vesztesége természetesen az adós nyeresége. Az, aki kölcsönvett ezer vagy millió teljes értékű

dollárt, ezer vagy millió értékcsökkent dollárt fizet majd vissza a hitelezőjének. A tanyákat és az ingatlanokat terhelő jelzálogok, az ipari vállalatok adósságai mind összezsugorodnak, ahogy folytatódik az infláció. Ezzel az adósok egy viszonylag apró csoportjának kedveznek a hitelezők sokaságának rovására.

Az infláció legvégzetesebb következményei abból a tényből fakadnak, hogy az általa okozott áremelkedés és bérnövekedés különböző időben és különböző mértékben történik a különböző árucikkek és munkák esetén. Az árak és a bérek bizonyos csoportjai gyorsabban és magasabbra emelkednek, mint mások. Nem csupán az infláció, hanem az egyenlőtlensége is pusztítást végez.

Míg zajlik az infláció, néhányan élvezhetik az abból fakadó előnyt, hogy magasabbak azoknak a javaknak vagy szolgáltatásoknak az árai, amiket eladnak, miközben azoknak a javaknak és szolgáltatásoknak az ára, amiket vásárolnak, még nem – vagy nem ugyanakkora mértékben – emelkedett. Ezek az emberek profitálnak szerencsés helyzetükből. Nekik „jó üzletnek” és „fellendülésnek” tűnik az infláció. Viszont ezek a nyereségek mindig a populáció más csoportjainak rovására történnek. A vesztesek azok, akik abban a balszerencsés helyzetben találják magukat, hogy az általuk értékesített árucikkek vagy szolgáltatások árai még nem növekedtek annyira, mint azoknak a termékeknek az árai, amiket mindennapos fogyasztásra vásárolnak.

Ezek az áldozatok többé-kevésbé ugyanazok – nagyjából a középosztály – akik hitelezőként is károsulnak a megtakarításaik, a biztosítási kötvényeik, a nyugdíjuk stb. elértéktelenedésével. A tanárok és a lelkészek fizetései, az orvosok díjai csak lassan emelkednek ahhoz képest, amilyen gyorsan az ételek, a lakbérek, a ruházat stb. árai emelkednek. Mindig jelentős időeltolódás van a szellemi dolgozók és a képzett munkások jövedelemnövekedése, illetve az ételek, a ruhák és egyéb szükségletek áremelkedése között.

Van egyáltalán bármi módszer, amivel az átlagember védekezhet az infláció káros hatásai ellen?

A biztosítottak, a nyugdíjra vagy társadalombiztosítási juttatásokra jogosultak sehogyan nem kerülhetik el, hogy áldozattá váljanak. És a helyzet nem vidámabb a többi hitelező esetében sem. A kötvénytulajdonos természetesen eladhatja a kötvényeit, a betétesek pedig kivethetik a pénzüket. De épp úgy lesújt rájuk a vásárlóerő csökkenésének káros hatása, ha megtartják a pénzüket. Más szóval a dollár így is, úgy is elpárolog, akár a bankban, akár kötvények formájában, akár egy otthoni széfben pihen.

Az európaiaknak – amikor lesújtottak rájuk az I. Világháború nagy inflációi – volt egy könnyű menekülési módjuk. Egyszerűen egy stabil valutára kellett váltaniuk a belföldi pénzüket. Dollárt vagy aranyat vásároltak. Ta-

lán illegális volt, viszont működött. Az amerikaiak viszont nem folyamodhatnak efféle orvossághoz. Ha romlásnak indul a dollár, egyetlen külföldi valuta sem bizonyulhat jobbnak. Ugyanakkor az amerikai kormány elzárta a menekülési útvonalat azzal, hogy megtiltotta, hogy a polgárok aranyérméket vagy aranyrudakat birtokoljanak.

Vehetsz egy tanyát. Viszont ez csak akkor orvosság, ha gazda leszel, és a saját kezeiddel megműveled a földet. Máskülönben nem neked, hanem annak menekvés, akinek bérbe adod a földet és aki megműveli. Ésszerű arra számítani, hogy az infláció alatt új törvények fogják védelmezni a bérlőket – legyen szó tanyákról vagy lakhelyekről – a bérleti díjak növekedésétől. Az európai inflációk alkalmával a bérleti díjakat mindig korlátozták a törvény erejével.

Vehetsz egy otthont magadnak és a családnak. De az infláció ideje alatt gyorsan és megjósolhatatlanul változnak a gazdasági állapotok. Nem láthatod előre, hogy hirtelen lakhelyet és munkahelyet kell-e változtatnod. Ezesetben el kell adnod a házat – a bérbeadás szinte teljesen haszontalan – a tapasztalat pedig azt bizonyítja, hogy az efféle kényszereladások szinte sohasem térítik meg az ingatlan eredeti költségeit.

Vehetsz részvényeket. Viszont a szakértők meg vannak győződve arról, hogy az adóztatás nem csupán a profitokat, hanem a befektetett tőke egy jelentős részét is el

fogja koboyni. Míg emelkedik az összes termék ára, a részvényárfolyamok talán többé-kevésbé megmaradnak az infláció előtti szinteken. Ez azt jelenti, hogy nem jársz jobban a részvényekkel, mint ha kötvényeket birtokolnál.

Vehetsz ékszereket és más értéktárgyakat. Viszont nem számíthatsz arra, hogy később ugyanannyiért el fogod tudni őket adni, mint amennyit fizettél értük. Senki sem tudja, hogyan fognak alakulni a különböző értéktárgyak piaci körülményei. Például a gyémánt és a rubin talán megtartja az értékét. Viszont mi van akkor, ha azok, akik a legnagyobb mennyiségben halmozták fel az értékes köveket, úgy döntenek, hogy eladják őket a politikai vagy társadalmi állapotok változása miatt?

A különböző bérek és árak közötti időkülönbség káros hatásait sem lehet elkerülni. A szakszervezeti intézkedések hasztalanok ilyen tekintetben. Mindaddig, amíg tart a háború [II. Világháború], a munkások – legalábbis néhány csoportjuk – talán sikerrel kiharcolnak maguknak olyan béreket, amelyek összhangban állnak a termékek áremelkedésével. Viszont előbb vagy utóbb, ha az ipar képtelen tartani a lépést, választaniuk kell a bérek éles csökkentése vagy a magas bérek megtartása, és mellette milliók hosszútávú munkanélkülisége között. Hosszútávon az infláció a munkások és a középosztály minden csoportjára káros hatással van.

Összességében egyedül egyetlen csoport nyer az inflációból: az eladósodott gazdák. A jelzálogjaikat eltörli az infláció, saját erőfeszítésük gyümölcse pedig magasabb hozamokat eredményez, ami összhangban áll a magasabb árakkal, amiket fizetniük kell a termékekért.

A nagyon nagy vagyonokkal rendelkező emberek is sikeresen megóvhatják a vagyonuk kisebb-nagyobb részét, de az infláció a tőkeállomány jelentős részének felélését eredményezi.

Ha bizonyos érdekcsoportok profitálnak is, a teljes ország szegényebb lesz.

Az infláció azonnali gazdasági hatásánál is rosszabbak a velejáró erkölcsi és politikai veszélyek.

Többen megállapították, hogy a náciizmus az 1922-23-as évek hatalmas német inflációjának az eredménye. Ez nem egészen így van. Helyesebb lenne azt mondani, hogy mind a nagy infláció, mind a náci vész abból a mentalitásból és azokból a tanokból ered, amelyek régóta uralkodó szerepet töltek be a német közvéleményben. Úgy tartották, hogy az Állam – amelyet a német szocialista, Ferdinand Lassalle istennek nyilvánított – mindent megvalósíthat. Úgy gondolták, hogy a mindenható Államnak lehetőségében áll varázslatosan költekezni anélkül, hogy ez bármi terhet róna a polgárokra. A pénz – mondták a német „monetáris bolondok” – az Állam teremtménye; semmi baj nem származhat abból, ha végtelessen mennyiségben nyomtatja.

Szerencsére az efféle hiedelmek távol állnak Amerika egészséges közgondolkodásától. Az infláció így sohasem fog olyan hatalmas méreteket ölteni, mint Németországban. Viszont egy sokkal mérsékeltebb infláció is megrengeti az ország társadalmi szerkezetének alapjait. A milliók, akik szemtanúi lesznek annak, ahogyan megfosztják őket a biztonságtól és a jóléttől, elkeserednek. Amikor rádöbbennek arra, hogy elvesztették a jelentős részét – vagy a teljes egészét – annak, amit a nehezebb időkre tartogattak, az radikalizálja a teljes világnézetüket. Hajlamosak lesznek könnyen áldozatul esni a diktatúrára törő kalandoroknak és a hamis védelmet kínáló sarlatánoknak. Felbőszíti őket annak látványa, hogy néhányan profitálnak, amíg a többi szenved. Ez sokszorosán fejt ki a hatását a fiatalság körében. Megtanulnak a jelenben élni és megvetik azokat, akik „régivágású” erkölcsökre és takarékosagra intik őket.

E sorok írója – aki szemtanúja volt az infláció folyamatának az egyik európai nemzet után a másikban – úgy gondolja, hogy az Egyesült Államokban még nem túl késő vakmerő és fájdalmas intézkedésekkel megállítani a további inflációt. Az infláció nem isteni eredetű. Az infláció annak a módszernek az eredménye, amellyel az állam hozzájut a háborús kiadásai fedezéséhez szükséges összeg egy részéhez. Az egyik módszer még mindig lecserélhető egy másik, kevésbé káros módszerre. Még mindig lehetséges lent tartani a pénz és a pénzhelyettesítők

mennyiségét úgy, hogy a teljes összeget adóztatással és kölcsönökkel fedezik.

Az emberek néha az „adóztatás” egy módjának nevezik az inflációt. Ez egy veszélyes álláspont. És teljességgel hamis. Az infláció nem az adóztatás egy módszere, hanem az adóztatás egy *alternatívája*. Amikor az állam adókat ró ki, teljesen ő irányítja a folyamatot. Úgy veti ki az adókat és úgy osztja meg a terheket, ahogyan azt igazságosnak és kívánatosnak látja – az adóteher nagyobb részét azokra hárítva, akik jobban képesek cipelni azt, ezzel csökkentve a kevésbé szerencsések terheit. De az infláció esetén egy olyan folyamatot indít az útjára, ami az irányításán kívül esik. Nem az állam, hanem az árrendszer határozza meg, mennyire fog szenvedni az egyik vagy a másik csoport.

És van egy ennél is fontosabb különbség. Minden begyűjtött adó az államkincstár széfjeibe vándorol. De az infláció esetén a kincstár nyeresége kevesebb, mint amekkora költséggel jár az egyes polgároknak, mivel ezeknek a költségeknek egy jelentős részét elszívják a nyereszkedők: a kisebbség, aki hasznot húz az inflációból.

Épp úgy hibás azt gondolni, hogy az infláció az állami célokra történő hitelfelvétel egy módszere. Technikailag az infláció valóban növeli az állam adósságát a bankok felé. De a bankok beavatkozása csupán eszközjellegű. Ha az állam kölcsönt vesz fel a bankoktól, a bankok nem a

saját tőkéjükből vagy a náluk lehelyezett pénzből adják a kölcsönöket; a „többlettartalékukból” nyújtják őket. Csupán hitelexpanziót folytatnak az állam hasznára. Más szóval megnövelik a pénzhelyettesítők mennyiségét.

Amikor te magánszemélyként vásárolsz egy államkötvényt, kölcsönt adsz az államnak; a készpénztartalékod egy részét a kincstár kezébe adod. Ilyenkor nem növekedik az elérhető pénz vagy hitelek teljes mennyisége, így nincs infláció.

Viszont más a helyzet, amikor az állam a bankok „többlettartalékából” vesz kölcsön. Az úgynevezett „többlettartalék” nem egy megfogható valami. Ez csupán egy kifejezés arra, hogy mennyi hitelexpanziót – azaz további inflációt – hajlandó eltérni a törvény. A „többlettartalékból” nyújtott kölcsönök hatása épp úgy inflációs, mint az újabb papírpénz kibocsátása. Ennélfogva hibás összekeverni a valódi kölcsönökkel azt, amikor az állam a „többlettartalékokból” vesz kölcsön.

Abszolút elengedhetetlen a nyilvánosság oktatása. Világos, hogy az intézkedések, amelyek által az Egyesült Államok kormánya adókkal és államkötvények értékesítésével próbálja finanszírozni a háborút, helyes lépések az infláció megelőzéséhez. Mindenkivel meg kellene értenni, hogy a magas adók és az államnak adott személyes kölcsönök a *kisebbik rosszak* az infláció pusztító és elkerülhetetlen következményeihez képest. Nem csak a

nemzeti jólét érdekében, hanem a saját érdekben – légy gazdag vagy szegény, munkaadó vagy munkavállaló – meg kellene tenned mindent, hogy meggátold a további inflációt.

INFLÁCIÓ:
A KUDARCRA ÍTÉLT
KÖLTSÉGVETÉSI POLITIKA

Amikor a háborús mozgósítás közgazdaságtanával kapcsolatos kérdéseket taglaljuk, mindenekelőtt fontos megérteni, hogy a költségvetési politika egy fordulóponthoz ért.

Az elmúlt évtizedek során minden nemzet kimeríthetetlen tartalékalapként tekintett a gazdagabb polgárok vagyonára és jövedelmére, ami szabadon megcsapolható. Amikor további pénzre volt szükség, a magasabb jövedelemkategóriákra kivetett adókkal próbáltak szert tenni rá. Úgy tűnt, elegendő pénz áll rendelkezésre minden javasolt kiadáshoz, mivel látszólag semmi probléma nem adódhatott abból, ha még egy kicsit „megnyírják” a gazdagokat. Mivel a gazdagok szavazata nem számított sokat a választásokon, a törvényhozó testületek tagjai mindig készek voltak megnövelni az állami kiadásukat a

gazdagok kontójára. Van egy francia közmondás, ami úgy szól: *Les affaires, c'est l'argent des autres*. „A te ügyed: más pénze.” Az elmúlt hatvan évben a politikai és fiskális ügyek gyakorlatilag mind „mások pénze” voltak. Fizessenek a gazdagok; ez volt a szlogen.

Most azonban véget ért a fiskális történelem e szakasza. Az adók – az Egyesült Államokat és néhány brit domíniumot leszámítva – mindenhol teljesen felélték azt, amit a gazdag polgárok „fizetőképességének” neveznek. Ezek után semennyi jelentős összeget nem lehet begyűjteni tőlük. Innentől kezdve minden állami költekezést a tömegek megadóztatásával kell finanszírozni.

Az érintett európai nemzetek még nincsenek teljesen tudatában ennek a ténynek, mert találtak egy helyettesítő megoldást. Segélyt kapnak a Marshall-terv keretein belül; az amerikai adófizetők állják a számlát.

A dolgok Amerikában egyelőre nem annyira előrehaladtak, mint más országokban. Még mindig be lehet gyűjteni további 2 vagy 3 milliárd, talán akár 4 milliárd dollárt is a társasági adó és a „túlzott nyereség” avagy jövedelemtöbblet-adó megemelésével, illetve a jövedelemadó progresszivitásának fokozásával. De a jelenlegi körülmények között még a 4 milliárd is csupán töredéke lenne annak, amire a kincstárnak szüksége van. Tehát Amerika is a fiskális politika egy korszakának a végéhez ért. Felül kell vizsgálni az állam finanszírozásának teljes filozófiáját. A képviselők egy javasolt kiadás előnyei és

hátrányai megvitatása során többé nem gondolhatják majd azt: van elég pénzük a gazdagoknak, fizessenek *ők!* A jövőben azoknak a szavazóknak kell fizetniük, akiknek a szavazatától függnnek a képviselők.

Az infláció – a pénz és a hitel kínálatának növelése – nem segít elkerülni vagy egy rövid időnél tovább késleltetni annak a szükségét, hogy a gazdagokon túl a népre kivetett adókhoz folyamodjanak. Ha – az érv kedvéért – figyelmen kívül is hagyunk minden ellenvetést, ami megfogalmazható egy inflációs politikával szemben, számba kell vennünk a tényt, hogy az infláció sosem lehet több egy ideiglenes kényszermegoldásnál. Az inflációt nem lehet sokáig folytatni anélkül, hogy az meg ne hiúsítsa a saját fiskális célját és teljes katasztrófába ne torkolljon, mint a kontinentális valuta esetén, mint Franciaországban a *mandats territoriaux* esetén, és mint Németországban a márka esetén 1923-ban.

A nyilvánosság tudatlansága az, ami lehetővé teszi, hogy az állam inflációval tegyen szert az elkölthető pénzösszegére. Az embereknek figyelmen kívül kell hagyniuk a tényt, hogy az állam az inflációt választotta költségvetési politikaként és úgy tervezi, hogy a végtelenségig fogja folytatni azt. Nem az állam politikáját, hanem más tényezőket kell okolniuk az általános áremelkedésért, és feltételezniük kell, hogy az árak ismét zuhanni fognak a nem túl távoli jövőben. Ha ez a vélekedés szeretefoszlik, az infláció a katasztrófális végéhez ér.

Amennyiben a háziasszony, akinek egy új tepsire van szüksége, úgy érvel: „Most túl magasak az árak; elhalasztom a vásárlást addig, amíg ismét lezuhannak,” akkor az infláció képes elérni a fiskális célját. Ameddig így vélekednek az emberek, addig nyugodtan növelik a készpénztartalékukat és gyarapítják banki egyenlegüket, az újonnan teremtett pénz egy része pedig ezekbe az új tartalékokba és egyenlegekre kerül; a piaci árak így nem fognak az inflációval megegyező mértékben emelkedni.

Azonban egyszer – előbb vagy utóbb – elérkezik a fordulópont. A háziasszony rádöbben arra, hogy az állam tovább szándékozik folytatni az inflációt, ebből fakadóan pedig az árak egyre tovább és tovább fognak emelkedni. Ekkor úgy érvel: „Most épp nincs szükségem egy új tepsire; csak jövőre kell majd. De jobb, ha most megveszem, mert jövőre sokkal magasabbak lesznek az árak.” Ha elterjed ez a nézet, az inflációnak annyi. Akkor mindenki lázas vásárlásba kezd. Mindenki sürgősen csökkenteni akarja majd a készpénztartalékát, mert nem akar károkat szenvedni a monetáris egység vásárlóerejének zuhanása miatt. Ekkor felbukkan a jelenség, amit Európában úgy hívtak, hogy „a reálértékekbe való menekülés”. Az emberek sietve átváltják valami megfogatóvá, valami valódivá a romló papírpénzüket, és megszólal a valutarendszer halálharangja.

Ebben az országban egyelőre nem érkeztünk el ehhez a minden elnyújtott infláció második és végső fázisához.

Ha azonban a hatóságok nem hagynak fel nagyon rövid időn belül a forgalomban levő pénz mennyiségének növelésével és a hitelexpanzióval, egy napon ugyanezzel a kellemetlen eredménnyel találjuk majd szembe magunkat. Itt nem az a kérdés, hogy adókkal és a nyilvánosságtól vett kölcsönökkel, vagy inflációval finanszírozzák-e a megnövekedett állami kiadásokat. Az infláció sosem lehet hosszútávú költségvetési megoldás. A folyamatos infláció elkerülhetetlenül katasztrófához vezet.

Tehát nem kellene azzal pazarolnunk az időnket, hogy az árkontroll módszereiről tanakodunk. Az árkontroll nem képes meggátolni az áremelkedést, ha dübörög az infláció. Még a halálbüntetés sem tudta működéssé bírni az inflációt Diocletianus római császár vagy a Francia Forradalom idején. Fókuszáljunk inkább arra, hogy miként kerülhetjük el az inflációt, és ne szőjünk hasztalan terveket arról, hogy miként rejtjük el az elkerülhetetlen következményeit

Háborús időben arra van szükség, hogy átirányítsák a termelést és a fogyasztást a békeidőbeli területekről a hadi célokra. Ehhez a kormánynak meg kell adóztatnia a polgárait, el kell vennie tőlük a pénzt, amit máskülönben olyan dolgokra költenének, amit többé nem szabadna venniük és fogyasztaniuk, hogy az állam költhesse azt el a háború lefolytatására. Háborús időkben úgymond egy láthatatlan vendég ül minden polgár asztalánál – egy katonára, akivel osztozik az ebédjén. A polgárok garázsában

nem csak a családi autó, hanem – láthatatlanul – egy tank vagy egy repülő is pihen. A fontos tény az, hogy a katonának több ételre, ruházatra és más dolgokra van szüksége, mint amennyit polgárként előtte fogyasztott. A katonai felszerelés pedig sokkal gyorsabban elhasználódik, mint a polgári felszerelés. A modern háború hatalmas költségekkel jár.

A megfelelő módja annak, hogy az állam szert tegyen a háborúhoz szükséges pénzre természetesen az adóztatás. A pénz egy részét a nyilvánosságtól, a polgároktól vett kölcsönök is biztosíthatják. De ha az állam megnöveli a forgalomban levő pénz mennyiségét, vagy kereskedelmi bankoktól vesz kölcsön, akkor inflál. Az infláció csak rövid ideig látja el a feladatát. De ez a háború finanszírozásának a legköltségesebb módja; ez társadalmilag romboló hatással jár, és el kellene kerülni azt.

Nem szükséges az infláció katasztrofális következményein időzni. Ezzel kapcsolatban mindenki egyetért. De az infláció egy nagyon kényelmes megoldás a hatalmon levőknek; egy kézenfekvő módja annak, hogy eltereljék a nép haragját a kormányról. A tömegek szemében a nagyvállalatok, a „nyereséghajhászok”, a kereskedők – nem a kormány – tűnik felelősnek az árnyövekedésért, és miattuk kell korlátozni a fogyasztást.

Talán lesznek, akik antidemokratikusnak, reakcionáriusnak és gazdasági royalizmusnak fogják tartani, amit

itt mondom. De az igazság az, hogy az infláció egy tipikusan antidemokratikus intézkedés. Az infláció az olyan kormányok intézkedése, akikben nincs meg a bátorság, hogy őszintén közöljék a néppel, hogy mekkora is a programjaik valódi költsége.

Egy valóban demokratikus kormánynak nyíltan közölnie kellene a szavazókkal, hogy magasabb adókat kell fizetniük, mivel jelentősen növekedtek a kiadások. De sokkal kellemesebb egy kormánynak csupán a számla egy részét nyújtani a polgároknak, és inflációval finanszírozni kiadásai megmaradt részét. Micsoda diadal, ha azt mondhatják: mindenkinek növekszik a jövedelme, mindenkinek több pénz marad a zsebében, fellendült a gazdaság.

Az államháztartási hiány nem új találmány. A tizenkilencedik század nagyobb részében pontosan azoknak a kormányoknak volt ez a kedvelt költségvetési módszerük, amiket akkor nem tekintettek demokratikusnak és progresszívnek – Ausztriának, Itáliának és Oroszországnak. Ausztria költségvetése minden évben hiánytól szenvedett 1781-től egészen a 19. század 80-as éveinek végéig, amikor egy ortodox közgazdászprofesszor, Dunajewski pénzügyminiszterként visszaállította a költségvetési egyensúlyt. Semmi ok nincsen büszkének lenni a hiányra, vagy haladásnak nevezni azt.

Ha az ember több adót szeretne begyűjteni, elengedhetetlen lesz a terhek eddigénél nagyobb részével súlytani az alacsonyabb jövedelmű polgárokat, a társadalom azon részét, akik a teljes fogyasztás legnagyobb részét képezik. Egészen eddig megszokott volt elsősorban a vállalatokat és a magasabb jövedelmű egyéneket adóztatni. De még ezeknek a jövedelmeknek a nyílt elkobzása is csupán egy töredékét fedezné annak az összegnek, amire az országnak ma szüksége van.

Néhány szakértő kijelentette, hogy addig kell adóztatni az embereket, amíg az fáj. Én nem értek egyet ezekkel a szadistákkal. Az adóztatás célja nem fájdalmat okozni, hanem összegyűjteni a pénzt, ami szükséges a fegyverkezéshez és a koreai háborúhoz. Szomorú tény, hogy a világ ügyei jelenleg szükségessé teszik, hogy a kormány arra kényszerítse azokat, akik eddig nejlonharisnyákat és ingeket vásároltak, hogy más *du Pont* termékekre – nevezetesen töltényekre – váltsanak.

Az *Örök béke* című könyvében a német filozófus, Immanuel Kant azt javasolta, hogy meg kell tiltani, hogy az államok kölcsönökből finanszírozhassák a háborúkat. Arra számított, hogy megszűnne a háborús kedély, ha minden országnak készpénzben kellene fizetni a háborúiért. Azonban semmilyen komoly ellenvetést nem lehet felhozni a nyilvánosságtól vett kölcsönök ellen – azaz az olyan emberektől vett kölcsönök ellen, akik megtaka-

rítottak és készek államkötvényekbe fektetni. De a kereskedelmi bankoktól való hitelfelvétel egyenértékű az új bankjegyek nyomtatásával és a betétösszegek expanziójával. Ez pedig infláció.

Manapság eluralkodott egy elítélendő, egyenesen veszélyes szemantikai zavar, ami nagyon megnehezíti a laikus számára, hogy megértse a dolgok valódi állását. Az infláció – ahogyan ezt a kifejezést mindig is, és főleg ebben az országban használták – azt jelenti, hogy megnövekszik a pénzmennyiséget, a forgalomban levő bankjegyek mennyiségét, illetve a banki betétek összegét. De ma az emberek arra használják az „infláció” kifejezést, hogy egy olyan jelenségre hivatkozzanak, ami az infláció elkerülhetetlen következménye, ami pedig az összes ár és minden bér emelkedésének a tendenciája. Többé nincsen szó, amivel hivatkozni lehet a jelenségre, amit egészen mostanáig inflációnak neveztek. Ebből az következik, hogy többé senkit sem érdekel az infláció a szó hagyományos értelmében. És mivel nem beszélhetsz arról, aminek nincs neve, így küzdeni sem tudsz ellene. Azok, akik azt színlelik, hogy az infláció ellen küzdenek, valójában csak az infláció elkerülhetetlen következménye, az emelkedő árak ellen harcolnak. Az erőfeszítéseik kudarcra ítéltettek, mivel nem a probléma gyökerét támadják. Megpróbálják alacsonyan tartani az árakat, miközben szigorúan elkötelezték magukat a pénzmennyiség növelésének politikája mellett, ami szükségképpen az

egekbe emeli őket. Ameddig nem szűnik meg teljesen ez a terminológiai zavar, semennyire nem reménykedhetünk az infláció megállításában.

Vegyük például azt a bolond kifejezést, hogy „inflációs nyomás”. Nem létezik olyan dolog, hogy „inflációs nyomás”. Vagy van infláció, vagy nincs. Ha nem növelik a pénz mennyiségét, és ha nincs hitelexpanzió, az árak és a bérek átlagszintje többé-kevésbé változatlan marad. Ha viszont növelik a pénz és a hitel mennyiségét, emelkedniük kell az áraknak és a béreknek, bármit is rendeljen el a kormány. Ha nincs infláció, az árkontroll szükségtelen. Ha van infláció, az árkontroll egy hiábavaló próbálkozás.

Az állam az, ami megteremti az inflációt, és senki más.

Sokat hallottunk a közvetlen állami kontroll szükségéről és erényéről. Hallottuk, hogy a kontroll megőrzi az egyén szabadságát ahhoz, hogy továbbra is megvásárolhassa azt, amit szeretne. Itt nem szeretném megvizsgálni azt, hogy milyen érték tulajdonítható a közvetlen kontrollhoz egy metafizikai nézőpontból. Egyedül egy tényt szeretnék kihangsúlyozni: az infláció megelőzése és az infláció vagy következménye elleni küzdelem eszközeként a direkt kontroll teljesen haszontalan.

A KÖZGAZDASÁGTAN TANÍTÁSA AZ EGYETEMEKEN

Néhány évvel ezelőtt a képviselőház hirdetéssel és propagandával foglalkozó albizottsága Forest A. Harness képviselő vezetésével a szövetségi kormány propagandatevékenységeit vizsgálta. Egy alkalommal a bizottság egy állami foglalkoztatásban álló orvost hallgatott ki tanúként. Amikor megkérdezték, hogy az országszerte adott nyilvános beszédeiben felvázolta-e a kötelező társadalombiztosítást érintő párbeszéd mindkét felének álláspontját, ez a tanú azt válaszolta: „Nem tudom, mit ért a 'mindkét fél' alatt.”

Ez a naiv válasz rávilágít a magukat büszkén progresszív értelmiségnek nevező emberek elmeállapotára. Egyszerűen el sem tudják képzelni, hogy bármilyen érvet fel lehetne hozni az általuk javasolt kormányprogramok ellen. A szemükben mindenkinek kérdés nélkül támogatnia kell minden projektet, ami egyre több és több állami

irányítás alá kívánja vonni a polgárok életének és viselkedésének minden aspektusát. Jobb szeretik – ahogyan azt Eleanor Roosevelt asszony tette minap az egyik cikkében – becstelennek nevezni azokat, akikkel nem értenek egyet.

Sokan azt mondják, az oktatási intézmények a felelősök azért, amiért elterjedt ez a bigottság. Bíráló szavakkal kritizálják azt, ahogyan a közgazdaságtant, a filozófiát, a szociológiát, a történelmet és a politikatudományt tanítják a legtöbb amerikai főiskolán és egyetemen. Az oktatókat hibáztatják, amiért belesulykolták a diákok fejébe a mindent átszövő tervezés, a szocializmus és a kommunizmus eszméit. A támadások célpontjai közül néhányan megpróbálják tagadni a vádakat. Mások – hasztalannak tartva az ilyesfajta védekezést – azt kiáltják, hogy „üldözés” áldozatai, és hogy megsértik az „akadémiai szabadságukat.”

Viszont az akadémia jelenlegi állapotában – nem csupán Amerikában, hanem a legtöbb országban egyaránt – nem az a kifogásolandó, hogy sok tanár vakon elkötelezte magát a vebleni, marxi és keynesi tévedések mellett, és megpróbálják elhíttetni a hallgatóikkal, hogy semmilyen ellenérv nem hozható fel a progresszívnek nevezett politikai intézkedések ellen. A hiba sokkal inkább abban keresendő, hogy az akadémiai szférában senki sem illeti kritikával ezeknek a tanároknak a kijelentéseit. Számos egyetemen az ál-liberálisok monopolizálják a tanári

pozíciókat. Csak olyanokat neveznek ki a társadalomtudományok oktatóinak, akik egyetértenek velük, és kizárólag a saját nézeteiket támogató tankönyveket használják. Az alapvető kérdés nem az, hogy miként szabaduljunk meg az ostoba tanároktól és a silány tankönyvektől. A kérdés az, hogy miként biztosítsuk a lehetőséget a hallgatók számára ahhoz, hogy megismerjék az intervencionisták, az inflációpártiak, a szocialisták és a kommunisták tanait elutasító közgazdászok nézeteit.

Hadd illusztráljam a helyzetet egy a közelmúltban kiadott könyv bírálatával. A Harvard Egyetem egyik professzora – egy harvardi professzorokból álló tanácsadó bizottság segítségével – egy tankönyvsorozatot szerkeszt, melynek címe „*Economics Handbook Series*.” Ebben a sorozatban kiadtak egy kötetet a szocializmusról. A szerzője, Paul M. Sweezy azzal a kijelentéssel nyitja a kötet előszavát, hogy a könyv „egy szocialista nézőpontjából íródott.” A sorozat szerkesztője, Seymour E. Harris professzor egy lépéssel tovább merészkedik a bevezetőben, amikor kijelenti, hogy a szerző „álláspontja közelebb áll annak a csoportnak az álláspontjához, amely meghatározza a szovjet politikát, mint ahhoz a csoporthoz, amely jelenleg [1949] a kezében tartja a brit kormány kantárját.” Ez annak a ténynek az enyhe megfogalmazása, hogy a kötet az első lapjától az utolsóig a szovjet rendszer kritikátlan dicshimnusza.

Na most, az teljesen legitim dolog, hogy Dr. Sweezy ír egy ilyen könyvet, a professzorok pedig megszerkesztik és kiadják. Az Egyesült Államok egy szabad ország – az egyike a világ néhány megmaradt szabad országának – az Alkotmány és a kiegészítései pedig mindenkit felruháznak a joggal ahhoz, hogy azt gondoljon, amit szeretne, és kinyomtassa, amit gondol. Ami azt illeti, Sweezy akaratlanul is, de nagy szolgálatot tett az éles eszű olvasóközönségnek. Hiszen a kötete világosan feltárja minden értelmes, a közgazdaságtanban járatos olvasó előtt, hogy a szocializmus legkiemelkedőbb támogatói kifogytak az ötletekből, nincsen több hiteles érvük a hitvallásuk mellett, és teljesen képtelenek megcáfolni bármelyik ellenérvet.

De a könyvet nem a társadalomtudományokban járatos, éles eszű tudósoknak szánták. Ahogyan azt a szerkesztő bevezetője kihangsúlyozza, a könyv a nagyközönség számára íródott az eszmék népszerűsítése, és kiváltképp a tantermi használat céljából. Ebből a könyvből fogják a szocializmussal kapcsolatos minden ismeretüket meríteni a laikusok és a diákok, akik semmit, vagy csupán nagyon keveset tudnak a szóban forgó kérdésekről. Nem ismerik azokat az elméleteket és a tényeket, amelyek lehetővé tennék, hogy önálló véleményt formáljanak a szerző által megfogalmazott tanokról. Úgy fogják elfogadni a tételeit és a leírásait, mintha vitathatatlan tudományt és bölcsességet olvasnának. Hogyan is

lehetnének annyira önhittek, hogy kétségbe vonják egy olyan könyv szavahihetőségét, amelyet – ahogyan a bevezető mondja – a tárgykör egy „szaktekintélye” írt, és amelyet a nagytiszteletű Harvard professzorainak bizottsága szponzorált!

A bizottság vétké nem abban a tényben keresendő, hogy kiadtak egy ilyen könyvet, hanem abban, hogy a sorozatban egyedül ez az egy könyv szól a szocializmusról. Ha Dr. Sweezy könyvével együtt kiadtak volna egy másik kötetet is, amely kritikai vizsgálat alá vonja a kommunista elméleteket és a szocialista kormányok teljesítményeit, senki sem vádolhatná őket a kommunizmus terjesztésével. A tisztesség arra készítette volna őket, hogy a szocializmus és a kommunizmus kritikusaiknak is épp úgy megadják a lehetőséget arra, hogy bemutassák a nézeteiket a főiskolák és az egyetemek hallgatóinak, mint Dr. Sweezynek.

Az olvasó igazán elképesztő mondatokkal találkozhat Dr. Sweezy könyvének minden oldalán. Amikor a polgári jogok kérdését taglalja a szocialista uralom alatt, egyszerűen egyenlőségjelet tesz a szovjet alkotmány és az amerikai alkotmány közé. Mindkettőt, mondja,

általában úgy tekintik, mint azon eszmék kinyilatkoztatása, amelyeknek vezérelvként kell szolgálniuk mind az állam, mind a polgárok számára. Az, hogy nem minden esetben tartják be ezeket az eszméket – mind a Szovjetunióban mind az Egyesült Államokban – kétségtelenül

egyaránt igaz és fontos; de ez nem jelenti azt, hogy nem léteznek, vagy figyelmen kívül lehet hagyni őket, és még kevésbé azt, hogy az ellentétükké lehet alakítani őket.

Félretéve mindazt, amivel megcáfолható a fenti érvelés, azt mindenképp meg kell érteni, hogy az amerikai Alkotmány nem csupán egy eszme, hanem az ország hatályos törvénye. Egy független bírói testület, a Legfelsőbb Bíróság feladata megakadályozni, hogy az alkotmány ne váljon pusztán idejétmúlt, üres szavakká. Anélkül, hogy egy a Legfelsőbb Bírósághoz hasonló testület örködné a törvény és a jogszerűség felett, minden törvény figyelmen kívül hagyható és az ellentétévé formálható. Vajon Dr. Sweezy sosem figyelt fel erre a nüánzra? Vajon tényleg elhiszi, hogy a szovjet börtönökben és munkatáborokban raboskodó milliók folyamodhatnak a habeas corpus jogelvéhez?

Hogy megismételjem, Dr Sweezynek jogában áll – pontosan, mert az amerikai jognyilatkozat nem csupán egy eszme, hanem a hatályos törvény – minden tényt az ellentétévé alakítani. De ne kiáltsanak boszorkányüldözést, amikor kritikával illetik azokat a professzorokat, akik anélkül adják át a Szovjetunió dicséretét a diákjaiknak, hogy a szocializmus ellenzőinek véleményeit is ismertetnék.

Harris professzor a bevezetőjében kinyilvánítja, hogy

azoknak, akik attól félnek, hogy a jelen kötet túlzott befolyást fog gyakorolni, örömeikre szolgálhat a sorozat egy következő kötete, amely szerzője épp úgy elkötelezett a magánvállalkozás rendszere mellett, mint amennyire Dr. Sweezy a szocializmus mellett.

Időközben kiadásra került ez a kötet, amelyet a Virginiai Egyetem professzora, David McCord Wright írt. A kötet mellékesen a szocializmussal is foglalkozik, és megpróbál megcáfolni néhány apróbb szocialista tévedést, mint az állam elhalásának tanát, amelyet még a legfanatikusabb szovjet szerzők is jelentéktelennek tartanak. De ez a legkevésbé sem helyettesíti a szocialista és kommunista elméletek tárházának, illetve az összes szocialista kísérlet siralmas bukásának kritikai vizsgálatát.

Néhány tanár azzal próbálja megcáfolni az egyetemeik ellen felhozott ideológiai intolerancia vádját, és úgy próbálják demonstrálni az elfogulatlanságukat, hogy időnként meghívnak egy eltérő nézeteket valló kívülállót, hogy beszédet mondjon a hallgatónak. Ez szintizta ámítás. Egyetlen órányi helyes közgazdaságtan a hibák több éven tartó sulykolása ellen! Hadd idézzek egy levélből, amelyben elutasítottam egy efféle meghívást:

Az a tény teszi lehetetlenné számomra, hogy egy rövid előadás keretein belül felvázoljam a piacgazdaság működését – adódjon arra ötven vagy kétszer ötven percem

– hogy az emberek a gazdasági kérdésekről alkotott közkeletű elképzelések befolyása alatt számtalan hibás nézetet vallanak a rendszerről. Meg vannak győződve arról, hogy a tömeges munkanélküliséget, a monopóliumokat, az imperializmust és a háborúkat, illetve az emberiség döntő többségének szegénységét az érintetlen kapitalizmus okozza.

Ha egy előadó nem számol le minden egyes dogmával, a hallgatóság hiányosnak fogja tartani a hallottakat. Na most, a dogmák bármelyikének megdöntése sokkal több időt követel, mint amennyi az Ön programjában számomra adatott. A hallgatók azt fogják gondolni: „erről egyáltalán nem is beszélt” vagy „erről csak egy-két futó megjegyzést tett.” Az előadásaim sokkal inkább megerősítenék a rendszerről alkotott hibás nézeteiket. [...] Ha egy vagy két rövid előadásban fel lehetne vázolni a kapitalizmus működését, időpazarlás volna éveken át az egyetemeken tartani a diákokat. Nehéz lenne megmagyarázni, miért íródtak vaskos kötetek a témáról. [...] Ezek az okok késztetnek arra, hogy vonakodva elutasítsam a szíves meghívást.

A pszeudo-progresszív tanárok azzal az ürüggyel zárják el a tanári pozícióktól azokat, akiket régimódi reakcionáriusnak gúnyolnak, hogy elfogultnak nevezik őket.

Az elfogultságra való hivatkozás aligha helyénvaló, ha a vádló nem képes világosan rámutatni a hibákra a gúnyolt szerző tanaiban. Egyedül az számít, hogy egy adott

tan igaz-e vagy sem. Ezt tényekkel és deduktív érveléssel lehet megállapítani. Ha semmilyen érveléssel nem lehet megcáfolni egy elméletet, akkor a legkevésbé sem csökkenti annak a helyességét, ha különböző jelzőkkel illetik a szerzőt. Ha viszont egy tan hibássága világosan bemutatásra került egy cáfolhatatlan érveléssel, semmi szükség elfogultnak nevezni a szerzőjét.

Az egy dolog, ha egy életrajzíró az alanya elfogultságával próbálja magyarázni az általa vallott, világosan megcáfolt hibákat. De az efféle pszichológiai interpretációnak nincs helye egy elmélet helyességéről vagy helytelenségéről szóló eszmecsereben. A professzorok, akik elfogultnak nevezik azokat, akikkel nem értenek egyet, pusztán arról tesznek vallomást, hogy képtelenek bármi hibát találni az ellenfelük elméleteiben.

A legtöbb „progresszív” professzor dolgozott egy bizonyos ideig valamelyik kormány szervnél. A hivatalokban rendszerint jelentéktelen feladatokat bízta rájuk. Statisztikákat állítottak össze és olyan jelentéseket írtak, amelyeket a feletteseik – politikusok vagy egykori cégvezetők – olvasás nélkül beiktattak. A professzorok semmit sem tettek azért, hogy a hivatalokat áthassa a tudományos szellem. A hivatalok viszont felruházták a professzorokat az autoritárius mentalitással. Bizalmatlanul tekintenek a köznépre, az Államot pedig (nagy Á-val) a szerencsétlen alattvalók istenadta védelmezőjének vélik.

Egyedül a kormány elfogulatlan és pártatlan. Ebből következik, hogy aki ellenzi az államhatalom kiterjesztését, felfedi magáról, hogy a közjó ellensége. Nyilvánvalóan „gyűlöli” az államot.

Na most, ha egy közgazdász ellenzi az ipar államosítását, nem „gyűlöli” az államot. Egyszerűen kijelenti, hogy a közjót sokkal inkább szolgálja a termelőeszközök magántulajdonlása, mint azok köztulajdonlása. Senki sem tehet úgy, hogy az államosított vállalatokkal kapcsolatos tapasztalat ellentmond ennek a véleménynek.

Egy másik tipikus, bürokratikus jellemvonás, amivel a közhivatal felruházta a professzorokat, „negativizmusnak” nevezni az állami kontrollt és az új hivatalok felállítását ellenzők attitűdjét. Ennek a terminológiának fényében minden, amit elért az amerikai magánvállalkozás rendszere, csupán „negatív”, és egyedül a hivatalok „pozitívak”.

Aztán ott a „tervezés vagy nem tervezés” hamis dilemmája. Csak azt a totalitárius állami tervezést nevezik tervezésnek, ami a polgárokat a bürokraták terveinek pusztá bábjaivá redukálja. A polgárok egyéni tervei egyszerűen „nem tervek”. Micsoda szemantika!

A progresszív értelmiségi a kapitalizmust minden gonosz legrettenetesebbikének tekinti. Az emberiség – véli – viszonylag boldogan élt a régi szép időkben. Aztán – ahogyan egy brit történész mondta – az Ipari Forradalom „mint egy háború vagy a pestis” sújtott le az emberekre.

A burzsoázia szűkösségé változtatta a bőséget. Csupán néhány iparmágnásé minden luxus. De – ahogyan azt maga Marx mondta – a munkás „egyre mélyebbre és mélyebbre süllyed”, mivel a burzsoázia „képtelen egzisztenciát biztosítani a rabszolgájának a rabszolgaságában.”

A kapitalista termelési módszer intellektuális és erkölcsi hatásai ennél is rosszabbak. A progresszív úgy hiszi, hogy egyedül egyvalami szabadíthatja fel az emberiséget a laissez-faire és az individualizmus által előidézett szenvedés és züllés alól, ami pedig a központi tervezés, a rendszer, amivel az oroszok sikerrel kísérleteznek. Igaz, hogy a szovjetek eredményei hagynak némi kívánnivalót maguk után. De ezeket a hibákat egyedül Oroszország sajátos körülményei okozták. A nyugat el fogja kerülni az orosz bukkanókat, és meg fogja valósítani a jóléti államot azok nélkül a pusztán véletlennek köszönhető vonások nélkül, amelyek eltorzították azt Oroszországban vagy Hitler Németországában.

Ezt a filozófiát tanítják napjaink legtöbb iskolájában, és ezt propagálják regényekben és színdarabokban. Ez a doktrína szolgál vezérelvként napjaink szinte minden kormánya számára. Az amerikai „progresszív” szégyenkezik amiatt, amit az országa elmaradottságának nevez. Úgy gondolja, hogy az Egyesült Államok kötelessége bőkezűen támogatni a külföldi szocialista kormányokat, hogy lehetővé tegye számukra a pusztulásba vezető szo-

cialista kísérleteik megvalósítását. A szemében az amerikai nép valódi ellenségei a nagyvállalatok, azaz a vállalatok, amelyek a világtörténelem legmagasabb életszínvonalát biztosítják az átlag amerikai számára. Éljenezve fogad és haladásnak nevez minden lépést a mindent át-szövő állami parancsutasítás felé. Becsmérlő szavakkal illeti mindazokat, akik megjegyzést tesznek a pazarlás, a hitelből történő állami költekezés és a tőkefelélés képében jelentkező káros hatásokra, és reakcionáriusoknak, gazdasági royalistáknak és fasisztáknak nevezi őket. Sosem tesz említést az új vagy megújított termékekről, amelyeket a vállalatok szinte minden évben elérhetővé tesznek a tömegek számára. Viszont tirádákat zeng az állami vállalatok megkérdőjelezhető teljesítményéről, amelyek költségvetési hiányát a nagyvállalatoktól beszedett adókból pótolják.

Ennek az ideológiának a legmegszállottabb terjesztőit az egyetemek történelem, politikatudomány, szociológia és irodalom tanszékein találhatjuk. Ezeknek a tanszékeknek a professzorai azt az előnyt élvezik, hogy a gazdasági kérdések kapcsán olyan témáról beszélnek, amiben egyáltalán nem járatosak. Ez kiváltképp felháborító a történészek esetén. Ahogyan az elmúlt kétszáz év történelmével bánnak, az valódi botrány. Csupán a közelmúltban kezdtek el kiemelkedő tudósok felfedni Lujo Brentato, a Webbek, a Hammondok, Tawney, Arnord Toynbee, Elie Halevy, a Beardok és más szerzők súlyos tévedéseit.

A Mont Pelerin Society legutolsó gyűlésén a London School of Economics gazdaságtörténelem-professzora, T.S. Ashton az előadásában rámutatott arra, hogy a 19. század gazdasági fejlődéséről általánosan vallott nézetek „egy csepp gazdasági ismeretről sem tanúskodnak.” A történészek teljesen megcsonkították a tényeket, amikor kiötlötték a legendát, miszerint „az ipari kapitalizmus domináns szervezeti formája – a gyár – nem az átlagember, hanem a gazdagok és az uralkodók kívánalmai miatt jelent meg.”

Az igazság az, hogy a kapitalizmus karakterisztikus jellemzője akkor is és most is a tömegtermelés a tömegek igényeinek kielégítéséért. Minden alkalommal, amikor a gyár a tömegtermelés gépi módszereivel belépett egy új termelési ágazatba, kezdetben olcsó javakkal látta el a nagy tömegeket. A gyárak csak később kezdtek kifinomultabb, és ebből fakadóan drágább cikkeket gyártani, amikor is a példátlan növekedés, amit a tömegek életszínvonalában előidéztek, indokoltta tette, hogy jobb árucikkekre is alkalmazzák a tömegtermelés módszerét. A nagyvállalatok a sokaság igényeiről gondoskodnak; kizárólag a tömeges fogyasztástól függenek. A fogyasztói szerepében az átlagember a szuverén, akinek a vásárlása vagy vásárlástól való tartózkodása dönt a vállalkozói tevékenységek sorsáról. A „proletár” a sokat emlegetett vásárló, akinek mindig igaza van.

A kapitalizmus bemocskolásának legnépszerűbb módja felelőssé tenni minden kifogásolható állapotért. A tuberkulózist és néhány évvel ezelőttig a szifilisz a kapitalizmus betegségeinek nevezték. A kapitalizmusra ke-
nik a milliók szegénységét olyan országokban, mint India, ahol nem ültették gyakorlatba a kapitalizmust. Szomorú tény, hogy az emberek öregkorukra elgyöngülnek és végül meghalnak. De ez a munkaadókkal is épp úgy megtörténik, mint az alkalmazottakkal, és ez nem volt kevésbé tragikus a prekapitalista korokban, mint a kapitalizmusban. A prostitúciót, az iszákosságot és a drogfüggőséget mind kapitalista bűnöknek nevezik.

Amikor a tőkésék állítólagos gattetteiről esik szó, egy tanult tudós vagy egy szofisztikált művész rámutat a filmsztárok, bokszolók és birkózók magas jövedelmére. De ki járul inkább hozzá ezekhez a jövedelmekhez, a milliomosok vagy a „proletárok?”

Be kell ismerni, hogy a legnagyobb túlkapásokat a propaganda terén nem a közgazdaságtan professzorok, hanem más társadalomtudományok professzorai, újságírók, írók és néha miniszterek követik el. De mindennek a lázas megszállottságnak a forrása az „institucionalista” vagy „intézményi” közgazdaságtani iskola. Az összes ilyen dogma és tévedés visszavezethető úgynevezett gazdasági tanokhoz.

A marxisták, keynesiánusok, vebleniánusok és más „progresszívek” nagyon jól tudják, hogy a tanaik nem

állják ki a kritikai analízist. Teljesen tisztában vannak a ténnyel, hogy a helyes közgazdaságtan egyetlen képviselőjének jelenléte a tanszékeiken teljesen érvénytelenítene minden tanításukat. Ezért tesznek meg mindent annak érdekében, hogy kizárjanak minden „ortodox” közgazdászt „unortodoxiájuk” erődjeiből.

A helyes gazdaságelmélet száműzésének legrosszabb következménye az a tény, hogy a tehetséges, fiatal diplomások kerülnek az akadémiai közgazdász pályát. Nem akarják, hogy bojkottálják őket az egyetemek, a könyvkritikusok és a kiadók. Sokkal szívesebben választják az üzleti életet vagy a jogi pályát, ahol becsülettel elismerik a tehetségüket. Főleg a megalkuvók törekednek a tanári pozíciókra, akik nem keresik a hibákat a hivatalos tanokban. Alig vannak, akik átvehetnék a kimagasló tudósok helyét, ha azok elhunynak vagy visszavonulnak. Az oktatók feltörekvő nemzedéke aligha nevezhető az olyan közgazdászok méltó utódjának, mint Frank A. Fetter és Edwin W. Kemmerer, Irving Fisher és Benjamin M. Anderson.

Egyféleképpen orvosolható ez a helyzet. Az igazi közgazdászoknak is meg kell adni ugyanazokat a lehetőségeket az intézményeinkben, mint amit a szocializmus és az intervencionizmus támogatói élveznek. Ez kétségtelenül nem nagy kérdés mindaddig, amíg ez az ország nem teljesen totalitárius.

A SZABADSÁG SZOLGASÁG

A politikai fogalmak jelentésében bekövetkező változás korunk egyik legfigyelemreméltóbb jelensége. Egy szemantikai forradalom az ellentétükké változtatja a szavak hagyományos jelentését. George Orwell kiválóan bemutatta ezt a jelenséget 1984 című regényében. Óceánia pártjának három szlogenje közül a második úgy szól: „a szabadság szolgaság”. A „progresszív” értelmiségiek szerint az Orwell által festett kép hisztérikus: azt kiáltják, hogy soha senki nem mondana efféle nonszensz dolgokat.

Sajnos a tények meghazudtolják a tagadásukat. Számos kortárs szerző művében arra bukkanhatunk, hogy felszabadító intézkedésként, a szabadság útján tett lépésként tüntetik fel az államhatalom mindennemű kiterjesztését és az egyén döntési szabadságának minden korlátozását. Ez az érvelés a végső logikai konklúzióig elvezetve ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a szocializmus – amely teljesen eltörli az egyén lehetőségét élete és

tettei önálló tervezésére – elhozza a tökéletes szabadságot. Ebből az okfejtésből született a szocialisták és a kommunisták azon ötlete, hogy maguknak tulajdonítsák a liberális jelzöt.

A Columbia Egyetem professzora, Robert L. Hale egy vaskos kötetet publikált a közelmúltban *Freedom through Law: Public Control of Private Governing Power* [Törvény általi szabadság: A magán kormányzó hatalom állami irányítása] címmel. A könyv szenvedélyesen követeli a vállalkozás állami szabályozását, valamint elemzi a törvényhozás és a bíróságok ezügyben meghozott döntéseit. Mint a jogi anyagok gyűjteménye, egy ilyen kötet jó szolgálatot tehet. De a szerző ennél többre törekedik. Az a célja, hogy a jogfilozófia, illetve az amerikai alkotmányos jogrendszer szemszögéből igazolja az intervencionizmus politikáját.

Talán eltekinthetünk attól a tényről, hogy a szerző totális kudarcot vall. Hiszen ha – tegyük fel – sikerrel bizonyítaná az állítását, még akkor sem fogalmazott volna meg semmilyen tartható érvet az általa pártolt rendeletek mellett. Annak a kérdése, hogy az Egyesült Államok megtartsa-e a magánvállalkozás rendszerét, vagy bevezesse azt, amit manapság szépítő szavakkal „közvetlen irányításnak” neveznek, nem az általános filozófia vagy a jogtudomány hatáskörébe tartozik. Ez egy gazdaságpolitikai kérdés. Ezt a szóban forgó rendeletek várt vagy

már érezhető hatásainak fényében kell eldönteni. Egyedül a közgazdaságtani elgondolások tisztázhatják az efféle ügyeket.

Az intervencionizmus elleni érv nem az alkotmány interpretációján nyugszik. (Mellesleg napjaink legtöbb intervencionista intézkedése kétségtelenül alkotmányellenes.) A közgazdászok nem azt a kérdést vetik fel, hogy törvényes-e vagy törvénytelen, jó-e vagy rossz, kívánatos-e vagy sem az intervencionizmus. A közgazdászok azt demonstrálják, hogy a piaci jelenségekbe történő különböző állami beavatkozások nem eredményezik azt, amire a beavatkozásokat alkalmazó kormány törekszik. Épp ellenkezőleg, ezek a beavatkozások olyan helyzetet teremtenek, amely – *magának a kormánynak és az intervencionizmus támogatóinak a nézőpontjából* – kevésbé kívánatos, mint az előző állapot, amelyet meg kívántak változtatni. Ha ezzel az elkerülhetetlen kimenetellel szembesülve a kormány nem hajlandó eltörölni a rendeleteit, és nem tér vissza a gazdasági szabadsághoz, hanem tovább folytatja az intervencionista politikát, egyre több és több rendeletet kell halmoznia a kezdeti rendeletekre, egészen addig a pontig, amíg irányítása alá nem vonta a polgárok életének, termelési tevékenységének és fogyasztási módjának minden aspektusát. Ekkor eltűnik minden szabadság – mind a gazdasági, mind a politikai – és beköszönt a hitleri *Zwangswirtschaft*-stílusú

totalitarizmus. Az intervencionizmus nem egy hosszútávon fenntartható gazdasági rendszer. Nem lehet állandósítani. Vagy el kell törölni, vagy lépésről lépésre a teljes állami tervgazdálkodáshoz, teljes szocializmushoz fog vezetni; ahhoz a rendszerhez, ahol senki sem szabad.

Egy állam vagy egy kormány a kényszerítés és az erőszak apparátusa. Az általa irányított területen belül minden szervezetnek megtiltja, hogy erőszakhoz folyamodjon, kivéve azokat, amelyeknek egyértelmű és explicit engedélyt ad. Egy kormánynak hatalmában áll úgy érvényre juttatni a parancsait, hogy veréssel vagy annak fenyegetésével engedelmességre kényszeríti az embereket. Egyetlen intézményt sem hívnak kormánynak, amely nem rendelkezik ezzel a hatalommal. A következőképp szól az érvelés, amely Hale professzort ahhoz vezet, hogy egyenlőségi let tegyen az állami kényszer és a magánpolgárok közötti üzletelés közé, majd „magán kormányzó hatalomnak” nevezze az utóbbit:

Minden személy rendelkezik egy bizonyos fokú tárgyalóerővel, amelyen a megélhetése múlik. A tárgyalóerő folytán hatalmában áll nyomást gyakorolni azokra, akikkel ügyleteket folytat – lehetősége nyílik arra, hogy egy bizonyos fokú kényszert alkalmazzon mások szabadsága ellen, míg ezzel egyidőben a saját szabadsága is alárendelődik mások egy bizonyos fokú irányításának.

A kormány azt mondja a polgárnak, „fizesd meg az adóidat, vagy be fognak börtönözni a fegyveres rendőreim.” A pék azt mondja az esetleges vásároltnak, „ha azt szeretnéd, hogy szolgáljalak és kenyeret süssek neked, akkor meg kell jutalmaznod azzal, hogy valamit teszel a számomra.” Hale professzor szerint semmi különbség nincs a kettő között. Mindkettő kényszer, mindkettő az ember kormányzata ember fölött, mindkettő mások szabadságának megsértése. A pék kényszeríti a fogorvost azzal, hogy kenyeret árusít neki, a fogorvos pedig kényszeríti a péket azzal, hogy betömi a lyukas fogait. Akárhova is tekintsen az ember e minden elképzelhető világ közül a legrosszabban, a szabadság korlátozására fog lelni. De szerencsére a segítségünkre siet az atyáskodó állam és megmenti a szabadságot. Pontosan úgy menti meg a szabadságot, hogy korlátozza azt. Hiszen, mondja Hale professzor:

tévedés azt feltételezni, hogy az üzletelés gazdasági eredményeinek korrigálására és szabályozására tett minden állami lépés az egyéni szabadság nettó csökkenését eredményezi. Talán igen, talán nem. Ha a korlátozott egyének szabadsága kevésbé lényeges, mint az a szabadság, amit ezek az emberek korlátoznának, akkor az állami beavatkozás összességében gyarapítja az egyéni szabadságot ... Időnként szükségessé válik, hogy a politikai állam csorbítsa a nagyhatalmú csoportok erejét.

Néhány évvel ezelőtt X asszony a saját konyhájában főzte a levest a családi ebédhez. Később elkezdett konzervlevest vásárolni, amit az ország egyik konzervgyára állít elő. Egy józan megfigyelő azt fogja mondani, hogy az asszony valamilyen oknál fogva jobbnak találja így ellátni levestel a családját, mind az előző módszerrel. De nem ám Hale professzor. Hale professzor kényszerrel lát a képben. A konzervgyár *kormányzó hatalmat* gyakorol azáltal, hogy levest gyárt és ad el X asszonynak. Mivel a konzervgyár egy magáncég, nem pedig egy állami tulajdonú és állami irányítású cég, mint Oroszországban, van valami kifejezetten erkölcsstelen és megvetendő ebben a helyzetben. Mivel ez *magán* kormányzó hatalom. És mivel mindenki egyetért abban, hogy minden kormányzó hatalom jogszerűen a kormányt illeti, Hale professzor számára magától értetődő, hogy a kormánynak korlátoznia kell a konzervgyár hatalmát arra, hogy a levesgyártással „dominálja” X asszonyt.

Az, ahogyan Hale professzor leírja a piacgazdaság működését, finoman szólva megdöbbentő. Kijelenti:

a fogyasztó megtagadhatja a pénzét az eladótól, és a megtagadással való fenyegetéssel arra kényszerítheti az eladót, hogy javakkal halmozza el őt.

Na most, emberek milliói „fenyegetik” hasonlóképp a Fifth Avenue ékszerészeit; azzal fenyegetik őket, hogy „megtagadják tőlük a pénzüket.” Mégis azok, akiket

„megfenyegetnek,” nem halmozzák el őket karkötőkkel és nyakláncokkal. Viszont ha felbukkan egy rabló és a maga módján, egy fegyver lóbálásával fenyegeti meg az ékszerészt, igen más lesz a kimenetel. Tehát úgy tűnik, hogy amit Hale professzor fenyegetésnek és kényszernek nevez, az két teljesen különböző dolgot fed le, amelyek teljesen más vonásokkal és következményekkel bírnak. Az, hogy képtelen különbséget tenni a kettő között, megvetendő volna, ha nem egy szakkönyvet olvasnánk. Egy állítólag jogtudományi könyvben ez egyszerűen katasztrófális.

Szükségtelen volna sok figyelmet szentelni Hale professzor könyvére, ha egyedül nála találkozhatnánk ezzel az érvelési móddal. De az az igazság, hogy napjainkban ezek a nézetek divatosak. Példának okáért a *Yale Review* 1952. év tavaszi számában Sutherland professzor, a Harvard Law School oktatója hasonló szellemben a „magán kormányzat” korlátozását javasolta. Egy új szlogennel találjuk szembe magunkat, amelyet arra terveztek, hogy helyettesítse a New Deal és a Fair Deal elhasznált jelzőit. Reméljük, hogy ezek a szólamok senkit sem fognak rászedni.

„ADDIG NINCS GYÓGYULÁS, MÍG GÚZSBAN A KERESKEDELEM”

Interjú a Budapestre látogató Ludwig von Mises professzorral az inflációról, a szanálásról, az állami üzemekről, a valutáról, a gazdasági bajokról és a kibontakozásról. Megjelent a Pesti Napló 1925 február 28.-i számában.

Tegnap érkezett Budapestre dr. Ludwig von Mises professzor, hogy a Cobden Szövetség meghívására *Az európai államháztartások szanálása* címmel előadást tartson. Mises professzor, aki az osztrák közgazdasági élet kiváló személyisége, a bécsi Kereskedelmi Kamara egyik vezetője, s a bécsi egyetemen a közgazdaságtan és szociológia tanára, a középeurópai gazdasági problémáknak legalaposabb ismerője. Különböző könyvei, így 1912-ben megjelent *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* és 1919-ben megjelent *Nation, Staat und Wirtschaft*, a közgazdasági irodalom alapvető munkái közé tartoznak.

A Pesti Napló munkatársa beszélgetést folytatott Mises professzorral, aki eddigi működését a következőkben körvonalazta:

– 1908-ban indítottam meg könyvemmel a küzdelmet a készpénzfizetési rendszer és a teljes értékű aranyvaluta bevezetésére. Ezirányú fejtegetéseim Magyarországon sokkal nagyobb visszhangra találtak, mint Ausztriában. 1912-ben már előre jeleztem egy várható infláció következményeit, de teljesen süket fülekre találtam, olyannyira, hogy a monarchia egyik későbbi háborús pénzügyminisztere egyszerűen kijelentette, hogy mindezek a fölvetett problémák egyáltalában nem aktuálisak. Azóta sajnos az események teljes mértékben igazolták az álláspontomat. Különbön pedig a gazdasági liberalizmus és a szabadkereskedelem meggyőződéses híve és előharcosa vagyok.

Budapesten többek között állást fogok foglalni előadásomban az állami üzemek ellen, melyek – mint a tények is bizonyítják – csupán egyes államok deficitjeit növelik s a polgárság adóját ennek a deficitnek a fedezése veszi igénybe ahelyett, hogy az állami bevétel ténylegesen produktív célra fordíthatatnék. Hogy csak egy példát említsek, itt vannak az osztrák állami erdőbirtokok, amelyek magántulajdonban busás hasznot hajtának, de állami kezelésben évi 130 millió aranykorona deficitet mutatnak föl.

Azonkívül le óhatjom szögezni azt is, hogy teljesen hamis az a vélemény, amely szerint olyan adók is volnának, amelyek a nagy tömegeket nem érintik. Az úgynevezett egyenes adók, melyeket arra való hivatkozással, hogy csupán a nagytőkét érintik, mindjobban favorizálnak, épp úgy sújtják a társadalom összes rétegeit, mint a többi adónemek. A tőkének a túlzott adóztatásra való igénybevétele megakadályozza a termelés fejlődését és ez a körülmény az egész társadalom életére kihat. Hogy mást ne említsek, a helyes angol adózási politika eredményeképpen Angliában éppen a részvénytársaságok tudnak a legolcsóbban előállítani. Ez a közép európai államokban ma teljes lehetetlenség.

– Mi a tanár úr véleménye az egyes államok valutájának mesterséges alátámasztásáról?

– Mindezek a kísérletek mindenütt teljesen csődöt mondtak. A stabilizációt nem lehet megvalósítani mesterséges intézkedésekkel, eredményt csupán az infláció megszüntetése hozhat.

– Hogyan van az, hogy a szanálás a három közép európai államban annyira eltérő eredményeket mutat fel; míg Németországban erőteljes gyógyulási folyamatot indított meg, Ausztriában és Magyarországon újabb súlyos válság okozója volt?

– Ez a krízis nem a szanálás következménye, csupán a szanálás hozta a lappangó válságot napvilágra. Az inflációs periódus alatt a termelés teljesen hamis számítással

dolgozott és az előállítási költségeken alul produkált. Ezt az állapotot szüntette meg hirtelen a stabilizáció, melynek folyamányaképpen teljes mértékben kibontakozott ennek az egészségtelen állapotnak minden következménye. Németországban az infláció rövidebb ideig tartott, mint Magyarországon és Ausztriában, és ezen idő alatt kevesebb új vállalat is alakult, amelyek üzletmenetüket ennek a hamis számításnak alapján indították meg.

A mi államaink krízise tulajdonképpen elsősorban újkeletű, valamint a túlságosan kiterjeszkedett vállalatok válságán alapul.

– S miképpen látja tanár úr a kibontakozást?

– Semmi esetre sem a jegyintézetek fokozott hitelnyújtásával, hanem egyrészt a lakosság igényeinek csökkentésében, másrészt és elsősorban a kivitel fejlesztésében. A kivitel ma már minden ország gazdasági életének legfontosabb tényezője, minden új exportlehetőség megteremtése egy lépést jelent a gyógyulás felé.

Magyarországnak különösen sok kiaknázatlan lehetősége van. Elsősorban gondolok a jó minőségű mezőgazdasági áruk exportálására. E téren, úgy hiszem, sokat elhanyagoltak, abból a téves álláspontból kiindulva, hogy csak a tömeges exportnak van jelentősége, pedig éppen ellenkezőleg, az olyan prima termékeknek és áruknak a kivitele, amelyeket más államok nem tudnak produkálni, elsősorban fontos.

Azonban mindaddig, ameddig az ipart és a kereskedelmet különböző gátló rendelkezésekkel gúzsba kötik, a gyógyulási folyamat nem indulhat meg. A magas védővámok rendszerét, amelyet a háború előtt a hatalmas Oroszország és Anglia is alig engedhettek meg maguknak, ma a nehezen küszködő nyolc-tízmilliós európai államok nem honosíthatják meg, illetve meghonosításuk ezekre az országokra a legsúlyosabb veszélyt jelentené.

– Várható-e tanár úr véleménye szerint a közeljövőben az európai valutáris differenciák megszűnése?

– Ebben a kérdésben Amerikáé a döntő szó. Ha Amerika, amely most a világ pénzügyeinek korlátlan hatalmú intézője, elérkezettnek látja az időt ennek a folyamatnak a megindítására, úgy a kérdés könnyen a megvalósulás stádiumába juthat. Nem is szükséges Amerika közvetlen részvétele egy ilyen irányú akcióban, csupán az Egyesült Államoknak egy erre vonatkozó határozat formájában megnyilvánuló tanácsa.

– Mi a jelentősége az oroszországi helyzetnek az általános európai gazdasági krízisben?

– A termelés számára nem lehet közömbös az, hogy százmillió ember majdnem teljesen kikapcsolódott a nemzetközi gazdasági életből. Másrészt Oroszország ma megint úgy, mint a háború előtt, állandó háborús veszedelem rémét idézi fel és ez a körülmény az egész vonalon nagymértékű bizonytalanságot eredményez.

– Milyenek a tapasztalatok az osztrák shillingvalutának bevezetésével?

– Eddig még nem lehetett határozott véleményt alkotni. Az azonban bizonyos, hogy a lakosság egyelőre nehezen szokja meg ezt az új rendszert, de az egész kérdésnek nem tulajdonítok nagyobb jelentőséget, mert sem különös hátrányt, sem pedig különös előnyt nem fog jelenteni számunkra.

Mises professzor ezzel befejezte fejtegetéseit a ma aktuális problémáiról, előadására kellett sietnie.

A Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében nagyszámú előkelő közönség jelenlétében tartotta meg tegnap este Ludwig von Mises professzor az előadását *Az európai államháztartások szanálásáról*. Az előadáson megjelent közönség soraiban ott voltak: Calico Ferenc gróf osztrák követ a követség személyzetével, Marenzi Ferenc gróf ny. altábornagy, Exner Kornél és Hantos Elemér államtitkárok, Madarassy-Beck Gyula báró, Fellner Frigyes, Vámbéry Rusztem, Székács Antal és számosan a kereskedelmi és ipari élet vezető képviselői közül.

Mises professzor előadásában rámutatott arra, hogy volt idő, amikor azt vallották, hogy minden adó rossz, amit lehetőleg kerülni kell, és hogy a takarékoság a pénzügyminiszter egyetlen erénye. Ettől az elvtől az

utóbbi évtizedekben eltértek. Az a káros hit keletkezett, hogy az államháztartásokban a *bevételeknek* kell a kiadásokhoz igazodniuk, és nem fordítva, mint az a magángazdaságokban a szabály. Ehhez járult még az egyenes és közvetett adókról alkotott sajátságos fölfogás, amely szerint az egyenes adók csak a gazdagokat terhelik. Ha valamely új, népszerű kiadásról volt szó, a parlamentek azonnal hajlandók voltak azt megszavazni, amennyiben a fedezetet új, egyenes adókban állapították meg. Ezáltal a tőkét dézsmálták meg, és változtatták át fogyasztási javakká. Nem gondolták meg, hogy a tőkefelélés által nemcsak a tőkések, hanem az egész gazdaság szegényedik. Így történhetett az, hogy kifejlődhetett a kincstár végtelen bőségéről alkotott hit. A kincstárral szemben támasztott igények a mérhetetlenségig növekedtek. Az a gondatlanság, amellyel az állami kiadásokat növelték, különös támaszt talált hitelek könnyű felvételében. Azelőtt még kisebb kölcsönök fölvétele sem volt könnyű dolog a pénzügyminiszterek számára.

Ez a helyzet a háború előtti utolsó évtizedekben teljesen megváltozott. Európa gazdasága annyira megnövekedett, hogy minden állami kölcsön könnyűszerrel volt elhelyezhető. Így került ki a francia nemzeti vagyon jelentős része állami támogatással Oroszországba, ahol elveszett. A központi hatalmak népei vagyonuk jelentős részét engedték át az államnak és a községeknek kölcsön

formájában, és nincs remény, hogy ezeket valaha vissza-
kapják. Ezek a nagy kölcsönök nyújtották a kormányok-
nak és a városok vezetőinek a lehetőséget arra, hogy szé-
leskörű államosító és városiasító akciókat vezessenek. A
közületek vasútakat építettek, világítási berendezéseket,
vízműveket, sőt, sörházakat, hoteleket, kenyérgyárakat,
satöbbi. A kormányok vállalkozásainak eredménye
megrendítő. A régi Midás-mese fordítottját értük el:
mindaz az arany, amit a kormányok megérintettek, porrá
váltzott. Virágzó vállalatok deficitese üzemekké változ-
tak. Még a háborús leszerelési javaknak gazdaságos el-
adásához sem értettek.

Elképzeltetlen, hogy a közüzemeknek e rendszere
mellett ki lehessen tartani. Képtelenség azért adót
szedni, hogy a közüzemek deficitjét fedezzék. Itt csak egy
segít: a kormányok és a városok adjanak el minden üze-
met olyan vállalkozóknak, akik azokat jövedelmezőkké
tudják tenni.

Beszélnék a közüzemek kommercializálásáról. Ez ter-
mészetesen nem más, mint üres jelszó. A kereskedői ve-
zetés nem valami külsőség, amelyet egy közüzemre csak
úgy rá lehet ragasztani. A kereskedői vezetés azt jelenti,
hogy a vállalatokat olyan vezetők irányítsák, akik *maguk
felelnek a nyereségért és a veszteségért*. A közhivatalnokok
mindig bürokrata, akármilyen lelkiismeretesek és kép-
zettek is. Inkább engedhetnek meg maguknak az álla-
mok és a községek bármilyen luxust, mint a közüzemek

vezetésének luxusát. Anglia és Franciaország pénzügyei nem azért rendezettebbek, mint a közép- és kelet-európai államokéi, mintha ezeknél gazdagabbak volnának, hanem mert *kevesebb az állami üzemük, mindenekelőtt nincs államvasútjuk.*¹

¹ Ehhez a következő megjegyzést fűzte a *Világ* napilap 1925 március 8.-i száma:

A deficités állami üzem a legnagyobb luxus – mondotta [Mises] – amit a modern államok megengednek maguknak, mert ezáltal nemcsak az adófizetők megterhelésével kell kiegyenlíteni a minden körülmények között előálló deficitet, hanem azért is, mert ezek az üzemek igen sok vonatkozásban az adófizetőknek támasztanak egyenlőtlen eszközökkel megívott versenyt. Mises igazságainak felismerésétől a magyar kormány még mindig mérhetetlen távol áll. Nemcsak hogy nem okult a MÁV körül szerzett tapasztalatokon, hanem az utóbbi időben az egyik állami üzemet létesíti a másik után. ... Az új állami üzemek között egész sort találhatunk, amelyeknek létesítését nem csupán nem kívánja a közérdek, hanem egyenesen kihívás az adófizető iparral szemben.

Magyarországon öt oxigéngyár van, ami, úgy látszik, még mindig nem elég a kormánynak, mert ismételten próbálkozik a saját üzemű oxigéngyár felállításával – noha a már kétízben felállított oxigéngyára felrobbant. Mindez nem riasztja vissza az államot attól, hogy harmadszor is megpróbálkozzék egy ilyen üzem létesítésével.

A MÁV legutóbb saját művétag-gyárat létesített. Nem hisszük, hogy a MÁV vonatain annyi súlyos kimenetelű szerencsétlenség történnék, hogy ezek egy saját rezsijű művétag-gyár felállítását tennék szükségessé. Nem lehet más magyarázata az állam vasúti művétag-gyárának, mint az, hogy adózatlanul, tehát óriási előnyök birtokában versenyt támasszon a magán orvosi kötszergyáraknak és ezek rovására üzletet csináljon.

Magyarországon a kőbányáknak egész sora működik, amelyek az építkezés stagnálása miatt teljes üzemet nem fejthetik ki. Az állam nemrégiben, nyilván a hazai kőbányák föllendítése érdekében, saját üzemben aknáz ki egy kőbányát, amelynek termékeivel látják el az országutak kőszükségletét.

Négy hídszerkezet-gyár van Magyarországon, amelyeket régebben az állami szállítások foglalkoztattak. Most már évek óta nem ír ki az állam hídszerkezet-pályázatot és szükségleteit az állami gépgyárnál fedezi. Ugyancsak állami gyár fedezi a különböző hatóságok eléggé nagy autósükségletét. Amikor a régi Magyarország egész nyomdaipara úgyszólván teljesen megmaradt és a kultúrfogyasztás visszahanyatlása folytán igen gyengén vannak foglalkoztatva, akkor a kultuskormányának nincs egyéb gondja, minthogy az ő támogatásával értékes állami megrendelések elvégzésére új nyomda alakuljon. Ha meggondoljuk, hogy Magyarországon mindig az állam volt a legnagyobb megrendelő és így az állami szolgáltatások teremtették meg a magyar ipar legnagyobb részét, akkor a mai tendencia mellett nem alakulhat ki más, mint az, hogy az állam úgyszólván szocializálja a magyar ipart, amikor megrendeléseit a saját maga által egymásután létesített üzemekre bízza.

Elhibázott dolog az állami pénzügyek szanálását a hivatalnokok leépítésével kezdeni. A megtakarítást a főleges állami agendák megszüntetésével kell kezdeni, elsősorban a közüzemek leépítésével. Az a felfogás, hogy az államnak minden kiadást, amit eszközölni akar, keresztül kell vinnie, vezetett végül a nagy inflációhoz. A kormányok egészen természetesnek találták, hogy ott, ahol más úton szerzett eszközeik nem elegendők, bankjegyek nyomtatásával szerezzenek maguknak új pénzt. Németország és Oroszország az inflációt végigvezették, Ausztria és Magyarország az utolsó, Olaszország és Franciaország az utolsó előtti pillanatban álltak meg. Azonban az infláció megszüntetése nem elegendő az államháztartás rendjének helyreállítására. A költség kiadási oldalát kell radikálisan leépíteni. Ezalatt nem azt kell érteni, hogy a kultúr-szükségletekkel kicsinyesen takarékoskodjanak. Nevetséges dolog egy asszisztensi állás megszüntetésével megtakarításokat elérni akarni, ezzel szemben milliárdokat elnyelő közüzemeket megtartani állami kezelésben. Nem igaz, hogy egy olyan ország, mint Ausztria, nem tudná a szükséges állami kiadásait fedezni. Azonban biztos, hogy nincsenek eszközei arra, hogy fenntartsa a rosszul menő közüzemeinek luxusát.

Amíg az infláció fátyolt borított az állami gazdálkodás és a gazdasági termelés passzivitására, félre lehetett ismerni a bajokat. Ma azonban mindenki tudja, hogy mi a

baj és hogyha akarnák, azt is tudnák, hogy mi az útja annak, hogy kikerüljünk a bajokból. Az eszköz nem új, csak éppen nem népszerű, de hatásos. *Takarékosságnak* hívják. Nem az a legjobb pénzügyi politika, amely új adókat talál ki, hanem amely a legjobban tud takarékoskodni.

A hosszantartó tapssal fogadott előadást Matlekovits Sándor köszönte meg.

17. fejezet

GAZDASÁGI KALKULÁCIÓ A SZOCIALISTA RENDSZERBEN

Bevezetés¹

Vannak szocialisták, akik sohasem próbálták meg megérteni a közgazdaságtan problémáit, és nem tettek semmit, hogy bármilyen világos koncepciót teremtsenek a maguk számára azokkal a tényezőkkel kapcsolatban, amelyek meghatározzák az emberi társadalom jellegét.

¹ A fordítás alapjául egyaránt szolgált a tanulmány német nyelvű eredeti, valamint angol nyelvű változata. A fordítás célja, hogy minél pontosabban és plasztikusabban adja át a mai olvasóknak Mises gondolatait, így a fordító – dacára az 1920-as eredeti megjelenésnek – nem törekedett a nyelvezet régiességére. Mindazonáltal modern közgazdasági szakkifejezések, melyek csak a cikk megjelenése után kerültek be a szakmai zsargonba, nem szerepelnek a szövegben. (A ford.)

Mások a múlt és a jelen gazdaságtörténetének mélyére ástak abbéli törekvésükben, hogy ennek alapján megalkossák a „burzsoá” társadalom gazdaságelméletét. Kritizálták is a „szabad” társadalom gazdasági struktúráját – meglehetősen szabadossággal –, de rendszerint elkerülték, hogy a szóban forgó szocialista állam gazdálkodásáról is ugyanazzal a vitriollal írjanak, amit másutt már – nem mindig sikerrel – megcsillogtattak. A gazdálkodás mint olyan igen ritkán tűnik fel az utópisták által festett, derűs képeken. Azt mindnyájan elmondják, hogy a képzeletük szülte álomvilágban sült galambok fognak majd valahogy az elvtársak szájába repülni, de azt már nem közlik, hogy ez a csoda hogyan is fog megvalósulni. Ahol mégis átteveznek a közgazdaságtan vizeire, ott tisztánlátásukat hamar elvesztik – az embernek eszébe jutnak például Proudhon „cserebankról” szóló fantáziái –, így logikai hibáikra könnyen rámutathatunk. Amikor a marxizmus szigorúan megtiltja a követőinek, hogy a kizsákmányolók kizsákmányolásán túl a gazdálkodás problémáival foglalkozzanak, semmi újat nem mond, hiszen az „utópisták” a leírásaikból ugyancsak kihagytak minden gazdasági megfontolást, és kizárólag azzal foglalkoztak, hogy a jelenről rikító, az új elosztás természetes következményeként létrejövő aranykorról pedig ragyogó képeket fessenek.

Akár úgy tekint valaki a szocializmusra, hogy az az emberi fejlődés elkerülhetetlen következménye, vagy

úgy véli, hogy a termelőeszközök közösségiesítése a legnagyobb áldás vagy legsúlyosabb katasztrófa, ami az emberiséget érheti, azt mindenképp el kell fogadnia, hogy a szocialista alapokon szervezett társadalom viszonyainak vizsgálata több mint „jó mentális gyakorlat, és a politikai világosság és gondolati konzisztencia népszerűsítésének eszköze”.² Egy olyan korban, amikor egyre közelebb kerülünk a szocializmushoz, sőt bizonyos értelemben már annak a dominanciáját élvezzük, a szocialista állam problémáinak vizsgálata új jelentőséget kap, hogy meg tudjuk magyarázni, mi is folyik körülöttünk. A cseregazdaságról szóló korábbi elemzések többé nem elégségesek a Németországban vagy keleti szomszédainál zajló társadalmi jelenségek megértéséhez. Feladatunk ezzel kapcsolatban, hogy a szocialisztikus társadalom elemeinek kellően nagy skáláját lefedjük. További igazolásra az e témák tisztázására tett kísérletek nem szorulnak.

² Karl Kautsky, *The Social Revolution and On the Morrow of the Social Revolution* (London: Twentieth Century Press, 1907), 2. kötet, p. 1.

I.

*A fogyasztási javak elosztása
a szocialista közösségben*

A szocializmusban a termelőeszközök a közösség tulajdonát képezik. Kizárólag a közösség az, amely rendelkezhet felettük, s amely meghatározhatja a termelésben betöltött szerepüket. Nyilvánvaló, hogy a közösség csak akkor tudja a rendelkezési hatalmát gyakorolni, ha külön szervezet hoz létre erre a célra. Ennek a szervnek a szerkezete, és a kérdés, hogy hogyan is fogja kifejezni és képviselni a közösségi érdeket, számunkra mellékes jelentőségű. Feltehetjük, hogy ez a káderek kiválasztásán fog múlni, és amikor a hatalom nem egy egyén kezében van, akkor pedig a társaság tagjainak többségi szavazatán.

A termelési javak tulajdonosa, aki fogyasztási javakat hozott létre s ezáltal a tulajdonosukká vált, eldöntheti, hogy ezeket saját maga fogyasztja el, vagy másokkal fogyasztatja el. De amikor a közösség válik a fogyasztási javak tulajdonosává, melyekre a termelés révén tett szert,

ilyesfajta választás többé nem áll fenn. Saját maga nem fogyaszthat: a fogyasztást kénytelen másokra hagyni. Hogy ki fogyasszon, és hogy ki mennyit, a szocialista elosztás központi problémája.

A szocializmus egyik jellemzője, hogy a fogyasztási javak elosztásának függetlennek kell lennie a termeléstől, illetve annak gazdasági feltételeitől. A termelési javak közösségi tulajdonlásának természetével összeegyeztethetetlen, hogy az elosztás akár csak részben is a kérdéses termelési tényezőkhöz tartozó hozam gazdasági beszámításán alapuljon. Elképzelhetetlen lenne, hogy a munkás a munkája „teljes hozamát” élvezze, majd utána a termelés anyagi tényezőinek részesedését egy külön elosztási módnak vessük alá, hiszen – mint látni fogjuk – a szocialista termelési mód természetéből fakadóan nem lehet meghatározni az egyes termelési tényezők részesedését a termelés hozamában, s lehetetlen a termelési kiadások és bevételek közti kapcsolatot számszerűsíteni.

Hogy milyen alapon határozzák meg a fogyasztási javak elosztását az egyes elvtársak között, az számunka többé-kevésbé másodlagos. Hogy egyéni szükségletek szerint osztják-e szét őket, hogy mindenki azt kapja-e, amire a leginkább szüksége van, vagy hogy a felsőbbrendű ember többet kapjon-e az alacsonyabb rendűnél, vagy hogy a szigorúan egyenlő elosztást tekintik-e ideálisnak, vagy akár az államnak nyújtott szolgálat lesz-e a fő kritérium – mindez lényegtelen annak a ténynek a

tükrében, hogy a javak elosztását kizárólag az állam fogja végezni.

Tegyük fel az egyszerűség kedvéért, hogy az elosztás az állam részéről az egyenlő bánásmód elve alapján történik; nem nehéz aztán olyan finomításokat elképzelni, hogy az elosztás kortól, nemtől, egészségi állapottól, foglalkozástól stb. is függjön. Minden elvtársnak jár egy jegykosár, amit bizonyos határidőn belül bizonyos mennyiségű meghatározott termékre válthat. És akkor minden nap többször ehet, találhat állandó szállást, esetleges szórakozást, és időről időre új ruhát is kaphat. Hogy az ilyesfajta ellátás bőséges lesz-e vagy sem, az a társadalmi munka termelékenységétől fog függni.

Nem kell mindenkinek a teljes adagját elfogyasztania. Megteheti, hogy egy részét hagyja megromlani fogyasztás nélkül; elajándékozhatja őket; vagy amennyiben azt a javak természete engedi, fel is halmozhatja őket jövőbeli használatra. Viszont még amire képes, hogy egy részüket elcseréli. Egy sörivő örömmel ad majd túl a neki szánt üdítőitalokon, ha cserébe több sört kaphat, miközben az absztinens kész lesz feladni a saját italadagját, ha más termékeket kaphat érte cserébe. A magas művészetek kedvelője hajlandó lesz megválni a mozijegyeitől, hogy gyakrabban hallhasson jó zenét; a nyárspolgár hajlandó lesz majd feladni a művészeti kiállításra szóló jegyeit olyan örömökért cserébe, amiket jobban megért. Ők mind örömmel cserélnék majd. De a cserék tárgya

minden esetben fogyasztási jószág lesz. A termelési javak a szocialista közösségben kizárólag közösségiek; a közösség elidegeníthetetlen tulajdonát képezik, és ekként nem kereskedhetők.

A csere így – annak megtűrt keretei között – szabadon folyhat a szocialista államban. Ugyanazok a tényezők, amelyek mindig is alapjául szolgáltak az indirekt csere kialakulásának, a szocialista államban is megmaradnak, s előnyhöz juttatják azokat, akik élnek vele. Következésképp a szocialista államban lesz tér egy általános csereeszköz kialakulásának is – magyarul a pénznek. A pénz szerepe alapvetően ugyanaz lesz a szocialista, mint a versengő társadalomban; mindkettőben általános csereeszközként szolgál. Azonban a pénz jelentősége egy olyan társadalomban, ahol a termelőeszközöket az állam irányítja, más lesz, mint amit egy olyan társadalomban ölt magára, ahol magántulajdonban vannak. Valójában összehasonlíthatatlanul szűkebb lesz, hiszen a cserére rendelkezésre álló tárgyak köre lesz szűkebb, amennyiben az kizárólag fogyasztási javakra korlátozódik. Mi több, önmagában azért, mert egy termelőeszköz sem fogja soha csere tárgyát képezni, lehetetlen lesz meghatározni a pénzben kifejezett értékét. A pénz sohasem töltheti be azt a szerepet egy szocialista államban, mint amit betölt egy versengő társadalomban a termelési javak értékének meghatározásában. A pénzbeli kalkuláció itt lehetlenné válik.

Az elvtársak közti cserék nyomán létrejövő viszonyokat nem hagyhatják figyelmen kívül azok, akik az adminisztrációért és a javak elosztásáért felelnek. Ezekre a viszonyokra kell alapként tekinteniük, amikor csereértékük szerint határozzák meg a javak fejenként való elosztását. Ha például 1 szivar 5 cigarettával lesz egyenlő, akkor az adminisztráció nem tud majd önkényesen 1 szivar = 3 cigaretta értékkel számolni, hogy ennek megfelelően a szivarokat és a cigarettákat is egyenlően ossza el. Ha a dohányjegyeket nem egyformán tudja minden egyén beváltani, és ha páran csak szivart, mások meg csak cigarettát kapnak – vagy azért, mert ez az óhajuk, vagy mert a jegyhivatal nem tud adott pillanatban mást adni –, akkor a piaci árfolyamukat kell figyelembe venni. Máskülönb a cigarettát kapók hátrányos helyzetbe kerülnek a szivart kapókkal szemben, hiszen az, aki egy szivart kap, öt cigarettára tudja azt elcserélni, miközben a szivarért csak három cigarettát kellett volna kapnia.

Az elvtársak közti ügyletekben jelentkező árfolyamok változása így arányos változásokra fogja ösztönözni a gazdasági vezetést a különböző termékekre vonatkozó értékelései tekintetében. Minden változás azt fogja jelezni, hogy szakadék jött létre az elvtársak konkrét szükségletei és azok kielégítése között, mert valójában egyes termékekre inkább vágynak, mint másokra.

Az adminisztráció gondosan ügyel majd, hogy mindent a termelés során is észben tartsa. A jobban keresett

árucikkeket nagyobb mennyiségben kell majd termelni, míg a kevésbé keresettek előállítását megkurtítják. De egy dolgot nem tehetnek meg: nem hagyhatják, hogy az egyes elvtársak igényétől függjön, hogy a dohányjegyűket szivarra vagy cigarettára válják-e majd be. Ha az elvtársnak lenne *joga* választani, lehet, hogy a szivarokra és cigarettákra vonatkozó kereslet túlmenne a kínálaton, vagy fordítva, hogy a szivarok és a cigaretták csak halmozódnának az elosztópontokon, mert senki nem venné át őket.

Ha az ember elfogadja a munkaérték-elmélet alapállását, a probléma látszólag könnyű megoldást kínál. Ebben az esetben feljegyeznék minden munkaórát, amit az elvtárs elvégzett, és ez feljogosítja, hogy adott mennyiségű óra termékét megkapja, mínusz az olyan közösségi kötelezettségek fedezésére szolgáló terhek, mint a fogyatékkal élők ellátása, az oktatás stb. Ha úgy vesszük, hogy a közös költségek a munkatermék felét teszik ki, akkor minden munkás, aki egy teljes órát dolgozott, csak annyi terméket kaphat, amennyi fél óra munkájának felel meg. Így mindenki, aki képes kétszer annyit dolgozni, mint amennyi egy árucikk előállításához szükséges, az megkaphatja azt a piacon, és saját hasznára vagy fogyasztására fordíthatja. A probléma jobb megvilágítása érdekében tételezzük fel, hogy az állam nem levon a munkásoktól a kötelezettségei fedezésére, hanem jövedelemadóvet ki a dolgozó polgáira. Úgyhogy minden elvégzett

munkaóra magában hordozza a jogot egy órányi munka termékének az elvételéhez.

Ám az elosztást így nem lehetne szabályozni, hiszen a munka nem egységes, homogén mennyiség. A különböző típusú munkák között szükségképpen van minőségbeli különbség, ami értékelésbeli különbségekhez vezet a termékükre vonatkozó kereslet és kínálat különbségeinek megfelelően. Példának okáért a festmények kínálatát nem növelhetjük *ceteris paribus* a termék minőségének romlása nélkül. Mégsem engedhető meg, hogy egy munkás, aki legegyszerűbb fajta munkából végzett egy órát, ugyanannyi termékre legyen jogosult, mint ami egy magasabb szintű munka egy órájáért jár. Így teljességgel lehetetlenné válik egy szocialista közösségben megállapítani az összefüggést bármely munka közösség szempontjából nézett fontossága és a közösségi termelési folyamat eredményének felosztása között. A munka javadalmazása kizárólag önkényes alapon történhet: nem alapulhat az eredmény gazdasági értékelésén, mint egy szabad társadalomban, ahol a termelési tényezők magánkézben vannak, hiszen – mint említettük – minden efféle értékelés lehetetlen a szocialista közösségben. A gazdasági realitások világos határokat állítanak a közösség azon hatalmának, hogy önkényes alapon szabja meg a munkajövedelmeket: semmilyen körülmények között nem lehet a bérre szánt összeg nagyobb a bevételeknél hozamosabb ideig.

Ezeken a kereteken belül a rendszer úgy járhat el, ahogy csak akar. Elrendelheti, hogy innentől minden munka egyformán értékes, úgyhogy minden munkaóra, bármilyen minőségű is, ugyanazt a jövedelmet kapja; ugyanígy tehet különbségeket az elvégzett munka minősége alapján. Ám mindkét esetben meg kell őriznie azon hatalmát, hogy a munka termékének konkrét elosztását irányítsa. Sohasem tudja majd megoldani, hogy az, aki egy óra munkát végzett, az egy munkaóra termékének elfogyasztására legyen jogosult, még akkor sem, ha félre tesszük a munka és a termékek minőségi különbségeinek kérdését, és feltételezzük, hogy lehetséges megítélni minden egyes árucikk esetén, hogy az mennyi munkát testesít meg. Ugyanis mindenekelőtt a munka, azaz minden gazdasági jószág előállításába beletartozik a termékek költsége is. Az a termék, amelyhez több alapanyagot használtak fel, nem egyenértékű egy olyan termékkel, amelyhez kevesebb alapanyagot használtak fel.

2.

A gazdasági kalkuláció természete

Minden ember, aki a gazdasági életben egy adott szükséglet kielégítését választja egy másikkal szemben, *eo ipso* értékítéletet hoz. Az értékítélet mindenekelőtt magának a szükségletnek a kielégítésére vonatkozik; ez tükröződik aztán az alacsonyabb, illetve rajtuk keresztül a magasabb fokú javakban is. [Mises „*alacsonyabb fok*” alatt azokra a javakra utal, amelyeket végső fogyasztásra szántak, míg a „*magasabb fok*” a termelésben használt javakra vonatkozik – a ford.] Általában véve egy ember, aki szellemileg ép, képes értékelni az alacsonyabb fokú javakat. Egyszerű körülmények között arra is képes lehet, különösebb problémák nélkül, hogy a saját szempontjából megítélje a magasabb fokú javak fontosságát is. Ha azonban a javak összetettebbek, a köztük lévő kapcsolatokat pedig kevésbé egyszerű kibogozni, kifinomultabb

eszközöket kell alkalmazni a termelési tényezők helyes – persze az értékelő szempontjából, nem pedig objektív és univerzálisan érvényes értelemben helyes – értékeléséhez. Egy gazdasági izolációban élő farmernek nem esne nehezebbre különbséget tenni a legelőgazdálkodás kiterjesztése és a vadászati tevékenység fejlesztése között. Egy ilyen esetben a szóban forgó termelési folyamatok viszonylag rövidek, a kiadások és a bevételek pedig könnyedén megbecsülhetők. Azonban egészen más a helyzet, ha aközött kell dönteni, hogy egy vízfolyamot áramtermelésre vagy a szénbányászat kiterjesztésére, illetve a szénben rejlő energia jobb hasznosítását szolgáló rendszerek megteremtésére használjunk-e. Itt már nagyszámú termelési lehetőség kínálkozik, s mindegyik igen hosszadalmas; itt a megindítandó vállalkozások sikeréhez szükséges körülmények annyira változatosak, hogy semmiképpen sem lehet pusztán homályos becslésekre hagyatkozni, hanem pontos számításokra van szükség ahhoz, hogy megítéljük az eljárás gazdasági életképességét.

Értékelni csak mértékegységekben lehet – azonban lehetetlen megalkotni a szubjektív használati érték mértékegységét. A határhaszonhoz nem kell semmilyen értékre vonatkozó mértékegység, ugyanis nyilvánvaló, hogy egy adott áruból két egységnyi többet ér, mint egy egység, de szükségképpen kevesebb mint kétszer töb-

bet.³ Az értékítéletek nem mérések; csupán rendezéseket, skálákat állítanak fel.⁴ Így még egy Robinson Crusoe sem hagyatkozhat kizárólag a szubjektív használati értékre, ha olyan döntéseket akar hoznia, ahol az értékítélet nem egyértelmű, és amelynek többé-kevésbé precíz kalkuláción kell alapulnia; ahhoz a javak közt cserearányokat kell megállapítania, aminek az alapján aztán képes lesz számításokat végezni. Ilyen esetben képtelen lesz minden jószágot egy mértékegységre visszavezetni. Amit tehet – már amennyiben lehetséges –, hogy az értékítélethez minden számba veendő elemre olyan dolgok függvényében tekint, amelyek könnyen megítélhetők – konkrétan az alacsonyabb fokú javak és a kínlás/költség függvényében. Hogy ez kizárólag nagyon egyszerű körülmények között lehetséges, nyilvánvaló. Összetettebb és hosszadalmasabb termelési folyamatok esetén ez a megoldás egyszerűen nem fog működni.

Egy cseregazdaságban a termékek objektív csereértéke jelenik meg mértékegységként a gazdasági kalkulációban. Ez három előnyt is hordoz magában. Először is, lehetővé teszi, hogy a kalkuláció a csere valamennyi résztvevőjének értékelésén alapuljon. A valaki számára

³ Hiszen – mint Mises más írásaiban kifejti – az első terméket a leginkább sürgető szükséglet kielégítésére használjuk, míg a következőt csak egy eggyel kevésbé sürgető szükségletére tudjuk. (A ford.)

⁴ Franz Čuhel, *Zur Lehre von den Bedürfnissen* (Innsbruck: Wagner'ssche Universität-Buchhandlung, 1907), p. 198f.

fennálló szubjektív használati értéket, mint tisztán egyéni jelenséget nem lehet azonnal összevetni más emberek szubjektív értékítéleteivel. Mindez csak a csereértékben válik lehetségessé, amely valamennyi, cserében résztvevő egyén szubjektív értékítéleteinek összjátékából fakad. Ha viszont így van, akkor a csereértékkel való kalkuláció megteremti a javak megfelelő felhasználásának lehetőségét. Bárki, aki egy összetett termelési folyamat kapcsán számításokat akar végezni, azonnal látja majd, hogy másoknál gazdaságosabban működik-e, vagy sem: ha a piacon kialakult csereviszonyok tekintetében azt látja, hogy nem képes profittal termelni, az nem más mutat, mint hogy mások jobban képesek felhasználni a szóban forgó magasabb fokú javakat. Végezetül a csereérték lehetővé teszi, hogy minden jószágot egy mértékegységre vezessünk vissza. Erre a célra – mivel minden jószág felcserélhető egy másikkal a piacon kialakult csereviszonyoknak megfelelően – bármelyik jószág használható. Egy pénzhasználó gazdaságban a pénzt választják erre a célra.

A pénzbeli kalkulációnak megvannak a határai. A pénz nem mércéje az értéknek, ahogy az árak sem. Az értéket nem *mérjük* a pénzzel. Az árakat sem mérjük a pénzzel, hanem pusztán pénzben vannak kifejezve. A pénznek, mint gazdasági jószágnak nincs egy stabil értéke, ahogy azt naivan – de tévesen – feltételezik, amikor „az elhalasztott fizetések eszközeként” tekintenek rá. A

pénz és a javak között létrejövő átváltási kapcsolat folyamatos – ha (általában) nem is túl heves – fluktuációkon megy át, amelyek egyaránt erednek, nemcsak a javak oldaláról, hanem a pénz oldaláról is. Mindazonáltal ezek a fluktuációk az értékkalkulációkat csak minimális mértékben zavarják, hiszen az egyéb gazdasági körülmények soha véget nem érő változásainak fényében a kalkulációk csak viszonylag rövid periódusokra szoktak vonatkozni, olyan időszakokra, amelyekben a „jó” pénz cserearánya általában csak triviális mértékben ingadozik. A pénzbeli értékkalkuláció hiányosságai nem abban gyökereznek, hogy az értéket egy általános csereeszközben – jelesül pénzben – számolják, hanem sokkal inkább, hogy ebben a rendszerben a kalkulációk a csereértéken, nem pedig a szubjektív használati értéken alapulnak. Sohasem tudja majd számba venni olyan tényezők értékét, amelyek kívül esnek a csereügyletek világán. Ha például valaki ki akarná számolni egy vízmű profitabilitását, a kalkulációba nem tudná bevenni a vízesésnek a terv által potenciálisan csorbuló szépségét (leszámítva a turista-forgalom csökkenését vagy hasonló, pénzben kifejezhető változásokat). S mégis lehet, hogy ez egyike lesz azoknak a tényezőknek, amelyeket figyelembe vesznek majd, amikor az építésről vagy nem építésről döntenek. Az ilyen tényezőket gyakran „gazdaságon kívülinek” nevezik. Ez találó lehet – nem kívánunk terminológiai vitát

nyitni –, azonban magukat a megfontolásokat aligha lehet irracionálisnak nevezni. Bárhol, ahol az emberek jelentőséget tulajdonítanak egy környezet vagy egy épület szépségének, az emberiség egészségének, boldogságának és elégedettségének, avagy az egyének vagy a nemzetek becsületének, nos, ezek ugyanolyan motiváló erői a racionális cselekvésnek, mint a ténylegesen gazdaságinak nevezett tényezők, akkor is, ha nem lehet őket egymással a piacon felcserélni s ekként nem válnak cserekapcsolatok tárgyává sem.

Hogy a pénzbeli kalkuláció képtelen az ilyen tényezők figyelembevételére, hozzátartozik a természetéhez, de a mindennapi gazdasági életünkben ez nem jelentékteleníti el a pénzbeli kalkulációt. Ugyanis mindezek az ideális javak alacsonyabb fokú javak, így pedig közvetlenül meg tudjuk az értéküket ítélni; magyarán különösebb nehézségek nélkül figyelembe tudjuk őket venni, akkor is, ha egyébként szükségképpen kívül esnek a pénzbeli értékelés körén. Az, hogy nem tudjuk őket számszerűsíteni, valójában megkönnyíti, nem pedig megnehezíti a számba vételüket. Amint világosan látjuk, hogy mi személy szerint milyen nagyra értékeljük a szépséget, egészséget, becsületet és büszkeséget, nyilván semmi sem akadályozza meg, hogy ennek megfelelően fizessünk is érte. Hogy a szellemi javakat materiális javakkal szemben kell mérlegelni, fájdalmasnak tűnhet min-

den érzékeny lélek számára. De ez nem a pénzbeli kalkuláció hibája; mindez hozzátartozik maguknak a dolgoknak a természetéhez. Ott is, ahol az értékítéletet értékbeli vagy pénzbeli számítások nélkül is el tudjuk végezni, a materiális és spirituális kielégülés közötti döntés szükségességét nem kerülhetjük meg. Robinson Crusoe-nak ugyanúgy döntenie kell, mint a szocialista államnak.

Bárki, akinek van valami morális érzéke, nem tapasztal nehézséget, ha a becsület és a megélhetés között kell döntenie. Tudja, hogy mi a kötelessége. Ha a becsület nem is szül kenyeret, az ember lemondhat a kenyerről a becsületért. Csak azok, akik megkímélnék magukat a döntés agóniájától – mert képtelenek megfosztani magukat a materiális kényelemtől a spirituális előnyök érdekében – látják egy ilyen döntésben az igaz értékek meggyalázását.

A pénzbeli kalkulációnak kizárólag a gazdasági szerveződés szférájában van értelme. Egy olyan rendszer ez, melynek révén a gazdaságosság szabályai alkalmazhatóvá válnak a gazdasági javak elosztásában. A gazdasági javak csak addig a mértékig, illetve fokig vesznek részt e rendszerben, ameddig azokat pénzre lehet cserélni. A pénzbeli kalkuláció szférájának bármilyen kiterjesztése félreértéshez vezet. Nem tekinthetünk rá úgy, mintha a javak értékelésének valami mércéje lenne, s nem használható ekként a világ javainak mérésére sem a gazdasági

fejlődésről szóló történelmi vizsgálatokban. Nem alkalmas rá, hogy vele mérjük egy nemzet gazdagságát és jövedelmét, valamint arra sem, hogy megállapítsuk a csere szféráján kívül eső javak értékét (például, amikor valaki a kivándorlás vagy háború jelentette emberi veszteséget próbálja pénzben mérni).⁵ Ezek csupán amatőr trükkök, még akkor is, ha egyébként tisztánlátó közgazdászoktól halljuk őket.

Mindazonáltal ezeken a kereteken belül – melyeket a gazdasági élet soha nem lép át – a pénzbeli kalkuláció maradéktalanul megfelel a gazdasági kalkuláció követelményeinek. Utat mutat nekünk a gazdasági lehetőségek nyomasztó bőségében. Megengedi, hogy kiterjesszük minden magasabb fokú jószágra is azt az értékítéletünket, amely a fogyasztásra kész javak – avagy legalább a legalacsonyabb szintű termelési javak – tekintetében fennáll és megtestesül. Az értéküket számításra alkalmas formára hozza, s ezáltal teremti meg a valamennyi magasabb fokú jószággal való gazdálkodó tevékenység alapját. Nélküle minden hosszabb időtávra nyúló vagy több alternatívával rendelkező tőkés termelési folyamat pusztán sötétben való tapogatózás lenne.

⁵ Vö. Friedrich von Wieser, *Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Eertes* (Vienna: A. Hölder, 1884), p. 185f.

Két feltételen múlik, hogy lehetséges-e pénzben kifejezett értékalkuláció. Először is, nem pusztán az alacsonyabb, de a magasabb fokú javaknak is részt kell venniük a cserében, amennyiben be akarjuk őket vonni a kalkulációba. Ha a cserében nem vesznek részt, akkor cserearányok sem alakulnak ki. Igaz ugyan, hogy azok a szempontok, amiket Robinson Crusoe vesz figyelembe, mikor a maga környezetében folyó termelés során munkaerőt és lisztet cserél kenyérré, nem különböznek attól, amikor kenyeret akar ruhákra cserélni a szabadpiacon; van némi igazság abban a kijelentésben, hogy minden gazdasági tevékenység – beleértve Robinson Crusoe termelését is – csere.⁶ Viszont *egyetlen* ember elméje, bármily kiforrott is legyen, túl gyenge, hogy a számtalansok magasabb fokú jószág közül akár egynek is felfogja a jelentőségét. Senki sem képes elsajátítani minden termelési lehetőséget – hiszen számtalan van –, hogy abban a helyzetben legyen, hogy egyértelmű, evidens értékítéletet alkothasson valamiféle számítási rendszer nélkül. A gazdasági javak termelése feletti kontroll felosztása a munkamegosztáson alapuló társadalmi rendszerben egyfajta szellemi munkamegosztást is jelent, amely nélkül a

⁶ Vö. Mises, *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (Munich and Leipzig: Duncker & Humblot, 1912), p. 16, a hozzá tartozó hivatkozásokkal. [Angolul lásd H.E. Batson fordításában: *The Theory of Money and Credit* (Indianapolis: Liberty Classics, 1980), p. 52.]

termelés számon tartása és maga a gazdaság sem lenne lehetséges.

A második feltétel, hogy léteznie kell valamilyen általánosan használt csereeszköznek – magyarán pénznek –, amely ugyanezt a szerepet a termelési javak cseréjének eszközeként is betölti. Ha nem így lenne, akkor nem lenne lehetséges valamennyi csereviszonyt egy közös nevezőre hozni.

A gazdaság a pénzbeli kalkulációt kizárólag egyszerű körülmények között nélkülözheti. Például egy háztartás szűk keretei között, ahol a családapa a gazdálkodás teljes egészét képes felügyelni, meg lehet ítélni az egyes termelési folyamatokban beálló változások jelentőségét ilyesfajta szellemi mankók nélkül, s mégis több-kevesebb pontossággal. A több alternatívával rendelkező tőkés termelési folyamatok alig vannak jelen (ami előállításra kerül, az általában fogyasztási jószág, vagy olyan magasabb fokú jószág, ami nagyon közel áll a fogyasztási javakhoz), a munkamegosztás pedig igen kezdetleges fázisban van (egy és ugyanazon termelő képes elvégezni az egész termelési folyamatot elejétől a végéig, a fogyasztásra kész termék befejezéséig). Fejlett társadalmi termelésben azonban mindez másként fest. A múlt azon élményei, melyek az egyszerű termelés már távoli időszakára vonatkoznak, nem szolgáltatnak érvet egy pénzbeli kalkulációt nélkülöző gazdasági rendszer létrehozásának lehetőségére.

Egy zárt háztartási gazdaság szűk keretei között végig lehet követni a termelési folyamatot, és minden lépésnél meg lehet ítélni, hogy az egyik vagy a másik termelési mód fog-e több fogyasztható jószágot eredményezni. Ez azonban a mi társadalmi gazdaságunk összehasonlíthatatlanul komplikáltabb körülményei között már nem lehetséges. Az világos még egy szocialista társadalomban is, hogy 1,000 hektoliter bor jobb, mint 800, és azt sem nehéz eldönteni, hogy 1,000 hektoliter bor vagy inkább 500 hektoliter olaj kell-e. Nincs szükség semmilyen kalkulációs rendszerre, hogy ezt a tényt megállapítsuk: a döntő tényező a döntésbe bevont gazdasági alattvalók akarata lesz. De ahogy ez a döntés megszületik, akkor kezdődik csak meg a racionális gazdaságirányítás valódi feladata: hogy az eszközöket a célok szolgálatába állítsa gazdaságos módon. Ezt kizárólag gazdasági kalkuláció révén lehet megtenni. E nélkül a mankó nélkül az emberi elme képtelen lenne megtalálni az utat a köztes termékek és a termelési lehetőségek szédítő rengetegén keresztül. Zavartan állna minden eljárás- és helyszín-meghatározási kérdés előtt.⁷

⁷ Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld, *Wirtschaft und Technik (Grundriss der Sozialökonomik, Section II*; Tübingen: J.C.B. Mohr, 1914), p. 216.

Illúzió abban hinni, hogy egy szocialista államban a természetbeni kalkuláció felválthatja a pénzbeli kalkulációt. Egy csere nélküli gazdaságban a természetbeni kalkuláció kizárólag fogyasztási javakra vonatkozhat; abszolút csődöt mond a magasabb fokú javak tekintetében. Amint az ember lemond a magasabb fokú javak pénzbeli árának szabad kialakulásáról, a racionális termelést is lehetetlenné teszi. Minden lépés, ami távolabb visz bennünket a termelőeszközök magántulajdonlásától, illetve a pénz használatától, egyszersmind a racionális gazdálkodástól is eltávolít.

Ezt könnyű figyelmen kívül hagyni, mert mindaz, ami körülöttünk szocializmus címén megvalósulni látszik, pusztán szocialista oázisokat jelent, amelyek bizonyos fokig továbbra is fenntartják a pénzbeli cserét s ennyiben szabad társadalmak. Egy ponton akár egyet is érthetünk a szocialisták érvelésével – mely egyébként teljesen tarthatatlan, és pusztán demagóg szólamként van jelen – , miszerint a vállalkozások államosítása még nem igazán szocializmus, hiszen ezek a cégek a maguk üzleti tevékenységében olyannyira függnék az őket körülvevő gazdasági rendszertől a maga szabad kereskedelmével, hogy nem figyelhetjük meg rajtuk a szocialista gazdaság lényegi sajátosságát. Az állami és önkormányzati szolgáltatóknál újításokat vezetnek be, mert a hasonló tevékenységet űző – hazai vagy külföldi – magánvállalkozások is így tesznek, illetve mert azok a magánvállalkozások,

amelyek az anyagokat kínálják ezekhez az újításokhoz ösztönzőt is teremtenek a bevezetésükre. Ebben az esetben világossá válnak a reorganizáció előnyei, mert mindez egy olyan társadalomban történik, amely a termelőeszközök magántulajdonán és a pénz által közvetített csere rendszerén alapul, s ilyenformán lehetővé teszi a számítást és a számon tartást. Ez a helyzet azonban nem állhatna elő egy olyan szocialista vállalatnál, amely egy tisztán szocialisztikus környezetben működne.

Gazdasági kalkuláció nélkül nem létezhet gazdálkodás. Így a szocialista államban, ahol a gazdasági kalkuláció lehetetlen, ugyancsak nem létezhet – az általunk használt értelemben vett – gazdálkodás. Lehet, hogy triviális és másodlagos ügyekben továbbra is marad a racionalitásnak tere, de általában véve nem beszélhetünk többé racionális termelésről. Hiszen nem létezne semmilyen eszköz, amivel megállapíthatnánk, hogy mi volt racionális, így pedig nyilvánvaló, hogy a termelést sem vezérelhetnék gazdaságossági megfontolások. Az, hogy ez mit jelent, az az emberek áruval való ellátásának következményeitől eltekintve egyértelmű. A racionális cselekvést kiemelnék abból a szférából, ahová valóban tartoznia kellene. De lenne még egyáltalán racionális cselekvés, vagy egyáltalán a gondolkodásban megmaradna a racionalitás és a logika? Történelmileg az emberi racionalitás a gazdasági életből nőtt ki. Fennmaradna hát, ha elválasztanák tőle?

Egy ideig a versengő gazdaságban felhalmozott tapasztalatok pár évezredes emléke talán némiképp gátat szabna a gazdálkodás művészete teljes összeomlásának. Talán visszatérnének a régebbi termelési folyamatokhoz, nem a racionalitásuk miatt, hanem mert úgy tűnne, hogy a hagyomány ezt diktálja. Valójában ezek a folyamatok addigra már irracionálissá válnának, mivel nem felelnének meg többé az új viszonyoknak. A gazdasági gondolkodás általános romlása révén végül olyan változásokkal szembesülnének, amelyek gazdaságtalanná tennék őket. A kínálat többé nem anarchikusan, saját akaratából jönne létre; ez igaz. Valamennyi, a kereslet kielégítését szolgáló tranzakció felett a legfelsőbb hatóság parancsnoksága érvényesülne. Azonban az anarchikus termelési mód gazdaságosságát egy ésszerűtlen apparátus abszurd viselkedése váltaná fel. A fogaskerekek járnának, de minden értelem nélkül.

Megjósolhatjuk egy leendő szocialista társadalom természetét. Száz és ezer gyár fog benne működni. Csak nagyon kevesen termelnek majd használatra kész javakat; az esetek többségében befejezetlen vagy termelési javakat állítanak majd elő. Valamennyi létesítmény kapcsolatban áll majd a többivel. A javaknak további állomások egész során kell majd átmennie, amíg megérnek a fogyasztásra. A folyamat nyughatatlan forgatagában azonban a gazdasági vezetésnek nem lesz semmilyen eszköze, amivel eligazodhat. Sohasem tudja majd meghatározni,

hogy egy adott jószághoz szükséges termelési folyamatok nem szükségtelenül hosszúak-e, vagy hogy nem ment-e veszendőbe munka és alapanyag az előállításánál. Hogyan tudja majd eldönteni, hogy ez vagy az a termelési folyamat kecségtet-e nagyobb haszonnal? Legjobb esetben is csak a végtermékek mennyiségét és minőségét tudja majd összehasonlítani, s csupán a legritkább esetben lesz abban a helyzetben, hogy a termelési költségeket is összevethesse. A gazdasági szervezet által elérendő célokat ismerni fogja – vagy gondolhatja majd, hogy ismeri –, és ennek megfelelően kell majd szabályoznia a tevékenységeit, magyarázva a legkisebb költséggel kell az említett célokat elérnie. Számításokat kell majd végeznie, hogy megtalálja a legolcsóbb utat. Ennek a számításnak szükségképpen értékkalkulációnak kell lennie. Teljesen világos, és nem szorul több bizonyításra, hogy a szükséges számítás nem technikai jellegű, és hogy nem alapulhat a javak és szolgáltatások objektív használati értékén.

Egy olyan gazdasági rendszerben, amely a termelőeszközök magántulajdonán alapul, a kérdéses értékkalkulációt a társadalom független tagjai végzik el. Mindenki kétféleképpen vesz részt annak létrehozásában: egyrészt fogyasztóként, másrészt termelőként. Fogyasztóként az ember értéksorrendet állít fel a fogyasztásra kész javak közt. Termelőként úgy használja fel a magasabb fokú javakat, hogy az eredmény a legtöbb bevételt hozza. Így az

ő értéksorrendjében a magasabb fokú jóságok a társadalmi szükségleteknek és a termelés társadalmi körülményeinek megfelelően helyeződnek el. A két értékelési folyamat összjátékán keresztül létrejön az az eszköz, ami lehetővé teszi a fogyasztás és a termelés gazdaságossági elven történő lebonyolítását. Kialakul a pontosan beosztott árrendszer, amely lehetővé teszi mindenki számára, hogy bármikor összehangolja saját igényeit a gazdaságosságra vonatkozó számokkal.

Mindez szükségképpen hiányzik egy szocialista államban. A gazdaságirányító talán pontosan tudja, hogy mely javak a leginkább keresettek. De ezzel a gazdasági kalkuláció két szükséges feltételéből még csak az egyiket teljesítette. A rendszer természetéből fakadóan kénytelen lesz lemondani a másiktól: a termelőeszközök értékeléséről. Esetleg megállapíthatja a termelőeszközök összessége révén elért értéket; ez nyilván megegyezik az összes kielégített szükséglet értékével. Talán még az egyes termelőeszközök értékét is ki tudja számolni, ha meghatározza, hogy a termelési folyamatból való elvételük a szükségletkielégítés szempontjából milyen következményekkel járna. De képtelen lesz ezt az értéket egy pénzbeli ár uniform kifejezésére redukálni, mint egy szabad társadalomban, ahol valamennyi ár egységes pénzbeli kifejezésre redukálható. Egy szocialista közösségben, ahol ha nem is szükségképpen mondanak le a pénzhasználatáról, de lehetetlen lesz a pénzt arra használni,

hogy a termelési tényezők (a munkát is beleértve) értékét kifejezzük, a pénz nem játszhat semmilyen szerepet a gazdasági kalkulációban.⁸

Képzeljük el egy új vasút építését. Meg kell egyáltalán építeni, és ha igen, melyiket a számos lehetséges vasút közül? Egy versengő, pénzhasználó gazdaságban ezt a kérdést pénzbeli kalkuláció révén válaszolnák meg. Az új vasút néhány termék szállítását olcsóbbá teszi, és elvileg ki lehet számolni, hogy ez a költségcsökkenés meghaladja-e az új vonal építésének és fenntartásának költségét. Ezt kizárólag pénzben lehet kiszámítani. Nem érhetjük el a kívánt célt, ha pusztán szembeállítjuk a fizikai kiadásokat a fizikai megtakarításokkal. Ha nem tudjuk a munkaórát, a vasat, a szenet, a mindenféle építőanyagot, a gépeket és az összes többi, vasútépítéshez és -fenntartáshoz szükséges dolgot egy közös mértékegységben kifejezni, akkor lehetetlen kalkulációkat végezni. Csak akkor járható a gazdaságosság útja, ha valamennyi szóban forgó árut vissza tudjuk vezetni a pénzre. Természetesen

⁸ Ezt a tényt Otto Neurath is felismeri (*Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft* [Munich: G.D.W. Callwey, 1919], p. 216f.). Ő úgy véli, hogy minden teljes adminisztratív gazdaság végső közelítésben természetes gazdaság. „A szocializálás”, mondja, „a természetes gazdaság kialakításáról szól”. Neurath egyszerűen eltekint a leküzdhetetlen nehézségektől, amelyek gazdasági kalkuláció hiányában a szocialista közösségben jelentkeznek.

a pénzbeli kalkulációnak megvannak a maga kényelmetlenségei és komoly hiányosságai, de egész biztosan nem tudjuk semmi jobbal helyettesíteni, az életünk gyakorlati céljaira pedig a pénzbeli kalkuláció – amennyiben egy stabil monetáris rendszerben történik – mindig elegendő. Ha elhagynánk, a gazdaságosság kalkulációjának bármely formája teljességgel ellehetetlenülne.

A szocialista társadalom tudná, mi a megoldás. Kiadnának egy rendeletet, s így letennék a voksukat az építési projekt mellett vagy ellen. Ám a döntés legjobb esetben is homályos becsléseken alapulna; sohasem alapulhatna azon a talajon, amit egy egzakt értékkalkuláció nyújt.

Egy statikus gazdaság elműködne gazdasági kalkuláció nélkül is, hiszen ott a gazdasági élet ugyanazon eseményei ismétlődének újra és újra.⁹ Ha feltételezzük, hogy a statikus szocialista gazdaság felállítása a versenyz gazdaság eme végső állomása alapján történik, akár még egy olyan szocialista termelési rendszert is elképzelhetünk, amit gazdasági szempontból racionálisan működtetnek. De ez kizárólag fogalmilag lehetséges. Ehhez félre kell tennünk azt a tényt, hogy a statikus állapot nem lehetséges a való életben, hiszen a gazdasági adatok állandóan változnak, így a gazdasági tevékenység statikussága

⁹ Mises ezt nevezi későbbi munkáiban „egyenletesen forgó gazdaságnak” (*evenly rotating economy*). Lásd Ludwig von Mises, *Human Action: The Scholar's Edition* (Auburn Ala.: Ludwig von Mises Institute, 2010), p. 245ff. (A ford.)

kizárólag egy elméleti feltevés, ami nem vonatkozik semmilyen valóságos helyzetre, bármennyire is szükségünk van rá a gondolkodásunkhoz és a közgazdaságtani tudásunk tökéletesítéséhez. De még így is fel kell tételeznünk, hogy a szocializmusba való átmenet szükségképpen – a jövedelmi különbségek kiegyenlítésével és a fogyasztás ennek megfelelő átalakulásával, ami egyszermind maga után vonja a termelés átalakítását is – minden gazdasági adatot úgy megváltoztat, hogy eltűnik a korábban létező versenygazdasághoz kötő kapocs. Ekkor azonban, amit látunk, az egy, a lehetséges és elképzelhető gazdasági kombinációk óceánján hánykódó szocialista gazdasági rendszer, a gazdasági kalkuláció iránytűje nélkül.

Így a szocialista közösségben minden gazdasági változás olyan cselekvés, amelynek az eredményét nem lehet sem előre megbecsülni, sem pedig visszatekintve meghatározni. Csak sötétben tapogatózás van. A szocializmus a racionális gazdálkodás eltörlése.

*Gazdasági kalkuláció
a szocialista közösségben*

Amivel szemben állunk, az valóban szükségszerű következménye a termelőeszközök közös tulajdonlásának? Nincs rá semmi lehetőség, hogy valamifajta gazdasági kalkulációt esetleg beépítsünk a szocialista rendszerbe?

Minden nagy vállalkozásnál az egyes cégek vagy üzletágak valamilyen szinten függetlenek egymástól a számvitelük tekintetében. A hozzá tartozó munkát és nyersanyagot számba veszik, és minden egyéni csoport számára megadatik a lehetőség, hogy mérleget vonjon, illetve hogy megállapítsa saját tevékenységének gazdasági eredményét. Így meg tudjuk ítélni minden egyes szekció munkájának sikerességét, és ennek megfelelően dönthetünk úgy, hogy átszervezzük, megkurtítjuk, elhagyjuk vagy kibővítjük a létező csoportokat, vagy hogy

újakat hozzunk létre. Természetesen néhány hiba elkerülhetetlen egy ilyen kalkulációnál. Ezek részben az általános kiadások felosztásának nehézségeiből fakadnak. További hibák származhatnak abból is, ha olyan adatokkal kell számolni, amelyeket sok szempontból nem lehet pontosan meghatározni, például amikor egy adott technikai módszer profitabilitásának meghatározásakor számításba vesszük a gépek amortizációját egy, a felhasználásra vonatkozó időtávot figyelembe véve. Mindazonáltal az ilyen és ehhez hasonló hibák szűk korlátok közé szoríthatók, s így nem zavarják bele a kalkuláció nettó eredményébe. A fennmaradó bizonytalanság abból fakad, hogy a jövőbeli viszonyok bizonytalanságával kell számolnunk, ami szükségképpen hozzá tartozik a gazdasági élet dinamikus természetéhez.

Csábítónak tűnhet az előzőek analógiájára megpróbálni becsléseket adni a szocialista állam egyes termelőcsoportjaira is. Ez azonban nem lehetséges. Ugyanis az egy és ugyanazon vállalkozás egyes ágazataira vonatkozó kalkulációkat kizárólag az a tény teszi lehetővé, hogy a piaci kapcsolatok miatt valamennyi felhasznált jószágnak és munkának van piaci ára, amit a kalkuláció alapjául lehet venni. Ahol nincs szabad piac, ott nincs árazási mechanizmus; ha nincs árazási mechanizmus, nincs gazdasági kalkuláció sem.

Elképzelhetünk egy olyan állapotot is, hogy a cserét engedélyezik az egyes üzletágak között, annak érdekében, hogy csereviszonyok (árak) jöjjenek létre, és ennek megfelelően legyen a gazdasági kalkulációnak alapja a szocialista közösségben is. Egy egységes gazdaság keretei között, ahol nem elismert a termelőeszközök magántulajdona, az egyes munkacsoportok önálló rendelkezési joggal bíró személyekként kerülnek kialakításra, akiknek a legfelsőbb gazdasági vezetés utasítása szerint kell viselkedniük, de egymásnak a javakat és szolgáltatásokat kizárólag fizetség fejében juttatják el, amit egy általános csereeszközben kell folyósítaniuk. Nagyjából erre gondolnak a szocialista vállalatvezetés megszervezése alatt, amikor manapság a szocializmus totális kialakításáról és hasonlókról beszélnek. De ismét nem kerülhetjük el a döntő kérdést. Csereviszonyok kizárólag akkor jöhetnek létre termelési javak tekintetében, ha fennáll a termelőeszközök magántulajdona. Amikor a „szén szindikátus” szemet ad a „vas szindikátusnak”, nem keletkeznek árak, kivéve, ha mindkét szindikátus tulajdonosa az üzletvitelükben használt termelőeszközöknek. Ez nem a szocializmus kialakítása, hanem munkáskapitalizmus és szindikalizmus.

Ez az egész kérdés roppant egyszerű azoknak a szocialista bölcseleőknek a számára, akik a munkaérték-elméletre támaszkodnak.

Mihelyt a társadalom a termelési eszközök birto-
kába helyezi magát és közvetlen társadalmisítás-
ban használja fel őket a termelésre, mindenki
munkája, bármily különböző is a sajátosan hasz-
nos jellege, eleve és közvetlenül társadalmi mun-
kává lesz. A társadalmi munkának egy termék-
ben rejlő mennyiségét akkor nem kell előbb ke-
rülőúton megállapítani; a mindennapos tapasztalat
közvetlenül megmutatja, hogy átlagban
mennyi szükséges belőle. A társadalom egyszer-
űen kiszámíthatja, hány munkaóra rejlik egy
gőzgépben, a legutóbbi termés egy hektoliter bú-
zájában, meghatározott minőségű posztó száz
négyzetméterében. [...] Mindenesetre a társada-
lomnak akkor is tudnia kell majd, hogy mind-
egyik használati tárgynak mennyi munkára van
szüksége előállításához. A termelési tervet a ter-
melési eszközök szerint kell majd berendeznie, s
ezek közé tartoznak különösen a munkaerők is.
A különböző használati tárgyak haszonhatásai –
egymást között és az előállításukhoz szükséges
munkamennyiségekhez képest mérlegelve – fog-
ják a tervet végül is meghatározni. Az emberek
mindezt igen egyszerűen elintézik a híres-neve-
zetes »érték« közbejötte nélkül.¹⁰

¹⁰ Friedrich Engels, *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása* (*Anti-Dühring*), in *Marx és Engels válogatott művei*, vál. Vörös Gyula, szerk. Recski Ágnes (Budapest: Kossuth Kiadó, 1974), 3. kötet, p. 341.

Ezen a ponton nem célunk, hogy újfent kritikai ellenvetéseket tegyünk a munkaérték-elmélettel szemben. Ezek a jelen összefüggésben csak annyiban érdekelhetnek minket, amennyiben relevánsak a munka felhasználhatóságának felmérése szempontjából a szocialista közösség értékszámításaihoz.

Elsőre úgy tűnhet, hogy a munkában való kalkuláció számításba veszi a termelés természetes, nem emberi tényezőit is. A csökkenő hozadék törvénye bele van már építve a „társadalmilag szükséges munkaidő” fogalmába, amennyiben az a termelés természetes körülményeinek változatosságától függ. Ha a termék iránti kereslet növekszik, és rosszabb természeti erőforrásokat is be kell vonni a termelésébe, akkor az a társadalmilag szükséges munkaidő is növekszik, ami egy egységnyi termék előállításához kell. Ha kedvezőbb természeti erőforrásokat fedeznek fel, a társadalmilag szükséges munkaidő mennyisége csökken.¹¹ A termelés természetes körülményeinek ez a figyelembevétel csak annyiban működik, amennyiben azok változása kifejeződik a társadalmilag szükséges munka mennyiségének változásában is. Ezen felül a munkában való értékelés csődöt mond. Teljesen figyelmen kívül hagyja a termelés anyagi tényezőinek felhasználását. Legyen a társadalmilag szükséges munkaidő,

¹¹ Marx Károly, *A tőke: a politikai gazdaságtan bírálata* (Budapest: Szikra Kiadás, 1955), I. kötet, p. 47.

ami P és Q termékek előállításához szükséges, 10-10 óra. A munkán túl mind P-nek, mind Q-nak az előállítása igényli A nyersanyagot is, melynek egy egységét egy óra társadalmilag szükséges munkával állítják elő; 2 egységnyi A-t és 8 órányi munkát használnak P, és 1 egységnyi A-t és 9 órányi munkát Q előállításához. Az elvégzett munka tekintetében P és Q egyenlőnek tűnik, értékalkulációkban pedig P-nek magasabb értékűnek kell lennie, mint Q-nak. Az előbbi tévedés, és csak az utóbbi az, ami a kalkuláció természetére és céljára vonatkozik. Igaz, a többlet, ami alapján P az értékalkulációkban értékeesebb Q-nál, ez az anyagi szubsztrátum „emberi közreműködés nélkül a természet által adatott”.¹² Mégis a pusztán tény, hogy a kérdéses nyersanyag csak olyan mennyiségben áll rendelkezésre, hogy szükséges gazdaságosan beosztani, azt jelenti, hogy ilyen vagy olyan formában, de szerepelnie kell az értékalkulációban is.

A munkában való kalkuláció második hibája az, hogy ignorálja a munkák minőségének különbözőségét. Marx számára minden emberi munka gazdaságilag egyforma, amennyiben az mindig „emberi agy, izom, ideg, kéz stb. termelő kifejtése”.¹³ „A bonyolultabb munka csak *hatványozott*, vagyis inkább *megsokszorozott* egyszerű munka, úgyhogy kisebb mennyiségű bonyolult munka egyenlő

¹² Uo., p. 50.

¹³ Uo., p. 51.

nagyobb mennyiségű egyszerű munkával. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ez a redukálás állandóan végbe megy. Valamely áru lehet a legbonyolultabb munka terméke, *értéke* egyenlővé teszi az egyszerű munka termékével, és ezért maga is csak meghatározott mennyiségű egyszerű munkát jelenít meg.”¹⁴ Böhm-Bawerk nem jár messze az igazságtól, amikor ezt az érvet „az elképesztő naivitás elméleti bravúrjának” nevezi.¹⁵ Marx nézetének megítéléséhez nem kell arra válaszolnunk, hogy van-e minden emberi munkának – legyen az fizikai vagy „szellemi” – egyetlen pszichológiai mértékegysége. Az ugyanis világos, hogy van különbség az egyes emberek képességei és ügyessége között, emiatt pedig a munka termékeinek és szolgáltatásainak minősége is változatos. A döntő kérdés azzal kapcsolatban, hogy a munkában való kalkuláció vajon alkalmazható-e gazdasági kalkulációként, az, hogy közös nevezőre tudjuk-e hozni a különböző fajta munkákat anélkül, hogy a termékeikre vonatkozóan lennének a gazdasági szereplőktől értékeléseink. A Marx által adott bizonyítás nem működik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a csereviszonyokban lévő javakat anélkül fogyasztják el, hogy figyelembe vennék, hogy egyszerű vagy bonyolultabb munkával állították-e

¹⁴ Uo., p. 52.

¹⁵ Vö. Eugen von Böhm-Bawerk, *Capital and Interest*, ford. William Smart (London and New York: Macmillan, 1890), p. 384.

őket elő. Hogy adott mennyiségű egyszerű munka automatikusan egyenlő adott mennyiségű bonyolultabb munkával, az csak akkor lenne bizonyítva, ha látnánk, hogy a munka határozza meg a csereértéküket. Ez azonban nemcsak, hogy nincs demonstrálva, hanem Marx úgy akarja demonstrálni, hogy egyszerűen tényként kijelenti.

Az, hogy az egyszerű és bonyolultabb munka között vannak átváltási arányok a cseregazdaságban létrejövő bérek révén – erről Marx nem beszél ebben a szakaszban –, szintén nem bizonyítja a kettő közti homogenitást. A cserearányt létrehozó folyamat a piaci tranzakcióknak eredménye, nem pedig előzménye. A munkában való kalkulációhoz átváltási arányokat kéne önkényesen felállítani a bonyolultabb és az egyszerűbb munka között, ami kizárja, hogy gazdasági kalkulációra tudjuk alkalmazni.

Hosszú ideig úgy gondolták, hogy a szocializmushoz elengedhetetlen a munkaérték-elmélet, mivel a termelőeszközök államosítására vonatkozó követelésnek kell, hogy legyen valami erkölcsi alapja. Ma már tudjuk, hogy ez tévedés. Noha a szocializmus támogatóinak többsége átvette ezt a tévképzetet, és maga Marx sem utasította el teljesen – bármennyire is más alapállásra helyezkedett egyébként –, világos, hogy egyrészt a szocializált termelés bevezetésére vonatkozó politikai programok se nem igé-

nyelnek, se nem várhatnak támogatást a munkaérték-elmélettől, másrészt pedig olyanok is lehetnek szocialista lelkületűek, akik más nézeteket dédelgetnek a gazdasági érték természetéről és eredetéről. Ám a munkaérték-elméletre igenis szüksége van a szocialista termelés támogatóinak egy, a szokásostól eltérő értelemben. Nevezetesen a szocialista termelés kizárólag akkor tűnhet racionálisan megalapozottnak, ha van az értékre egy objektíven meghatározható mértékegysége, amely lehetővé teszi számára, hogy gazdasági kalkulációt végezzen egy olyan gazdaságban is, ahol sem pénz, sem pedig csere nincs. És csakis a munka az, ami szóba jöhet, mint ilyen mértékegység.

4.

*Felelősség és ösztönzés
a közösségi vállalatoknál*

A felelősség és ösztönzés problémája a szocialista vállalatoknál szorosan összefügg a gazdasági kalkuláció kérdésével. Ma már általánosan beismert tény, hogy „a szabad vállalkozás és az egyéni felelősségvállalás, mint a magánvállalkozás sikerét meghatározó tényezők eltörlése” a legnagyobb fenyegetést jelenti a szocialista szervezetek számára.¹⁶

A szocialisták többsége szemet huny efelett a probléma felett. Mások úgy vélik, megválaszolhatják azzal, ha csak a vállalatok igazgatóira hivatkoznak; annak ellenére, hogy nem ők a termelőeszközök tulajdonosai, az irányításukkal termőre tudtak fordítani vállalkozásokat. Ha a társadalom, nem pedig a vállalat részvényesei lesz-

¹⁶ Vö. *Vorläufiger Bericht der Sozialisierungskommission über die Frage der Sozialisierung des Kohlenbergbaues*, 1919. február 15. (Berlin, 1919), p. 13.

nek a termelőeszközök tulajdonosai, semmi sem fog változni. Az igazgatók nem dolgoznak majd rosszabbul a társadalomért, mint a részvényeseikért.

Fontos különbséget tennünk a részvénytársaságok és hasonló cégek két csoportja között. Az egyik csoportban, amibe nagyrészt kisebb vállalatok tartoznak, néhány egyén összeáll egy közös vállalkozásba, amely egy részvénytársaság jogi formáját ölti. Gyakran ők a vállalat alapítóinak örökösei, vagy korábbi versenytársak, akik most összeolvadtak. Ebben az esetben az üzlet tényleges irányítása és menedzsmentje a részvényesek kezében van, vagy legalább a részvényesek egy részének a kezében, akik saját érdeküknek megfelelően üzletelnek (vagy olyan, közeli részvényesek érdekében, mint a feleség, kiskorú gyermek stb.). Az igazgatók az igazgatóság vagy a felügyelőbizottság tagjaiként – néha jogilag szerény helyzetben is – maguk gyakorolnak meghatározó befolyást a vállalat működésére. Az, hogy az alaptőke egy része néha egy pénzügyi konzorcium vagy egy bank kezében van, nem változtat ezen. Itt a részvénytársaság csak jogi formáját tekintve különbözik a közkereseti társaságoktól.

A szituáció nagyban különbözik az olyan nagyvállalatok esetében, ahol a vállalat tényleges irányításában a részvényeseknek csak egy töredéke vesz részt – a nagyrészvényesek. Rendszerint nekik ugyanannyira érde-

kükbén áll a vállalat virágzása, mint bármelyik tulajdonosnak. Mégis könnyen elképzelhető, hogy mások az érdekeik, mint a kisrészvényesek nagy többségének, akik ki vannak rekesztve a menedzsmentből, akkor is, ha náluk van a vállalat részvénytőkéjének nagyobbik része. Számos ütközés lehetséges, melyek során az igazgatók úgy irányítják a cég üzleti ügyeit, hogy az káros a részvényesek számára. Akárhogy is történik, egyértelmű, hogy akiknek valódi hatalmuk van a vállalatban, a saját érdekeik szerint fogják majd irányítani, akár egybeesik az a részvényesek érdekével, akár nem. A részvénytársaság tartós ügyvezetője számára, aki nem pusztán ideiglenes nyereséget akar elérni, hosszú távon általában előnyös, ha csak a részvényesek érdekeit képviseli, és tartózkodik a számukra kárt okozó manipulációktól. Különösen igaz ez azokra a bankokra és pénzügyi csoportokra, amelyek nem akarják veszélybe sodorni a nyilvánosság szemében meglévő hitelüket. Így nemcsak etikai megfontolások játszanak szerepet a vállalat sikerének alakulásában.

Teljesen más helyzet alakul ki, ha a vállalatot államosítják. A magánszemélyek anyagi érdekeinek kizárásával megszűnik a motiváló erő, s ha az állami és önkormányzati vállalatok képesek is virágozni, azt a magánvállalattól átvett „igazgatóságnak” köszönhetik, vagy annak a ténynek, hogy reformokba és innovációkba hajszolják őket azok az üzletemberek, akiktől a termelési eszközeiket és a nyersanyagait szerzik be.

Visszatekintve az állami és közösségi vállalatok történetére, ma már általában elismerik, hogy az állami vállalatok nincsenek ösztönözve a termelés reformálására és javítására, nem képesek alkalmazkodni a változó keresleti feltételekhez, egyszóval holt végtagjai a gazdasági organizmusnak. Hiábavalónak bizonyult eddig minden kísérlet, amely életet próbált lehelni beléjük. Úgy gondolták, hogy a fizetések rendszerének megreformálásával talán elérhetik a kívánt céljukat. Feltételezték, hogy ha a vállalat igazgatói érdekeltté válnak a hozamban, akkor hasonló helyzetben lesznek, mint a nagyvállalatok igazgatói. Ez végzetes hiba. A nagyvállalatok igazgatói egészen más módon kapcsolódnak az általuk irányított üzlet érdekeihez, mint ahogy az egy közösségi vállalatnál elképzelhető. Vagy már tulajdonosai nem elhanyagolható hányadban a vállalat részvénytőkéjének, vagy idővel azzá akarnak válni. A vállalat részvényeit kamatoztathatják tőzsdei spekuláción keresztül is. Kilátásuk van rá, hogy a vállalatban elért pozíciójukat ráhagyományozzák – vagy legalább megtartsák a befolyásuk egy részét – az utódaiknak. A részvénytársaságok a sikereiket nem az önelégült vezérigazgatóknak köszönhetik, akik megjelenésükben és tapasztalataikban is az állami hivatalnokokat idézik, hanem sokkal inkább a részvénytulajdonban érdekelt, tette kész vállalkozónak – akinek a felszámolása minden államosítás és közösségiesítés célja.

A szocialista kontextusban nem általánosan elfogadott, hogy egy szocialista alapokon álló gazdasági rend sikerességét ilyen szempontok alapján mérlegeljük. Valamennyi szocialista rendszer – beleértve Karl Marxét és az ő ortodox követőit is – azon a feltételezésen alapul, hogy egy szocialista társadalomban nem merülhet fel konfliktus a rész és az egész érdeke között. Mindenki a saját érdeke szerint fog eljárni, amikor a legjobbját adja, mert ezzel az egész gazdaság termékéhez ad hozzá. A nyilvánvaló ellenvetést – miszerint az egyént vajmi kevésbé fogja érdekli, hogy ő maga lelkes és szorgalmas-e, és sokkal fontosabb lesz számára, hogy mindenki más legyen az –, vagy teljesen figyelmen kívül hagyják, vagy nem adnak rá kielégítő választ. Úgy hiszik, képesek lesznek létrehozni egy szocialista közösséget kizárólag a kategorikus imperatívusz alapján. Hogy milyen könnyűszerrel folyamodnak ehhez az érveléshez, azt jól mutatja Kautsky, amikor azt mondja: „Ha a szocializmus társadalmi szükségszerűség, akkor az emberi természetnek, nem pedig a szocializmusnak kell majd megváltoznia, ha a kettő valaha is szembe kerül.”¹⁷ Ez nem más, mint szintizta utópizmus.

¹⁷ Vö. Karl Kautsky, „Előszó az »Atlanticus«-hoz”, in Gustav Jaeckh, *Produktion und Konsum im Sozialstaat* (Stuttgart: J.H.W. Dietz, 1898), p. 14.

De ha egy pillanatra fel is tételezzük, hogy ezek az utópista várakozások tényleg megvalósulhatnak, és hogy minden egyén a szocialista társadalomban nem kevesebb buzgalommal jár majd el, mint ma, amikor a szabad verseny nyomása alatt áll, akkor is fennmarad a gazdasági tevékenység mérhetőségének a problémája a szocialista közösségben, amely nem teszi lehetővé a gazdasági kalkulációt. Nem tudunk gazdaságosan cselekedni, ha nem láthatjuk, mi a gazdaságosság.

Egy népszerű szlogen szerint, ha a közösségi vállalatnál dolgozók gondolkodása kevésbé bürokratikus és inkább üzleties lenne, akkor épp olyan jól működnének, mint a magánvállalatok. A vezető pozíciókba üzletembereket kell ültetni, és akkor majd a jövedelem is gyorsan fog nőni. Sajnos azonban az „üzletieség” nem valami külső dolog, amit önkényesen át lehet ruházni. Az üzletember kvalitásai nem a személy saját, születésétől függő tulajdonságaiból erednek, és nem is üzleti iskolákban, üzletházakban, vagy akár úgy sajátította el őket, hogy egy ideig üzletemberként tevékenykedett. A vállalkozó üzleties attitűdje és tevékenysége a gazdasági folyamatban elfoglalt pozíciójából fakad, és ha az megszűnik, vele együtt veszik el. Ha egy sikeres üzletembert állítanak egy állami vállalkozás élére, ő bizonyos tapasztalatokat hozhat magával a korábbi pozíciójából, és egy ideig rutinszerűen hasznát is veheti ezeknek. Azonban ahogy kommunális tevékenységbe fog, megszűnik üzletember lenni, és

éppoly bürokratává válik, mint az államapparátus bármely másik kádere. Nem a könyvelésről, üzletszervezésről vagy üzleti stílusról szóló tudás, de még csak nem is egy üzleti főiskola elvégzése az, ami az üzletembert azzá teszi, ami, hanem a termelési folyamatban elfoglalt sajátos pozíciója, amely biztosítja számára, hogy azonosítani tudja a vállalat és a saját érdekeit is. Nem megoldás a problémára, amit Otto Bauer mond a legutóbb publikált művében, hogy a Nemzeti Központi Bank igazgatóságát – melynek vezető szerepet szánnak a gazdasági folyamatban – egy szakmai grémiumnak kellene jelölnie, amiben az üzleti főiskolák oktatói is képviseltetnék magukat.¹⁸ Mint Platón filozófusai, az így kijelölt igazgatók is lehetnek fajtájuk legbölcsebb és legjobb egyedei, de nem lehetnek üzletemberek egy szocialista táradalom vezetői pozícióiban, akkor sem, ha korábban azok voltak.

Egy gyakori kritika szerint az állami vállalatok adminisztrációjából hiányzik a kezdeményező erő. Sokak szerint ez szervezetátalakítással orvosolható. Ez megint csak súlyos tévedés. Egy szocialista vállalat igazgatását nem lehet *egyetlen* egyén kezébe adni, mert mindig számolni kell a lehetőséggel, hogy hibázik, és ezzel súlyos károkat okoz a közösség számára. Ha azonban a fontos döntések a megfelelő bizottságok szavazatain, avagy a megfelelő

¹⁸ Vö. Otto Bauer, *A szocializmus útja*, ford. Somogyi Béla (Budapest: Népszava-Könyvkereskedés, 1919), pp. 15-16.

kormányzati hivatalok hozzájárulásával dőlnek el, akkor korlátozni fogják az egyén kezdeményező erejét. Bizottságok ritkán szoktak bátor innovációkat bevezetni. A szabad kezdeményezés hiánya az állami vállalatoknál nem a szervezetlenség miatt van, hanem hozzá tartozik egy állami vállalat természetéhez. Egy köztisztviselőnek, bármilyen magas pozícióban van is, nem lehet átadni a termelőeszközök szabad felhasználásának jogát, és annál kevésbé lesz anyagilag érdekelt a tevékenysége eredményességében is. Hiszen egy tulajdon nélküli ember a veszteségért csak morálisan számol el; a profit anyagi lehetőségével csak az erkölcsi veszteség áll szemben. Egy tulajdonos azonban felelősséget vállal, ugyanis ő érzi meg elsőnek, ha a rossz üzletvezetése veszteséget termel. Pontosan ez az, ami jellegében választja el egymástól a liberális és a szocialista termelést.

*A legújabb szocialista tanok
és a gazdasági kalkuláció problémája*

Lévén, hogy a közelmúlt eseményei Oroszországban, Magyarországon, Németországban és Ausztriában szocialista pártokat segítettek hatalomra, s így aktualitást nyert a szocialista államosítási program végrehajtása,¹⁹ a marxista szerzők maguk is elkezdtek górcső alá venni a szocialista közösség kialakításának problémáit. De még most is nagy gonddal kerülnek a legfontosabb kérdéseket, meghagyva őket a gyűlölt „utópisták” elmékedéseinek. Inkább szorítkoznak a közeljövő teendőire; amit kínálnak, az mindig a szocializmushoz vezető út programja, nem pedig a szocializmusé. Amit ezekből az írásokból levonhatunk, az nem más, mint hogy ezeknek a szerzőknek eszébe se jut a gazdasági kalkuláció szocialista társadalomban jelentkező problémája.

¹⁹ Mises jelen írása 1920-ban jelent meg. (A ford.)

Otto Bauer számára a bankok államosítása jelenti a végső és döntő lépést a szocialista államosítási programban. Ha minden bankot államosítanak, és egy központi bankká gyúrnák őket össze, akkor annak az igazgatótanácsa lesz „a legfőbb gazdasági hatósággá, az egész népgazdaság legfelsőbb vezető szervévé. Csak a bankok szocializálása által szerzi meg a társadalom azt a hatalmat, amelyre szüksége van, hogy munkáját tervszerűen [sic] intézhesse, a termelés egyes ágai közt tervszerűen oszthassa el és tervszerűen alkalmazza a nép szükségleteihez.”²⁰ Bauer nem tárgyalja, hogy hogyan működne a pénzügyi rendszer a szocialista közösségben a bankok sikeres államosítása után. Mint a többi marxista, ő is azt próbálja érzékeltetni, hogy milyen egyszerűen és magától értetődően fejlődik ki a társadalom eljövendő szocialista rendje a fennálló, fejlett kapitalista gazdaság körülményei közül. „[E]lég ha azt a hatalmat, amelyet ma a bankok részvényesei a maguk választotta igazgatóságok útján [sic] gyakorolnak, a nép képviselőire ruházzuk át”,²¹ hogy a bankokat közösségiesítsük, s ezzel lerakjuk a szocializmus építményének utolsó tégláit is. Bauer teljes tudatlanságban hagyja az olvasóit a tekintetben, hogy a bankok természete gyökeresen átalakul az államosítás,

²⁰ Bauer, *A szocializmus útja*, p. 53.

²¹ Uo., p. 25.

illetve az egy központi bankká való összegyűrés során. Ahogy a bankok összeolvadnak egyetlen bankká, a lényegük változik meg; abba a helyzetbe kerülnek, hogy minden korlátozás nélkül teremtsenek pénzt.²² Ennek hatására a pénzügyi rendszer, ahogy ma ismerjük, teljesen felszámolódik. Amikor pedig a központi bankot államosítják is egy olyan társadalomban, amelyben egyébként is teljesen kiépült már a szocializmus, megszűnnek a piaci tranzakciók, és eltűnik valamennyi csereügylet. A Bank megszűnik banknak lenni, a sajátos funkcióját veszíti el, hiszen mint olyan nincs már helye egy szocialista társadalomban. Lehet, hogy a „Bank” nevet megtartják, a szocialista közösség Legfelsőbb Gazdasági Tanácsát a Bank Igazgatótanácsának fogják majd hívni, és abban az épületben üléseznek majd, ahol korábban a bank működött. De ez már nem lesz többé bank; egyetlen olyan funkciót sem tölt majd már be, amit egy bank betölt egy, a termelőeszközök magántulajdonán és az általános cse-reeszköz – a pénz – használatán alapuló gazdaságban. Nem adhat ki többé hiteleket, mert egy szocialista közösségben nem létezhetnek hitelek. Bauer nem definiálja a bankokat, de az államosításukról szóló fejezetét ezzel a

²² Vö. Mises, *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (Munich and Leipzig: Duncker & Humblot, 1912), p. 474ff. [Angolul lásd H.E. Batson fordításában: *The Theory of Money and Credit* (Indianapolis: Liberty Classics, 1980), p. 411.]

mondattal kezdi: „minden pénz, amelyet tulajdonosai ideiglenesen nem tudnak fölhasználni, a bankok pénztá-raiba folyik.”²³ Marxistaként nem kellene feltennie ma-gának a kérdést, hogy mi lesz a bankok tevékenysége a kapitalizmus eltörlése után?

Az összes többi szerző, aki a szocialista közösség meg-szervezésének problémáival foglalkozott, hasonló hiá-nyosságoktól szenved. Nem látják be, hogy a gazdasági kalkuláció alapjai szűnnek meg a csere és az árazási mechanizmus felszámolásával, és hogy valamit muszáj a helyére tenni, ha nem akarják felszámolni az egész gazda-ságot, s hogy az egész egy reménytelen káoszba torkoll-jon. Az emberek azt hiszik, hogy a szocialista intézmé-nyek minden különösebb probléma nélkül kifejlődhet-nek a kapitalista gazdaság intézményeiből. De ez egyálta-lán nincs így. S az egész csak még groteszkebbé válik, amikor bankokról, bankirányításról stb. beszélünk a szo-cialista közösségben.

Az Oroszországban és Magyarországon szovjet hata-lom alatt kialakult viszonyokra való hivatkozás nem mond semmit. Amit látunk, az nem több, mint a társa-dalmi termelés egy létező rendje elpusztításának a képe, aminek a helyére egy zárt parasztgazdaságot helyettesí-tettek. A termelés valamennyi ága, amely a társadalmi

²³ Vö. Bauer, *A szocializmus útja*, p. 49.

munkamegosztáson alapult, a teljes széthullás állapotában van. Ami Lenin és Trockij uralma alatt történt, az egyszerű pusztítás és megsemmisítés. Hogy úgy van-e, ahogy a liberálisok²⁴ mondják (hogy mindez a szocializmus elkerülhetetlen következménye), vagy úgy, ahogy a szocialisták válaszolnak (miszerint az egész pusztán annak az eredménye, hogy a Szovjet Köztársaságot kívülről támadják), az ebben a kontextusban számunkra nem érdekes. Mindössze azt a tényt kell leszögeznünk, hogy a szovjet szocialista közösség még csak el sem kezdte számba venni a gazdasági kalkuláció problémáját, és egyelőre még nem is szembesült vele. Ugyanis Oroszországban továbbra is számos helyen piacra termelnek – a kormányzati tilalmak ellenére –, a termékeket pedig pénzben értékelik; ennyiben továbbra is fennáll a termelőeszközök magántulajdona, és a javakat pénz ellenében cserélik el. Maga a kormányzat sem tagadhatja a pénzrendszer fenntartásának szükségességét – mi több, igazolja ezt a forgalomban lévő pénz növelésével –, legalább egy átmeneti periódusra.

²⁴ Mises a „liberális” szót annak klasszikus, 19. századi értelmében használja, nem a modern (amerikai, baloldali) értelmében. Bővebben lásd Mises, *Liberalism: In the Classical Tradition*, ford. Ralph Raico (Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1985). (A ford.)

Hogy a probléma lényege, amivel szembesülniük kell, még nem került napvilágra Oroszországban, azt leginkább Lenin *A szovjethatalom soronlevő feladatai* c. esszéje mutatja. A diktátor fejtegetéseiben rendre előkerül az a gondolat, hogy az orosz kommunizmus soronlevő és leginkább égető problémája „a nyilvántartás és ellenőrzés megszervezése [...] azokban a gazdaságokban, amelyekben már kisajátítottuk a kapitalistákat, és valamennyi többi gazdaságban”.²⁵ De Lenin nem veszi észre, hogy itt egy teljesen új probléma merül fel, amelyet nem lehet a „burzsoá” kultúra szellemi eszközeivel megoldani. Valódi politikusként nem lát tovább a saját orránál. Továbbra is pénzügyi tranzakciókat lát maga körül, és nem veszi észre, hogy a szocializmus fokozatos kiépítésével a pénz is elveszti az általános csereszkozként betöltött funkcióját, amennyiben a magántulajdon s egy szersmind annak a cseréje is eltűnik. Lenin elmélkedései afelé mutatnak, hogy szeretné újból bevezetni a szovjet üzletvitelbe a „burzsoá” könyvelést, amely pénzbeli kalkuláción alapul. Ezért a „burzsoá szakembereket” is szeretné a szocializmus szolgálatába állítani.²⁶ A továbbiakban Lenin ugyanúgy nem látja, mint Bauer, hogy egy

²⁵ Vlagyimir Iljics Lenin, *A szovjethatalom soronlevő feladatai*, in *Lenin válogatott művei*, Szikra Kiadás, Budapest, 1954, 2. kötet, p. 363.

²⁶ Uo., p. 365.

bank ma meglévő funkciói elképzelhetetlenek szocialista körülmények között. Tovább szeretné folytatni „a bankok államosítását”, és továbbhaladni „abban az irányban, hogy a bankokat a szocializmus társadalmi számvitelének csomópontjává változtassuk át”.²⁷

Lenin elképzelései arról a szocialista gazdasági rendszerről, ami felé szeretné vezetni a népét, meglehetősen homályosak. Mint írja:

A szocialista állam csak mint termelő és fogyasztási kommunák [sic] hálózata jöhet létre, amelyek lelkiismeretesen nyilvántartják termelésüket és fogyasztásukat, takarékoskodnak a munkával, szakadatlanul emelik a munka termelékenységét, és ezáltal lehetővé teszik a munkanapnak napi hét, hat órára, sőt még kevesebbre való leszállítását. [...] Minden egyes gyár, minden egyes falu egy-egy termelő és fogyasztási kommuná, amelynek joga és kötelessége, hogy a maga módján alkalmazza az általános szovjet rendeleteket (a »maga módján«, nem olyan értelemben, hogy megszegheti őket, hanem hogy végrehajtásukban a legkülönfélébb formákat alkal-

²⁷ Uo., p. 369. Lásd még Bukharin, *Das Programm der Kommunisten* (Zürich: no pub., 1918), p. 27ff.

mazhatja), hogy a maga módján oldja meg a termelés nyilvántartásának és a termékek elosztásának problémáját.²⁸

„A mintakommúnáknak az elmaradt kommúnák nevelőivé, tanítóivá, ösztökélőivé kell válniok [sic] és azok is lesznek.”²⁹ A mintakommúnák sikereit a legnagyobb részletességgel kell ismertetni, hogy ezáltal példát mutassanak. „[A] kiemelkedő kommúnákat haladéktalanul megjutalmazták (a munkanap bizonyos időszakon át történő megrövidítésével, béremeléssel, azzal, hogy kulturális és esztétikai javakat és értékeket nagy mennyiségben juttatunk nekik stb.).”³⁰

Világos, hogy Lenin számára a társadalom ideális állapota az, ahol a termelőeszközök nem egy-egy kerület, település vagy akár a gyárban dolgozó munkások tulajdonában vannak, hanem a teljes közösségében. Az ő ideálja szocialista, nem pedig szindikalista. Ezt nem kell különösebben aláhúzni egy olyan marxistánál, mint Lenin. Lenintől, mint bölcselőtől nem kirívó ez a gondolat, ellenben Leninnel, a politikussal, aki a szindikalista és kisgazda paraszti orosz forradalom vezetője. Akárhogy is, most az író Leninnel foglalkozunk, és koncentráljunk külön az ő ideáljaira, anélkül, hogy hagynánk magunkat

²⁸ Lenin, *A szovjethatalom soronlevő feladatai*, pp. 371, 376.

²⁹ Uo., p. 377.

³⁰ Uo.

zavartatni a kijózanító valóságtól. Lenin, a bölcselő szerint minden nagy mezőgazdasági és ipari létesítmény a munka nagy közösségének a része. Azok számára, akik ebben a közösségben aktívak, megadatik az önkormányzás joga; komoly hatást gyakorolnak a termelés irányítására, s még egyszer, azoknak a javaknak az elosztására is, amiknek a fogyasztására kijelölik őket. De a munka továbbra is az egész társadalom tulajdonát képezi, és mivel annak terméke is a társadalomhoz tartozik, az dönt annak az elosztásáról is. Ezen a ponton kell a feltennünk a kérdést: Hogyan zajlik a gazdasági kalkuláció egy olyan szocialista közösségben, amit így szerveznek meg? Lenin a lehető legrosszabb választ adja, amikor a statisztikákra hivatkozik. „[N]ekünk be kell vinnünk a statisztikát a tömegek közé, népszerűsíteniük kell, hogy a dolgozók előbb-utóbb maguk is megértsék és lássák, hogyan és mennyit kell dolgozniok [sic], hogyan és mennyit pihenthetnek, hogy az egyes kommúnák gazdálkodása, *üzleti eredményeinek összehasonlítása* általános érdeklődés és tanulmányozás tárgyává váljék.”³¹ Ezekből a gyér utalásokból lehetetlen kihámozni, hogy Lenin pontosan mit is ért statisztika alatt, hogy vajon pénzbeli vagy természetbeni számításokra gondol-e. Bármelyik is legyen, vissza kell utalnunk arra, amit a termelési javak pénzben kifejezett

³¹ Uo.

árainak szocialista közösségbeli megismerhetetlenségéről mondtunk, valamint a természetbeni értékelés útjában álló nehézségekről.³² A statisztikát csak akkor használhatnánk gazdasági kalkulációra, ha túllépne a természetbeni kalkuláción (aminek az erre a célra való alkalmatlanságát már bemutattuk). Ez azonban természetesen lehetetlen, ha a javak között nem alakulnak ki cserearányok a kereskedés folyamatában.

³² Neurath is komoly jelentőséget tulajdonít a statisztikáknak a szocialista gazdasági terv felállításához. Otto Neurath, *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft* (Munich: G.D.W. Callwey, 1919), pp. 212 et seq.

Konklúzió

Az eddig elmondottak tükrében bizonyára meglepő, hogy a szocialista termelési mód bajnokai éppen a nagyobb gazdasági racionalitást hangsúlyozzák a termelőeszközök magántulajdonán alapuló rendszerrel szemben. Ez a vélemény a jelen írás keretei között nem érdekes, amennyiben arról szól, hogy egy szabad gazdaságban a racionális gazdálkodás szükségképpen nem lehet tökéletes, mert vannak bizonyos erők, amelyek gátat szabnak a megvalósulásának. Minket most ennek a véleménynek kizárólag a gazdasági, technikai igazolása érdekel. Azok, akik az említett véleményt hangoztatják, a technikai racionalitás egy zavaros fogalmára gondolnak, ami szerintük szemben áll a gazdasági racionalitással (amiről valójában nem sok fogalmuk van). Hajlamosak figyelmen kívül hagyni aényt, miszerint „a termelés minden technikai racionalitása megegyezik a termelési folyamathoz kapcsolódó kiadás alacsony szintjével”.³³ Nem látják be, hogy a technikai kalkuláció nem elégséges ahhoz, hogy elérjük az adott helyzetben az „általános és teleologikus hatékonyság fokát”³⁴; hogy azzal csak osztályozni tudjuk

³³ Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld, *Wirtschaft und technik* (Grundriss der Sozialökonomik, Section II; Tübingen: J.C.B. Mohr, 1914), p. 220.

³⁴ Uo., 219.

az egyes folyamatokat a jelentőségük szerint, de sohasem olvashatjuk ki belőlük a gazdaság keresleti viszonyait. Kizárólag az, hogy a technológiát annak jövedelmezősége alapján tudjuk mérlegelni, teszi lehetővé, hogy le tudjuk küzdeni azokat a nehézségeket, amelyek a napjaink termelésének hatalmas szerkezete és a vállalatok és gazdasági egységek hatékonysága közötti kapcsolat komplexitásából fakadnak, s hogy teljes képet kapjunk a helyzet egészéről is, ami a racionális gazdálkodáshoz elengedhetetlen.³⁵

Az említett elképzelések közepén egy, az objektív használati érték elsőségéről szóló homályos képzet áll. Valójában az objektív használati érték csak annyiban érdekes a gazdasági szervezés szempontjából, amennyiben befolyásolja a szubjektív használati értéket, melynek alapján a gazdasági javak közti csereviszonyok kialakulnak. De ide szokott kapcsolódni egy másik félreértés is: a megfigyelő személyes értékítélete a javak hasznosságáról a gazdasági tranzakciókban résztvevő emberek értékítéletével szemben. Ha valaki úgy véli, hogy „irracionális” annyit költeni dohányzásra, ivásra vagy hasonló élvezetekre, mint amennyit erre a társadalomban elköltenek, kétségkívül igaza van a saját személyes preferenciái szempontjából. De amikor így ítélkezik, elfelejti, hogy a

³⁵ Uo., 225.

gazdaság az csupán eszközkeresés, és az, hogy az eszközöket – függetlenül azok racionalitásától – milyen célokhoz akarják hozzárendelni, vágyakon, nem pedig tudáson alapszik.

A tény felismerése, miszerint racionális gazdasági tevékenység nem lehetséges a szocialista közösségben, természetesen nem használható érvként sem a szocializmus mellett, sem ellene. Ha valaki kész – erkölcsi okokból – támogatni a szocializmust azon az alapon, hogy a termelőeszközök köztulajdonlása lecsökkenti majd az emberek alacsonyabb fokú javakkal való ellátottságát, magyarárn ha valaki aszketikus ideáloktól vezérelve akar szocializmust, őt nem fogja a céljaiban befolyásolni mindaz, amit eddig elmondtunk. Még kevésbé téríti majd el az olyan kultúrszocialistákat, akik – mint Muckle – a szocializmustól leginkább megváltást várnak „minden barbarizmusok legszörnyűbbikétől: a kapitalista racionalitástól”.³⁶ Viszont annak, aki a szocializmustól egy racionális gazdasági rendszert vár, felül kell vizsgálnia a nézeteit.

³⁶ Friedrich Muckle, *Das Kulturideal des Sozialismus* (Munich and Leipzig: Duncker & Humblot, 1919), p. 213. Másrészt Muckle szeretné „a gazdasági élet lehető legnagyobb fokú racionalizálását, annak érdekében, hogy lecsökkentsük a munkaórákat, és hogy engedjük az embert visszavonulni egy szigetre, ahol hallgathatja léte melódiáját”. Uo., p. 208.